

RELIGIEUS PERSPECTIEF

- ESSAY -

- Theologie in de één en twintigste eeuw
- Ontwerp van een post-christelijke religie
- Een humaan religieus manifest.

C.J.Rijnvos

... nulli non licet esse theologum ...

Het is niemand verboden theoloog te zijn ...

Desiderius Erasmus Roterodamus

Wij hebben u, o Adam, geen bepaalde woonplaats, geen eigen aangezicht, geen enkele speciale taak gegeven, opdat u die woonplaats, dat aangezicht en die taak die u verkiest, verwerven en bezitten zult naar uw eigen wil en wens.

Voor alle andere wezens is de natuur vastomlijnd en binnen de door ons voorgeschreven wetten beperkt. U zult die voor uzelf bepalen, door geen grenzen belemmerd, naar eigen vrije wil, waaraan ik u heb toevertrouwd."

Giovanni Pico della Mirandola, *Oratie over de menselijke waardigheid* (1486).

INHOUD

INLEIDING	5
- I - TERUGBLIK EN VOORUITZICHT .	8
I.1 - Absoluut zijn	9
I.2 - Christelijk monotheïsme .	12
I.3 - Mythische religie	15
II - GOD EN DE TIJD	19
II.1 -TA- Tijd volgens Augustinus .	19
II.2 -TE -Tijd volgens Exiguus	26
II.3 -Tijdsdualisme .	31
- III - RELIGIE EN HET GEHEUGEN .	35
III.1- Vergetelheid .	35
III.2- Negatie .	41
III.3 - Alternatief	49
- IV - CHRISTELIJKE VERANTWOORDING VAN HET VERLEDEN .	55
IV.1- Inconsistent	55
IV.2- Boetedoening .	65
IV.3- Ootmoed	74
- V- CONTOUREN VAN HUMANE RELIGIE .	81
V.1- Logisch en theologisch .	81
V.2- God . .	91
V.3- <i>Es ist genug</i>	97

BIJLAGE I - MACHT, VERGETELHEID EN VERTROUWEN .	104
BIJLAGE II - TIJD EN GEBEURTENIS .	109
BIJLAGE III - GOD, RELIGIE EN WETENSCHAP .	112
EEN HUMAAN RELIGIEUS MANIFEST . . .	119
BESLUIT .	123

INLEIDING

Met uiting van religieus bewustzijn stellen de mensen zich de vraag waartoe zij zijn; dat is de heilsvraag. Zij is momenteel vooral in het Avondland een bijzondere aangelegenheid. Traditioneel domineert het christendom. Volgens deze religie zijn haar omschrijving van God en van het hemel/hel-alternatief als menselijke levensbestemming enig juist. Hiermee is sprake van onveranderlijk religieus bewustzijn. Daarmee wordt God als volmaakt aanvaard. Het christendom kon invloedrijk stand houden zolang binnen de vigerende samenleving het aangeduide bewustzijn bij velen intact was. Dat was overwegend gedurende ruim tweeduizend jaar het geval. Dit historische gegeven is verklaarbaar met de explicatie van de wijze waarop de relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke werd geregeld. Uiteraard zijn 1) en 2) gescheiden. Echter, de vraag waartoe de mens is kon niet met volkomen autonomie van 2) definitief worden beantwoord. Tevens was een verbinding van 1) en 2) nodig.

Het voorgaande kan nader vergelijkend worden aangeduid met 1) het goddelijke als weegschaal en 2) het menselijke als hetgeen gewogen wordt. Daarmee wordt de religie voorgesteld als de schaal ter beoordeling van het menselijke doen en laten. Wegen is de beoordeling of wordt voldaan aan een bepaald gewicht. Daartoe moet de schaal gescheiden zijn van hetgeen gewogen wordt. Dat is voor de hand liggend, want het is niet mogelijk haar aan te wenden voor het wegen van zichzelf. Op vergelijkbare wijze zullen bij de definitieve beantwoording van de vraag waartoe de mens is 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke gescheiden zijn. Dat is juist, maar ontoereikend. Tevens dienen ter weging 1) en 2) te worden verbonden. Aldus is met scheiding en verbinding een rationeel gevarieerd te noemen relatie vereist. De wijze waarop deze relatie tot stand komt is essentieel voor de religie. Daarbij gaat nu de aandacht uit naar de christelijke gedragslijn bij de vaststelling van de rationeel gevarieerde relatie. Zij heeft twee tegenstrijdige betekenissen. Het christendom pretendeert met een absoluutheidsaanspraak betreffende de beantwoording van de heilsvraag en onveranderlijk religieus bewustzijn scheiding en verbinding van het tijdloos goddelijke en het tijdelijk menselijke op een nooit en nergens te verbeteren wijze rationeel gevarieerd te hebben vastgesteld. Daarmee wordt het antwoord op de heilsvraag als volkomen zeker gepresenteerd. Hiermee blijkt de eerste betekenis van de rationeel gevarieerde relatie. Christelijke religie als een monotheïsme impliceert met de aanvaarding van onveranderlijk religieus bewustzijn, dat haar omschrijving van één God nooit en nergens kan veranderen. Dit werd gedurende ongeveer twee millennia overwegend als juist ervaren.

Voor vele religieus volgzaam in een gering ontwikkelde samenleving met een hoge graad van analfabetisme en een beperkt kritisch vermogen stond buiten twijfel, dat het christendom de enig ware religie is. Zonder voorbij te gaan aan de bedenkelijke bladzijden in haar geschiedenisboek heeft deze religie daarmee een groots verleden.

Het voorgaande laat onverlet dat, komende tot de tweede betekenis, de christelijke religie een omschrijving is van een gevarieerde relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke, die als a-logisch en als a-historisch moet worden aangemerkt. Deze betekenis heeft tot strekking, dat het christelijke antwoord op de heilsvraag waar, noch onwaar, kan worden genoemd. Met dit inzicht staat de zekerheid betreffende de menselijke levensbestemming, die het christendom pretendeert te geven, op losse schroeven. Dat is intussen de realiteit. Daarmee werd de eerste betekenis, volgens welke de relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke onveranderlijk waar is, verlaten. Voor velen is het christendom niet langer de religie, die de gewenste zekerheid biedt voor het bereiken van hun levensbestemming. Met ... snelle erosie van het kerkelijke christendom in ons land ... liep het percentage Nederlanders dat is aangesloten bij een christelijke kerk tussen 1970 en 2005 terug van 75 % naar 45 %.¹ De trend zet zich voort.² Onlangs werd gerapporteerd ... dat de ontkerkelijking nu ook de oudere generaties heeft bereikt.³

De groeiende leegstand van de kerken is kenmerkend voor de huidige religieuze situatie in het Avondland. Daarbij worden door vrijwel eenieder de religie en het monotheïsme geïdentificeerd. Voor het christendom betekent de identificatie: Wie aanvaardt dat één God is, is religieus en wie dat niet doet, is dat niet. In deze optiek prefereren de kerkverlaters, die niet langer geloven dat één God is, perspectiefloos a-religiositeit. Zolang deze opvatting als onaantastbaar juist intact is, wordt het verlaten van de kerk beschouwd als religieuze zelfverloochening. Met het afscheid van het christendom worden, dat is de gedachte, onwrikbaar juiste beginselen zonder deugdelijke motivering terzijde geschoven. Het is snijden in de eigen religieuze vingers. Bijgevolg is van kerkelijke zijde het afscheid kil met stilzwijgend de meewarige vraag: *Quo Vadis?* Het sombere van deze gevoelens wordt versterkt met de opvatting dat de kerkverlaters niet expliciet een andere religie schijnen te

¹ J. Becker en J. de Hart - Godsdienstige veranderingen in Nederland - Sociaal en Cultureel Planbureau - Den Haag, september 2006 - blz. 29.

² www.newadvent.com - April 13, 2009 - Only 15 % of Dutch know the meaning of Good Friday - A recent survey of Dutch nationals has revealed a profound ignorance in the Netherlands of the meaning of Good Friday and Easter. 45 % are unaware that Easter is a Christian holiday, and only 15 % know that Good Friday is a memorial of Christ's crucifixion.

³ A.Broers - Het zoeken niet moe - Unie KBO - s'Hertogenbosch 2007 - blz. 5.

kiezen. Weliswaar lijkt het dat zij zich doorgaans niet religieus recalcitrant gedragen, maar wel gelaten onverschillig. Nu past de vraag of het geschetste christelijke oordeel juist is. Identificatie van religie en monotheïsme heeft tot strekking dat van christelijke zijde de buitenkerkelijken niet religieus worden genoemd. Hierbij wordt veronachtzaamd, dat slechts het christelijke antwoord op de vraag waartoe de mens is, als ontoereikend wordt ervaren. Tevens ontsnapt aan de aandacht van het christendom dat voor de buitenkerkelijken de heilsvraag als zodanig onaangetast blijft. Daarmee vervreemdt het christendom van de religieuze realiteit. In de vigerende samenleving, met ten opzichte van eertijds een verhoogd kritisch vermogen, is dat waarneembaar. De huidige ontkerkelijking heeft als ... vox populi, vox Dei ... tot strekking dat velen intuïtief het a-logische en het a-historische en daarmee de ontoereikendheid van de christelijke religie begrijpen.

Zoals enkele decennia geleden de katholieken eigener beweging de dogmatisch opgelegde plicht tot biechten geruisloos en met algemene onderlinge instemming terzijde schoven, verlieten intussen velen en vrijwel zonder kritiek van hen, die dat niet deden, het christendom. Het is opmerkelijk dat tussen hen, die het christendom niet en degenen, die het wel verlieten, geen noemenswaardige spanningen ontstonden. In samenhang hiermee is momenteel de buitenkerkelijkheid een algemeen geaccepteerd en geïntegreerd maatschappelijk verschijnsel. Dit heeft als oorzaak, dat het afscheid van het christendom de uiting is van een behoefte aan een nieuw religieus perspectief, waarmee vooral voor de buitenkerkelijken een eigentijds beter antwoord dan het christelijke, op de heilsvraag wordt gegeven. Het is een taak voor de theologie als wetenschap van het goddelijke, erudiet historisch zorgvuldig en aldus met een gepast respect voor de christelijke religie voor dit perspectief te zorgen. Dat is mogelijk met het ontwerp van een post-christelijke, humaan te noemen, religie.

- I - TERUGBLIK EN VOORUITZICHT

De christelijke religie is gebaseerd op dogma's.⁴ Dit zijn tijdloos onveranderlijk geldende statements, die echter niet steeds binnen elke variatie van het christendom op gelijke wijze worden aanvaard. Van katholieke zijde zijn dogma's omschreven als aangelegenheden die ... weliswaar algemeen geloofd worden, echter om bepaalde redenen kennelijk niet goed tot hun recht komen. Er wordt dus niets aan de geopenbaarde waarheid toegevoegd. Getracht wordt in het dogma het geloofsgoed beter en duidelijker uiteen te zetten.⁵ Hiermee komt tot uitdrukking dat, althans in katholieke⁶ kring, na de afkondiging van het dogma de vraag of dit wel klopt niet meer kan worden gesteld: *Roma locuta, causa finita.*⁷ Met de verkondiging is de discussie over het thema in kwestie afgesloten. Daarom gaat het niet slechts om verhelderende formulering, maar ook om de verbale uitoefening van de religieuze macht. Dat is voor een goed deel kenmerkend voor de rol van het dogma in de religieuze geschiedenis van het Avondland. Met machtsuitoefening poogden de kerkelijke en de wereldlijke overheden veilig te stellen, dat de christenen het dogma als onaantastbaar juist zouden accepteren. Dat is overwegend verleden tijd. De huidige scheiding van kerk en staat impliceert dat met betrekking tot het religieuze dogma de wereldlijke overheid geen rol meer speelt. Voorts is het nodig de betekenis van het dogma theologisch te heroverwegen. Met het dogma verbieden de christelijke autoriteiten het thema, waarop het betrekking heeft, opnieuw ter inhoudelijke beoordeling aan de orde te stellen. Daarom is de verkondiging van een dogma, ongeacht de tijd van voorbereiding, het resultaat van een haastig uitgevoerde religieuze taak. Met de verkondiging wordt, zonder te letten op de inhoud, eenieder de tijd ontnomen om de juistheid ervan in twijfel te trekken. Daarmee wordt een profetische visie veronachtzaamd: Wie op christelijke bodem ... vaststaat en vertrouwt haast zich niet ...⁸ Aldus is, met christelijke dogma's in het vooruitzicht, reeds in het Oude Testament de noodzaak van een post-christelijke religie in de een en twintigste eeuw verkondigd.

⁴ ... the term signifies a religious truth established by Divine Revelation and defined by the Church - The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church - Edited by E.A. Livingstone - Oxford 1980 - blz. 157.

⁵ www.rkdocumenten.nl - Dogma.

⁶ Hiermee is in deze studie steeds rooms Katholiek bedoeld.

⁷ Rome heeft gesproken; de zaak is beëindigd.

⁸ Jesaja 22,16 - De Naardense Bijbel - Vught 2004 - blz 570. Tenzij anders vermeld zijn alle bijbelse citaten uit deze bijbel.

I.1 - Absoluut zijn

Anders dan in vroeger dagen kan momenteel een verplichte aanvaarding van het dogma niet uitsluitend als bijbelgetrouwe gehoorzaamheid aan christelijk gezag worden aangemerkt. Dat blijkt bij de beoordeling van het dogma volgens hetwelk ... God is⁹ één. Werd God met het oog op de beantwoording van de heilsvraag hiermee op de best mogelijke wijze omschreven of was dat niet het geval? De christelijke theologie aanvaardt de dogmatische omschrijving van één God als onaantastbaar juist; nimmer kan zij veranderen. Deze opvatting impliceert als tijdloze aangelegenheid onveranderlijk religieus bewustzijn. Ter explicatie hiervan kan tijd worden omschreven als een volgorde van bewegingen van de aarde om de zon, die wordt uitgedrukt in een eenheid ter datering van gebeurtenissen. Voor de christelijke religie staat God geheel buiten deze, chronologisch te noemen, tijd. Aldus wordt Hij als uitsluitend tijdloos beschouwd. Hiermee is voor de religie in kwestie de vraag betreffende de best mogelijke aanwending van de capaciteiten bij de formulering van ... *één God is* ... positief beantwoord met als teneur: Het christendom draagt zorg voor een rationeel gevarieerde relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke, die niet voor verbetering vatbaar is. De christelijke religie pretendeert dat zij hiermee de basis heeft gelegd voor het best mogelijke definitieve antwoord op de heilsvraag. Zolang bij de juistheid hiervan binnen de vigerende samenleving vrijwel geen vraagtekens werden geplaatst, was de aanvaarding van het dogma, volgens hetwelk ... *één God is* ... uitsluitend een kwestie van bijbelgetrouwe gehoorzaamheid aan het christelijk gezag. Die tijd is voorbij.

Met een religieus superioriteitsgevoel beschouwt het christendom de momenteel grootschalige ontkerkelijkning als een negatieve aangelegenheid. Dit is begrijpelijk maar niet juist, hetgeen blijkt bij de constatering dat het afscheid van kerkverlaterszijde overwegend plaatsvindt zonder verwijten. Bijgevolg wordt niet gestreefd naar een verloochening van het verleden, waarin oprecht werd aanvaard dat ... *één God is*. Het christelijk betekenisverlies duidt op een behoefte aan een verbetering van de christelijke leer met het ontwerp van een post-christelijk te noemen religie. Bij zorgvuldig uit te voeren vernieuwing in de aangeduide richting blijft de uitspraak, volgens welke ... *één God is* ... , intact. Dat is echter het geval met de toevoeging volgens welke, blijkens de huidige ontkerkelijkning, bij deze omschrijving voor velen de capaciteiten ter ontwerp van religie niet op de best mogelijke wijze zijn aangewend. In dit essay zal gaandeweg worden aangetoond dat deze opvatting juist is.

⁹ Zie paragraaf III.3.

Volgens de humane religie is ter beantwoording van de heilsvraag de rationeel gevarieerde relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke, die het christendom biedt, voor verbetering vatbaar. Met een overgang naar een veranderlijk religieus bewustzijn verliest de omschrijving volgens welke... *één God is* ... haar dogmatische betekenis. De omschrijving van God kan in de loop van de tijd veranderen. Aldus behoort volgens de humane religie de christelijke opvatting volgens welke de ene God tijdloos buiten de chronologische tijd is, tot het verleden. Daarmee is de vraag aan de orde of de humane religie kan zorgen voor een, met het oog op de definitieve beantwoording van de heilsvraag, betere rationeel gevarieerde relatie tussen (1) en (2) dan het christendom kan bieden. Religie is het pogen de heilsvraag definitief te beantwoorden. Dat is een uniek menselijke aangelegenheid. Planten en dieren kunnen de vraag waartoe zij zijn niet stellen. Zonder enige relatie met het tijdloze is voor hen geheel binnen het tijdelijke geregeld waartoe zij zijn. Zij zijn zich deze regeling niet bewust. Dat is voor de mensen niet het geval. Zij beschikken over zijnsbesef; dat is bewustzijn. Zo weten zij dat zij zijn, waarmee voor hen de heilsvraag wel aan de orde is. Het thema wordt hier besproken met het inachtnemen van vier randvoorwaarden. Algemeen gezegd zijn dit condities waaraan moet worden voldaan voor het bereiken van een bepaald doel. Concreet gaat het hier om de condities die gelden als richtlijnen voor de beoefening van de theologie. Vooralsnog enigszins abstract geformuleerd zijn de voorwaarden:

- 1^e - het ontwerp van religie zal geschieden met de specificatie van absoluut zijn;
- 2^e - een rationeel gevarieerde relatie zal worden gelegd tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke,
- 3^e - de heilsvraag zal inhoudelijk duidelijk worden beantwoord;
- 4^e - ... *vox populi, vox Dei* ... ¹⁰ - de stem van het volk is de stem van God - zal worden aanvaard.

Wijsgerig is vastgesteld dat het bewustzijn aldoor kan wijzigen. Als ik op moment (a) een tafel zie, mijn ogen sluit en deze op moment (b) weer open is mijn bewustzijn betreffende die tafel gewijzigd, want intussen is mijn waarneming ... *mit der Erinnerung verknüpft*. Aldus is ... *Wahrnehmung ... im beständigen Fluß des Bewußtseins ... selbst ein beständiger Fluß ...* . Zo is het bewustzijn gekenmerkt door een nauw verbonden aanwending van de onderscheiden vermogens. Daarbij is in het tafelfoorbeeld met de geïntegreerde aanwending van zinnen en

¹⁰ G. Buchman - *Geflügelte Worte* - Frankfurt a. M. 1957 - blz. 148. Deze uitdrukking stamt uit het werk van Hesiodus: *Nie wird ganz ein Gerücht sich verlieren, das vielerlei Volkes häufig im Munde geführt;denn ein Gott ist auch Gerücht selbst.*

herinnering sprake van weten als tijd/ruimtelijk veranderend ... *Bewußtsein von etwas* Het voorbeeld duidt op het bewustzijn betreffende etwas, een tafel, als een tijd/ruimtelijke aangelegenheid. Echter, het bewustzijn is hiertoe niet beperkt. Het is tevens het besef betreffende absoluut zijn. Onduidelijk, maar wel richtinggevend omschreven, hebben de mensen ... *Sinn und Geschmack fürs Unendliche*.¹¹ Het gaat hierbij om het weten betreffende absoluut zijn met als eigenschap onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal.¹² Deze aanwezigheid heeft twee betekenissen.

Ten eerste is sprake van een onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal bij de vorming van begrippen. Zij kan deductief, dan wel inductief worden vastgesteld. Deductief begripsmatige vaststelling van de aanwezigheid kan aan de orde komen met de rechte lijn als voorbeeld. Daarbij wordt zonder empirische waarneming vastgesteld dat de kortste afstand tussen twee punten een rechte lijn is. Nooit en nergens kan de juistheid hiervan worden ontkend. Hierdoor is sprake van één rechte lijn. Omdat deze omschrijving onveranderlijk altijd en overal geldt, is met haar de vrijheid als keuzemogelijkheid verbruikt. De lijn in kwestie is tijd- en ruimteloos zonder mogelijkheid haar te beluisteren of te zien. Zij is verborgen voor oog en oor, tevens is zij buiten herinnering en verwachting. Aldus is de rechte lijn een uitsluitend met de rede te begrijpen en verder verborgen blijvende aangelegenheid. Veelvuldig is zij zo tijdloos in tijdelijke objecten.

De inductieve vaststelling van onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal kan aan de orde komen met de cirkel als voorbeeld. Velerlei objecten, die worden waargenomen en/of gecreëerd, zijn cirkelvormig. Dat geldt, als voorbeelden, voor een wiel, een ring en een compact disc. Als de aandacht wordt beperkt tot het wiel kan met de waarneming ervan worden vastgesteld, dat het een tijd/ruimtelijk object is met een buitenrand (velg), die door spaken of anderszins met een naaf draaibaar om een as als middelpunt is verbonden. Met vergelijking en selectie van wielen en abstractie van hetgeen daarbij voor de cirkel niet essentieel is, wordt deze begripsmatig omschreven. Vergelijken, selecteren en abstraheren zijn de ... *drei logische Operationen des Verstandes* ... en daarmee ... *die wesentlichen und allgemeinen Bedingen jeden Begriffes überhaupt*.¹³

De aangeduide vergelijking, selectie en abstractie leiden tot de begripsmatige omschrijving van de cirkel als een lijn op steeds gelijke afstand van een middelpunt, die wordt voltooid door de oplossing van haar einde in haar begin. Daarbij kan worden aanvaard, dat de

¹¹ F. Schleiermacher - *Über die Religion* - Stuttgart 1997 - blz.36 - (origineel 1799).

¹² E.Husserl - *Gesammelte Schriften 5 - Ideen zu einer reinen Phänomenologie* - Hamburg 1992 - blz 84.

¹³ I. Kant - *Werke in zehn Bänden Band 5- Darmstadt 1968* - blz 525.

omschrijving altijd en overal geldt met de overweging dat nooit en nergens kan worden ontkennd, dat een lijn op steeds gelijke afstand van een middelpunt een cirkel is. Dan wordt met onveranderlijk altijd en ware omschrijving van de cirkel vrijheid als keuzemogelijkheid verbruikt.¹⁴ De begripsmatig omschreven cirkel is tijd- en ruimteloos zonder de mogelijkheid hem te beluisteren of te zien. Hij is verborgen voor oog en oor, tevens is hij buiten de herinnering en de verwachting. Aldus is de cirkel een uitsluitend met de rede te begrijpen en verder een verborgen blijvende aangelegenheid. Zo is hij de conditie voor zijn van het wiel. Zonder deze aanwezigheid is het wiel niet. Het voorgaande heeft tot strekking dat, met de cirkel als voorbeeld, inductief begripsmatig omschreven onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal, tijd- en ruimteloos kan zijn binnen de grenzen van tijd en ruimte. Ten tweede kan de onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal worden aangemerkt als een eigenschap van absoluut zijn. In deze optiek heeft de aanwezigheid een bijvoeglijke betekenis. Nooit en nergens kan sprake zijn van wijziging en/of van afwezigheid. Doorgaans wordt deze eigenschap goddelijk genoemd. Daarmee duidt zij voor de mens als zijnsbeseffend en aldus religieus wezen op een God te noemen, maar verder verborgen blijvende, zelfstandigheid. Aldus is sprake van het weten betreffende absoluut zijn als onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal ... *in den nichts hineindringen und aus den nichts entschlüpfen kann; der kein räumlich-zeitliches Draußen hat und in keinem räumlich-zeitlichen Zusammenhange darinnen sein kann ...*¹⁵ Met deze eigenschapsaanduidende omschrijving van God begint het ontwerp van religie. Er is sprake van een begin omdat onder andere een omschrijving van de menselijke levensbestemming nog ontbreekt. Daarom moet de specificatie van absoluut zijn als eigenschapsaanduidende omschrijving van God worden voortgezet. Aansluitend op het voorgaande komt nu de wijze waarop met ontwerp van het christelijk monotheïsme deze taak werd uitgevoerd aan de orde.

I.2 - Christelijk monotheïsme.

Impliceert de christelijke omschrijving volgens welke ... *één God is* ... een rationeel gevarieerde relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke? Zolang 1) uitsluitend tijdloos en 2) enkel tijdelijk is zijn deze slechts gescheiden; van een verbinding is geen sprake. Bijgevolg gaat het nu om de vraag of het christendom een verbinding tot stand

¹⁴ Verbruik duidt op volledig gebruik, waardoor onvrijheid resteert. Er valt niets meer te kiezen.

¹⁵ E.Husserl - Gesammelte Schriften 5 - Ideen zu einer reinen Phänomenologie - blz.105.

brengt. Ter beantwoording kan worden uitgegaan van twee passages in het Oude Testament volgens welke ... één God ... als wetgever is. Ten eerste gaat het om God als schepper.¹⁶ Bij de aanvang van Zijn werkzaamheden op een bepaalde dag verkondigde Hij Zijn program voor dat etmaal. Zo zei God: ... *kome er licht! en er komt licht.*¹⁷ Het uitspreken van deze woorden was de gestaltegeving van de schepping.¹⁸

Zo was ... God schepper van de hemelen en de aarde. Als de voltooiing van die werkzaamheden zag de mens het levenslicht. Daarmee heeft het scheppingsverhaal tot strekking dat bij de dagelijkse aankondiging het niet kon gaan om voor de mens hoorbare woorden. Aldus is het uitgesloten, dat het met hem als getuige van de schepping, een verbinding tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke tot stand kwam. In de tweede passage is beschreven dat God, verschijnend voor Mozes bij de Sinai, tot de joden zei: ... *gezien heb ik de verdrukking van mijn gemeente in Egypte ... schreeuwen van hun drijvers heb ik gehoord ... welnu ga.*¹⁹ Dat was een oproep tot een religieuze bevrijding. Inferieure goden moesten plaats maken voor één God: *Während du in Ägypten andere Götter scheinbar noch haben musstest, wirst du sie nun nicht mehr brauchen*²⁰, *want ... I am the LORD thy God, which have brought thee out of the land of Egypt, out of the land of bondage ... Thou shalt have no other gods before me.*²¹

Via Mozes schreef Hij de mensheid tien geboden ter naleving voor. Daarmee presenteerde de éne God zich als de wetgever en als de verkondiger van gerechtigheid, waarbij het woord dat Hij gebod ... duizend maal een génératie ..., oftewel tijdloos zou gelden.²² *God ... said unto Moses, Thus thou shalt say into the children of Isreal, Ye have seen that I have talked with you from heaven. In deze studie wordt nagegaan of met de Sinaiverschijning een rationeel gevarieerde relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke tot stand kwam.*²³ De vraag, waarmee de ontwerpers van het christelijk monotheïsme in feite mee bezig waren, kan nu worden beantwoord met na te gaan hoe zij gebruik maakten van de mogelijkheden voor de omschrijving van de onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal. Hoe gaven zij het ontwerp van het dogmatisch monotheïsme gestalte? Hierbij past als antwoord dat met ... *Denken des Einen ... één werd aangeduid als ... das eigentlich und ursprunghaft Erste.*²⁴

¹⁶ Dat geldt ook voor de joodse religie, hetgeen hier buiten beschouwing blijft.

¹⁷ Genesis 1,1 - blz 17.

¹⁸ Dit wordt bevestigd in Psalm 33,6 - blz. 864: Door het woord van de Ene zijn de hemelen gemaakt ...

¹⁹ Exodus 1,7:10 - blz. 89.

²⁰ M. Marquardt - Götter, Bilder, Natur - Schildfen 2006 - blz.2.

²¹ www.google.com/On line Bible Text/King James Version/Exodus - Chapter 20.

²² Psalm 105,8 - blz. 918.

²³ Zie de paragrafen III.1 en IV.1.

²⁴ W. Beierwaltes - Denken des Einen - Frankfurt a. M. 1985 - blz. 53.

Daarbij werd vastgesteld dat één twee betekenissen heeft. Ten eerste is één basis voor de getalsvorming, want elk getal wordt in haar uitgedrukt. Conform deze betekenis is één autonoom, deel- noch telbaar en enkelvoudig. Volgens haar tweede betekenis is één getal, waarop twee, drie, enzovoort volgen. Aldus is één relatief, alsmede deel- en telbaar. Bij het christelijk ontwerp van het dogmatisch monotheïsme werd echter ter omschrijving van God met betrekking tot de tweede betekenis aanvaard, dat één uitsluitend altijd en overal autonoom, enkelvoudig, alsmede tel- noch deelbaar is. Elke mogelijkheid voor meer of minder werd daarmee uitgesloten. Onveranderlijk altijd en overal zou gelden dat als getal, zonder te spreken over de getalseenheid, één is. Zo werd één als volmaakt geformuleerd. Met het voorgaande werd de vrijheid als keuzemogelijkheid voor de omschrijving van één verbruikt. Het menselijk doen en laten werd daarmee niet op één lijn gesteld met dat van planten en dieren. Met het verbruik van de vrijheid werd aangegeven dat een betere keuze niet mogelijk zou zijn, want een verbetering van het volmaakte is uitgesloten; het kan slechts worden beschadigd. Dat speelde een rol bij het ontwerp van het christelijk dogmatische monotheïsme. Het verleidelijk ideale inspireerde tot de formulering van één ... is. Met het fungeren van de slang als de vertolking van deze verleidelijkheid is dit in Genesis bevestigd. Daarbij werd aanvaard dat één kan fungeren als criterium voor de invulling van Eén, volmaakt en daarom verleidelijk, kreeg een normatieve betekenis. God zal, dat was de intentie, zó worden omschreven dat Hij, zoals één, ideaal is. De ontwerpers van het monotheïsme meenden tot die omschrijving in staat te zijn en gingen daartoe over door bij één ... is voor ... God in te vullen. Daarmee werd God nigszins uit Zijn verborgenheid gehaald. Het ontwerp van het monotheïsme sloot kritisch aan op het polytheïsme. De opvatting, volgens welke het goddelijke getalsmatig moet worden uitgedrukt bleef intact, maar de aanduiding in meervoud werd niet langer aanvaard. Het goddelijke zou in getalsmatig enkelvoud moeten worden beschreven. Zo werd, behoudens nadere omschrijving van Hem²⁵, God aanvaard als een onveranderlijk, altijd en overal aanwezig, volmaakt, alwetend, almachtig en algoed wezen. Met de geschetste omschrijving van één God werd de religieuze vrijheid geheel verbruikt. Voorts werd de éne God uitsluitend begrepen met de rede. Andere vermogens waren niet relevant. Dat werd, wat het oog betreft, duidelijk gezegd: God: niemand heeft hem ooit gezien.²⁶ Onzicht- en onhoorbaar is Hij beredeneerd op elk moment en op iedere plaats aanwezig. Aldus werden zinnen, wilskracht, geheugen en verwachting niet relevant geacht

²⁵ Zie paragraaf III.3.

²⁶ Johannes 1,18 - blz. 1347.

voor Godsbesef. Met het verbruik van de vrijheid en de aanwending van de rede werd verkondigd, dat onveranderlijk altijd en overal één volmaakte, alwetende, almachtige en algoede God is. Dit is een deductief begripsmatige en daarmee een dogmatische omschrijving van ... *één God is* Deze aankondiging kan als het ontwerp van het christelijk dogmatisch monotheïsme worden aangemerkt.

I.3 - Mythische religie

Voor het christendom als monotheïsme is het polytheïsme religieus inferieur, hetgeen werd beklemtoond met de instructie: Wie poogt ... je af te drijven van de weg waarop de Ene, je God, je geboden heeft te gaan ... ombrengen zul je hem²⁷ Dat was een opdracht ter definitieve afrekening met het polytheïstische verleden: *Anpassung ware Vergessenheit, wäre Rückkehr nach Ägypten.*²⁸ De joods/christelijke God als ... *Creator has ultimate dominion over all he has created; earthly dominion is given to men only in a subsidiary sense - only insofar as they conform their actions to God's will. Pharaoh must fail because he is not so conformed. The god whose representative he is, (hij is son of Ra), is powerless before YHWH.*²⁹ Niettemin heeft het bijbelse scheppingsverhaal historisch polytheïstische sporen. De schrijver(s) van de Pentateuch heeft (hebben) ... *zumeist nicht anderes getan als eine ganze Auswahl kosmogonischer Vorstellungen, die ihnen aus, vor und außerhalb ihrer Zeit und Welt liegenden Überlieferungen zuflossen, mit ihrer religiösen Mentalität zu durchtränken.*³⁰ Zo sloten de boeken van Mozes aan op de polytheïstische scheppingsmythen als de vertellingen ... *von göttlichen Geschehen.*³¹ Aldus toonde Hermann Gunkel³² aan dat Genesis ... auf uralte Tradition zurückgeht.³³ Hij stelde vast, dat de babylonische scheppingsmythe Enûma elisch³⁴ en Genesis 1,1:2 en 4a tot dezelfde tekstfamilie (Gattung) behoren. Een Gattung heeft een specifieke Sitz im Leben, waarmee wordt aangegeven ... *in welcher Situationen und*

²⁷ Deuteronomium 13,6:11- blz. 268 - en 17,1:5 - blz. 272.

²⁸ J. Assmann : Die Katastrophe des Vergessens. Das Deuteronomium als Paradigma kultureller Mnemotechnik - in - Aleida Assmann/Dietrich Harth (Hg): Mnemosyne - Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung - Frankfurt a. M. 1991- blz. 346.

²⁹ Th. Cahill - The Gifts of the Jews- New York 1998 - blz.116.

³⁰ J. Bottéro - Jüdische Schöpfungsgeschichten - in: Mircea Eliade - Die Schöpfungsmythen - Düsseldorf und Zürich 2002 - blz 213.

³¹ W. Dupré - Mythos - Handbuch philosophischer Grundbegriffe - Band 4 - München 1973 - blz. 948 - 956.

³² Hermann Gunkel (1862-1932) was een Duitse protestantse theoloog, die zich vooral bezig hield met het Oude Testament.

³³ H. Gunkel - Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit - Göttingen 1895.

³⁴ ENUMA ELISH - THE EPIC OF CREATION - L. W. King Translator (from The Seven Tablets of Creation. London 1902). Een fraaie bespreking van deze mythe bieden Monika en Udo Twouschka in - Als die Welt entstand - Freiburg/Basel/Wien 2005 - blz. 52-56.

bei welcher Gelegenheit der Text verwendet wurde. Volgens Gunkel diende het verhaal van de schepping als ... *ein in einem Gottesdienst dargebotenes Loblied*

De mythe, die hier aan de orde is, ... *raconte une histoire sacrée; il relate un événement qui a lieu dans le temps primordial, le temps fabuleux de <commencements>*.³⁵ Zij is geen historische verhandeling, maar een fantasierijke, momenteel primitief geachte, voorstelling van gebeurtenissen en kan ... *nicht wie der Logos Anspruch auf ausweisbare Wahrheit erheben*. De mythe is a-logisch en a-historisch. Met dit inzicht ontstond de geneigdheid een onderscheid te maken tussen ... Mythos und Logos: *Während der Logos die Wirklichkeit so darstellt, wie sie ist, kann Mythos auch Fiktion sein*. Hierbij betekent fictie dat de mythe ... *Wahrheitsbeweis und Realitätsbezug* ... mist en bijgevolg waar noch onwaar genoemd kan worden. Dat kan volgens de christelijke religie van de ene God, die zij deductief begripsmatig omschrijft, niet worden gezegd. Een polytheïstische mythe is religieus inferieur.

Sinds het midden van de vorige eeuw worden de scheppingsmythen genuanceerder gewaardeerd met de opvatting dat, passend in de perioden waarin de mensen destijds leefden, zij als zodanig tot de geschiedenis behoren. Als a-logische en a-historische vertellingen zijn de scheppingsmythen historische aangelegenheden, die tot doel hadden aan persoonlijke, sociale en kosmologische zekerheidsbehoeften te voldoen. Zo kwam naar voren dat deze mythen oermenselijke uitingen zijn van religiositeit die, dat was althans de intentie, ... *dem menschlichen Dasein Maß und Ziel geben*.³⁶ Zij waren de uitdrukking van primitieve onzekerheid waarin de mensen, vergeleken met de huidige stand van zaken, destijds verkeerden. Dit recente inzicht heeft tot strekking, dat met mythen de situatie is beschreven, waarin de mensen zich destijds bevonden. Zo worden mythen momenteel beschouwd als alleszins werkelijkheidsgetrouwe vertellingen betreffende de situatie destijds, omdat ... *in der Frühzeit der Menschheit eine andere Weise, Wirkliches sprachlich darzustellen, gar nicht möglich war*.³⁷ Dat is kenmerkend voor de scheppingsmythen, waarop Genesis aansloot. Leidde de christelijke religie daarmee tot de omschrijving van een rationeel gevarieerde relatie tussen 1) en 2)?

Het ontwerp van het christelijk dogmatisch monotheïsme leidde tot deductief begripsmatige omschrijving van ... één God is Deze omschrijving impliceert dat Hij zinnelijk niet kan worden waargenomen en geen thema kan zijn voor het geheugen. De éne God is slechts

³⁵ M.Eliade - Aspects du mythe - Paris 1963 - blz. 16-19.

³⁶ W.F.Otto - Theophania. Der Geist der altgriechischen Religion - Hamburg 1956 - blz. 7-12.

³⁷ C.I.Westermann - Schöpfung - z.p.1988 - blz. 29.

transcendent, oftewel uitsluitend tijdloos; dan zijn 1) en 2) gescheiden zonder verbinding. Een rationeel gevarieerde relatie tussen beide ontbreekt. Deze relatie kan in christelijke optiek slechts tot stand komen met voor de mens zicht- en hoorbare verschijning van God, die in het geheugen blijft. De aandacht gaat nu uit naar twee verschijningen, die in de Pentateuch zijn beschreven.

Aansluitend op de twee zoëven geciteerde bijbelpassages volgens welke ... *één God is* ... gaat het ten eerste om de verschijning volgens Genesis met het goddelijke woord - Logos - als de schepping. Met het woord in kwestie zag Adam het levenslicht: ... *laat ons een mens, een roodbloedige, maken naar ons beeld en gelijkenis*³⁸ Omdat Adam met deze woorden werd geschapen waren zij voor hem onhoorbaar. God als de schepper en Adam als de schepping waren zonder verbindende woorden gescheiden. Zo blijkt nu nog duidelijker dan zoëven, dat met de woorden in kwestie geen rationeel gevarieerde relatie tussen 1) en 2) tot stand kwam. Ten tweede gaat het om de verschijning van God bij de Sinai. Hierover zei Mozes tot de Israëlieten: *Als aanschijn met aanschijn heeft de Ene met ons gesproken*³⁹ Enerzijds blijft hierbij intact dat, conform het ontwerp van het dogmatisch monotheïsme, voor de christelijke religie God deductief begripsmatig is. Aldus kent de mens Hem slechts met het verbruik van vrijheid en uitsluitend met de aanwending van de rede. Bijgevolg is Hij, verborgen voor oog en oor, zinnelijk niet waarneembaar en kan geen thema zijn voor het geheugen. De God van het christendom is uitsluitend tijdloos buiten de chronologische tijd; 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke zijn gescheiden zonder enige verbinding. Anderzijds verscheen God volgens Mozes wel zinnelijk waarneembaar en als thema voor het geheugen. Aldus zou met deze verschijning, gekenmerkt door een oog-, alsmede door een mond- en oorcontact, wel sprake zijn van een rationeel gevarieerde relatie tussen 1) en 2). Echter, omdat de mens de christelijke God slechts kent met verbruik van vrijheid en aanwending van de rede kan hij, op basis van zinnelijke waarneming en herinnering over waar dan wel onwaar zijn van de verschijning zoals Mozes beschreef, geen uitspraak doen. Bijgevolg is het verhaal betreffende de Sinaiverschijning een a-logische en a-historische religieuze vertelling. Het verhaal is mythisch. Dat is geenszins diskwalificerend.

Met het verhaal werd, zoals aangeduid, de situatie waarin de mensen zich eeuwenlang bevonden, zo goed mogelijk beschreven. Zo functioneerde het christendom als een dominerende religie positief en negatief in het Avondland. Deze situatie behoort tot het verleden. Momenteel past terugblikkend en vooruitziend een theologische bezinning op het

³⁸ Genesis 1,26 - blz.18.

³⁹ Deuteronomium 5,4 - blz.257.

christendom als een mythische religie. De volgende hoofdstukken vormen daartoe een begin met analyses van God en de tijd en van Religie en het geheugen.

- II - GOD EN DE TIJD

Gij zult uitsluitend Mij erkennen ... is voor de christelijke religie het eerste gebod, dat de éne God de mens ter naleving oplegt. De mensen moeten respecteren dat deductief begripsmatig God is, zoals tel- noch deelbaar getalsmatig één is. Met het aanvaarden van dit gebod is het uitzicht op God-nabije eeuwige gelukzaligheid in de hemel als ... *both the happiness and the abode of just in the next life*⁴⁰ Bij overtreding van het gebod wacht hen altijddurende verdoemenis in de hel als ... *de poel van vuur ... die brandt van zwavel*.⁴¹ In het Oude Testament is dit verspreid en onduidelijk aangekondigd.⁴² Volgens het Nieuwe Testament komt een einde der tijden als een dag des oordeels, waarop alle mensen voor Jezus Christus verschijnen.⁴³ Hiermee pretendeert het christendom geheel zeker aan te duiden waartoe de mens is. Een beter vooruitzicht wordt uitgesloten. Aldus is deze religie door een absoluutheidsaanspraak als middel om haar te verwerkelijken gekenmerkt. De aanspraak impliceert dat de tijdloosheid van het goddelijke zó zal zijn, dat de tijdelijkheid ervan onmogelijk is. Het is nu nodig na te gaan hoe het christendom deze aangelegenheid heeft geregeld.

II.1 - TA - Tijd volgens Augustinus

Nimmer mag het voor de christelijke religie nodig zijn te erkennen, dat zij niet op de beste wijze aangeeft waartoe de mens is. Dit is haar absoluutheidsaanspraak bij de beantwoording van de heilsvraag. Of deze aanspraak al dan niet de toets van de kritiek kan doorstaan zal blijken uit de wijze waarop de verhouding tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke wordt ingevuld als het voldoen aan de tweede randvoorwaarde bij het ontwerp van religie. De beschouwing sluit nu aan op de zoëven besproken verschijning van God bij de Sinai. Het zicht- en hoorbare van de verschijning impliceert, dat zij plaatsvond op een bepaalde dag⁴⁴ en aldus in de chronologische tijd. Dit leidt tot de vraag hoe de christelijke religie vermijdt, dat het door haar verkondigde tijdloze van God voor haar tijdelijk is. Deze vermijding is nodig ter bescherming van de absoluutheidsaanspraak, omdat het bij de

⁴⁰ www.newadvent.com - The Name of Heaven.

⁴¹ Openbaring 19:20 - blz. 1612.

⁴² Dat is onder andere het geval bij Jesaja 2,4 -blz. 548: Rechtspreken zal hij tussen de volkeren

⁴³ Matteus 25, 34:41 - blz. 1262.

⁴⁴ God zou zijn verschenen bij de Sinai in het jaar 1812 v.Chr.: D. Klinghoffer - Why the Jews rejected Jesus - New York 2005 - blz. 14. Deze aanduiding is conform direct te bespreken keuze van Kerstmis, Goede Vrijdag, Pasen, Hemelvaart en Pinksteren als herdenkingsdata.

tijdelijkheid van de goddelijke tijdloosheid voor een niet-christelijke religie mogelijk kan zijn beter aan te geven waartoe de mens is.

Het christendom zorgt voor de bescherming van zijn absoluutheidsaanspraak met de opvatting dat God almachtig, als een uitdrukking van Zijn wil, hemel en aarde inclusief de tijd heeft geschapen. Rudimentair begon volgens Genesis de schepping van de tijd op de eerste dag: Er komt een avond en er komt een morgen; één dag. Deze uitspraak heeft tot strekking, dat enig en alleen God de schepper is van de, nog niet nader omschreven, tijd: *Quia ipsum tempus tu feceras ...* zegt Augustinus⁴⁵ tot Hem; ... *de tijd zelf hebt Gij geschapen.*⁴⁶ Hierbij werd door de auteur(s) van Genesis het zogenaamde geocentrische stelsel aanvaard.⁴⁷ Volgens dit stelsel draait de zon om de aarde, hetgeen impliceert, dat deze planeet onbeweeglijk centraal is in het heelal.

Beschouwd vanuit de aardse positie van de Genesis-auteur(s) plaatste God op vierde dag van de schepping ... *lichten aan het gewelf van de hemel ... als tekenen ... voor dagen en jaren.*⁴⁸ *Dat was destijds een aannemelijk verhaal.* In Kanaän was het verschil tussen de duur van het licht en van het donker gedurende een etmaal relatief gering en constant. Dagelijks scheen de zon met doorgaans weinig wolken aan de hemel op een vrijwel identieke wijze aan de hemel. Daarom richtten de mensen zich ter tijdsoriëntatie vooral op dit hemellichaam. Veelal deden zij dat door rechtop staande te letten op de lengte van hun schaduw. Zo konden zij vrij nauwkeurig aangeven hoe laat het was.

Met de schepping als het begin, werd de tijd begrepen als elkaar opvolgende cirkels van de zon in schroefvorm om de aarde. Aldus kon zij worden voorgesteld met een rechte lijn als, vanaf de schepping, een verbinding van de cirkelmiddelpunten. Daarbij was een einde van de cirkels uitgesloten. Bijgevolg werd, met de schepping als begin, een eeuwige rechte lijn aanvaard. Dit bracht de auteur(s) in verlegenheid. Omdat een eindpunt ontbrak was de lijn eeuwig. Zo was, terwijl God werd beschreven als de schepper van de tijd, van tijd geen sprake. Dat is het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal. Dit was volgens de auteur(s), die geen oplossing zagen, een kwestie voor God. Hij zou in staat zijn voor een oplossing te zorgen, want volgens het christendom is God almachtig. Niets zou voor Hem onmogelijk zijn. Hiermee werd Hij overschat. De christelijke God was niet in staat voor een oplossing te zorgen. Daarmee bleek dat Hij niet almachtig is.

⁴⁵ A. Augustinus (354-430) was kerkvader als bisschop van Hippo.

⁴⁶ A. Augustinus - Confessiones-Bekentnisse - Frankfurt a. M. 1987 - blz. 627.

⁴⁷ Dat zou onder andere de strekking zijn van Jozua 10,12:13 - blz. 311 - Opdat Israël de Amorieten bij daglicht zou kunnen verslaan bleef op goddelijke aanwijzing de zon ... staan aan de hemel ... bijna een volle dag lang.

⁴⁸ Genesis 1,14:14 - blz. 7.

De auteur(s) van Genesis wa(s)(ren) er met hun interpretatie van het probleem als een goddelijke aangelegenheid niet van verlost.⁴⁹ Op een subtiele wijze moest Adam en Eva nog worden meegedeeld, dat het hierbij ging om een kwestie voor God, die Hij niet kon oplossen. Daartoe werd... *de boom der kennis van goed en kwaad* ...⁵⁰ geïntroduceerd, waarvan Adam en Eva niet mochten eten. Het goede was het onbekend blijven met het tijdsprobleem als een voor God niet oplosbaar vraagstuk. Daarmee zou Hij voor hen almachtig blijven, ofschoon Hij dat niet was. Het voorschrift niet te eten van de boom was dogmatisch. Aldus ging het er bij het dogma reeds in de hof van Eden niet slechts om ... het geloofsgoed beter en duidelijker uiteen te zetten. Met het dogma in kwestie werd gepoogd tegen beter weten in, het accepteren dat God almachtig is veilig te stellen. Echter, dat lukte niet. Adam en Eva overtraden het verbod en werden voor straf verdreven uit het aards paradijs. Aangeduid met een schamen voor naakt verdwenen zij ontgoocheld doelloos. Na hun vertrek werd de uitgang bewaakt met flakkeren van het wentelende zwaard, ter bewaking van de weg naar de boom des levens. Hierdoor was terugkeer uitgesloten. Dat was een religieuze machtsuitoefening als de uiting van onmacht, want het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal werd er niet mee opgelost. Vooralsnog ontbrak het voor een definitieve oplossing vereiste inzicht. Nicolas Copernicus (1493-1543) ontdekte dat niet de zon, maar de aarde beweegt. Hiermee werd het heliocentrische stelsel geïntroduceerd, volgens hetwelk de aarde draait. Zij circuleert dagelijks om haar as en jaarlijks om de zon, die het middelpunt is van alle planetaire bewegingen. In dit essay wordt, behoudens expliciet te vermelden uitzonderingen, als hypothese aanvaard dat de introductie van het heliocentrische stelsel reeds plaatsvond ten tijde van Augustinus. Dan kan met diens omschrijving van de tijd de aarderotatie worden voorgesteld als een volgorde van cirkels in een spiraalvorm. Deze rotatie is de Figur einer Helix⁵¹, waarbij aansluitende cirkels elkaar als schroeflijnen opvolgen met een constant evenwijdig verschil. Het begin en het einde van een cirkel lossen dan niet in elkaar op als herbegin.

De afstand tussen de schepping als het begin- en het Laatste Oordeel als het eindpunt van de rotatievolgorde wordt door het christendom tijd genoemd. De kortste verbinding van beide punten wordt begripsmatig omschreven als een rechte lijn. Dit is een tijdsaanduiding, waarmee het christendom vertrouwd is: De ... *idea of directed, purposeful, and linear time* ...

⁴⁹ Deze aangelegenheid wordt hier inleidend besproken. Zij komt nader aan de orde in paragraaf V.1.

⁵⁰ Genesis 2, 17 - blz. 19.

⁵¹ W. Kaempfer - *Zeit des Menschen* - Frankfurt a. M./Leipzig 1994 - blz 18.

kreeg ... *passionate support from St. Augustine* ...⁵² Deze lineaire tijdsopvatting werd, goeddeels impliciet, ook aanvaard door Thomas van Aquino (±1225-1274) bij het ontwerp van een oorzakelijkheids- en een teleologisch Godsbewijs.⁵³ Met de lijn worden de middelpunten van de rotaties verbonden. Aldus wordt, vooralsnog indicatief aangeduid en in christelijke optiek TA⁵⁴ te noemen, tijd voorgesteld met een rechte lijn die bestaat uit identieke delen (geheel gelijke afstanden tussen de middelpunten van de rotaties) vanaf de schepping als het begin- en het Laatste Oordeel als het eindpunt.

De punten zijn door God bepaalde tijdsbegrenzende gebeurtenissen, die de mens niet kent. Hij is niet op de hoogte met het beginpunt, want op de vierde dag was hij nog niet geschapen. Ook het eindpunt is voor hem verborgen, want dit is een volgens de bijbel goed bewaard goddelijk geheim. Mensen zijn niet geïnformeerd over de dag waarop de lijn wordt voltooid, want hierover .. weet niemand iets ... alleen de Vader⁵⁵ Deze passage heeft niet slechts betrekking op het weten van God, maar ook op Zijn almacht. Hij beslist over het einde der tijden. Omdat Hij hierover vooraf niemand informeert is er sprake van het christendom als een gesluierde religie. De sluier is doorschijnend; informatief laat zij zien en geheimzinnig bedekt zij tegelijkertijd. Enerzijds wordt informatief als zeker verklaard, dat de schepping plaatsvond en het Laatste Oordeel zal komen. Aldus kan aan het bestaan van het begin- en het eindpunt niet worden getwijfeld. Echter, anderzijds heeft met de onbekendheid van de data betreffende de schepping en het Laatste Oordeel de lijn, die beide verbindt, voor de mensen een aanvang, noch een einde. Aldus is zij voor hen eindeloos. Echter, de mensen zijn niet in staat een rechte lijn met een begin noch een einde te trekken en/of begripsmatig te formuleren. Daarom is van de oneindige rechte lijn gezegd dat zij uitsluitend een aangelegenheid voor God is. Alleen Hij ... *kann die unendliche Linie denken, übersehen, beherrschen, da sie in ihrer Unbegrenztheit nur seine eigene Linie ist.*⁵⁶ Het is nodig deze opmerking te preciseren.

Het is volgens de christelijke religie zeker, dat *die unendliche Linie* een begin en een einde heeft. Daarom betekent het oneindige slechts, dat beide voor de mensen verborgen zijn. Bijgevolg is de lijn niet eeuwig, want dat is pas het geval als zij een begin noch een einde kan hebben. Ter verdere bespreking hiervan gaat de aandacht uit naar een verschil tussen de cirkel en de rechte lijn. Het verschil blijkt met een herinnering aan de twee mogelijkheden voor de

⁵² J.T. Fraser - *Of Time, Passion and Knowledge* - Princeton 1990 - blz. 24.

⁵³ Zie paragraaf V.1.

⁵⁴ Tijd volgens Augustinus.

⁵⁵ Matteus 24:26 - blz. 1260.

⁵⁶ O. Cullmann - *Christus und die Zeit* - Zürich 1962 - blz. 75 en 83.

omschrijving van onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal.⁵⁷ Deze aanwezigheid wordt nu aangeduid als eeuwig.

Ten eerste is sprake van de aanwezigheid bij begripsvorming. Zij is kenmerkend voor de cirkel als een lijn op een steeds gelijke afstand van een middelpunt, die wordt voltooid door oplossing van haar einde in haar begin. Het is essentieel voor, als voorbeelden, een wiel, een ring en een compact disc, dat de cirkel er in is. Zonder die aanwezigheid zijn deze drie niet. Zo is begripsmatig omschreven tijdloze onveranderlijkheid altijd en overal aanwezig in een tijdelijk object. Het begripsmatig eeuwige van de cirkel is voor de tijdelijke objecten immanent.

Onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal kan begripsmatig ook worden voorgesteld met de rechte lijn. Dat geschiedde reeds in paragraaf I.1. Aldaar werd deze lijn beschreven als de kortste afstand tussen twee punten. Deze omschrijving is niet van toepassing als sprake is van een eeuwige rechte lijn, want deze heeft als kenmerk dat de punten ontbreken. Zij kan een begin, noch een einde hebben. De mensen zijn niet in staat haar te trekken. Zij kan niet aanwezig zijn in een tijdelijk object. Dit leidt tot een aantekening, die richtinggevend is voor het ontwerp van religie. De lijn in kwestie is een goddelijke eigenschap. Zij representeert het eeuwige van God.⁵⁸ Afwijkend van de christelijke opvatting, is het niet mogelijk deze betekenis deductief begripsmatig, oftewel met verbruik van de vrijheid en aanwending van de rede vast te stellen. Aanduiding van de goddelijke eigenschappen is slechts mogelijk met specificatie van absoluut zijn.

Volgens de christelijke religie heeft God met de schepping als het begin- en het Laatste Oordeel als het eindpunt de lijn die beide verbindt en daarmee TA, als deel van de eeuwige rechte lijn, geschapen. Zo wordt Hij door de christenen de schepper van TA genoemd: *Une ligne droite trace la marche de l'humanité depuis la Chute initiale jusqu'à la Rédemption finale.*⁵⁹ Zo wordt de lijn in kwestie en bijgevolg TA voorgesteld als uitsluitend een goddelijke aangelegenheid: *Gott allein beherrscht die Zeit, denn er allein kann sie übersehen in ihrer ganzen Ausdehnung* Onbekend met haar begin en haar einde, maar wel zeker wetend dat beide zijn, leeft de mens in christelijke optiek in deze tijd. Daarmee is elke mogelijkheid voor een betere religie dan de christelijke uitgesloten. Er is voor zo'n religie

⁵⁷ Zie paragraaf I.1.

⁵⁸ Zie paragraaf V.3.

⁵⁹ M. Eliade - Le mythe de l'éternel retour - Paris 1969 - blz. 165-166.

geen tijd beschikbaar. Zo wordt vermeden, dat het goddelijk tijdloze tijdelijk kan zijn.⁶⁰ Aldus wordt met TA de christelijke religie als superieur verkondigd.

Zonder TA als God's time staat de absoluutheidsaanspraak van de christelijke religie op losse schroeven. Dat is het geval omdat, zodra de christenen zouden aanvaarden dat de tijdloosheid van Jezus Christus tijdelijk kan zijn, zij Hem als niet-historische aangelegenheid historisch beschrijven. Het is dan uitgesloten geheel zeker te zeggen dat Hij, zoals het christendom Hem omschrijft, tijdloos en aldus eeuwig is. Ter vermijding van deze consequentie is de aanvaarding van TA noodzakelijk. Volgens het christendom kan nimmer worden betwijfeld dat God de schepper van TA is.

Het voorgaande heeft tot strekking dat volgens de christelijke religie voor de mensen TA als God's time geheel zelfstandig is. Het begin en het einde van TA zijn als de schepping en het Laatste Oordeel door God bepaald. Voorts vinden binnen TA gebeurtenissen plaats, die volgens de christenen goddelijk zijn. Vanwege de tijdsautonomie kan zo'n gebeurtenis overal in TA gestalte krijgen. God's time is en binnen haar voltrekken zich gebeurtenissen, die het christendom goddelijk noemt. Dat geldt voor de geboorte, het overlijden, de verrijzenis en de hemelvaart van Jezus Christus. Deze gebeurtenissen missen elke binding aan een bepaalde datum. De tijd is gebeurtenisindifferent, hetgeen tijdsindifferentie van de gebeurtenissen impliceert. In overeenstemming hiermee zijn de desbetreffende gebeurtenissen in de bijbel zonder datering beschreven. De geboortedatum van Jezus Christus is ... *im Neuen Testament nicht genannt und war schon den Urchristen unbekannt*. De tijdsindifferentie heeft tot strekking dat de opvatting, volgens welke de verschijning van God bij de Sinai kan worden gedateerd, als onjuist moet worden aangemerkt. Hij verscheen niet op een met kalender en horloge aan te geven datum.

Niets menselijks is het christendom vreemd. Het is begrijpelijk dat reeds in de tweede eeuw een behoefte ontstond om de geboorte van Jezus Christus te herdenken. Ter vervulling van deze wens was het nodig een, op tijdrekening gebaseerde en aldus datering mogelijk makende, kalenderdatum voor de herdenking aan te wijzen. TA was hiervoor ongeschikt⁶¹, want zij biedt geen mogelijkheden voor een tijdrekening en een kalenderontwerp. Hierdoor was het nodig een beroep te doen op de destijds binnen het Romeinse Rijk in gebruik zijnde juliaanse kalender.⁶² De behoefte aan datering van door het christendom goddelijk genoemde gebeurtenissen heeft theologische betekenis. Daarbij gaat het er om of de christelijke religie

⁶⁰ Zie paragraaf V.1.

⁶¹ Zie verder paragraaf II.2 - 3 - kon een bestaande jaartalaanduiding binnen de juliaanse kalender fungeren als begin voor aanduiding van paasdata over een reeks van jaren?

⁶² Hiermee ontstond een, in paragraaf II.3 nader te bespreken, christelijk tijdsdualisme.

zó kan zorgen voor de gevraagde datering, dat een logisch en historisch rationeel gevarieerde relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke tot stand komt. Met het oog op de beantwoording van de heilsvraag kan het christendom deze relatie niet missen. Ten tijde van keizer Constantijn (274-337) werd 25 december als kerstdatum gekozen. Dit geschiedde waarschijnlijk omdat op dezelfde dag de geboorte van Sol Invictus, de onoverwinnelijke romeinse zonnegod, werd gevierd. Zo kon met de integratie van het polytheïsme (Sonnenkult) en de christelijke theologie (*der Geburt Christi*) Jezus Christus worden geïntroduceerd als *Licht der Welt*. Dat was niet het enige. In het westerse deel van de christelijke regio werd 25 maart beschouwd als het begin van de lente en als de aankondiging van de vruchtbaarheid. Het was de datum waarop in de christelijke optiek Maria ontving van de Heilige Geest (Maria Boodschap). Het is niet uitgesloten dat deze aangelegenheid ook mede heeft geleid tot de keuze van 25 december.

Indifferentie van TA met betrekking tot de chronologische tijdsaanduiding van goddelijke gebeurtenissen blijkt ook uit het besluit van het Concilie van Nicea⁶³ om Pasen te vieren op de eerste zondag na de eerste volle maan na het begin van de lente (21 maart 00.00 uur). Hierbij werd bevolen dat het christelijke Paas- en het joodse Pesachfeest, anders dan tot dan toe gebruikelijk was, niet op dezelfde datum mochten worden gevierd. Om aan dit voorschrift te voldoen werd bovenstaande regeling uitgebreid met de bepaling, dat Pasen altijd zal worden gevierd ná Pesach. Met deze aantekening geldt tot op heden, dat 22 maart de eerste en 25 april de laatste paasdatum kan zijn.

Met de Nicea-regeling werden voor Goede Vrijdag, Pasen, Hemelvaartsdag en Pinksteren geen vaste, maar wisselende, kalenderdagen vastgesteld. Zo werd aangeduid⁶⁴ dat de gebeurtenissen, die het christendom op deze dagen herdenkt, plaats vonden binnen TA. Daarmee was de datering van de geboorte van Jezus Christus, Zijn lijden en sterven, Zijn verrijzenis en Zijn hemelvaart uitgesloten. Hierdoor speelt TA een opmerkelijke rol in de religieuze geschiedenis. Met een gedateerde herinnering aan de beschreven goddelijke gebeurtenissen konden ... *Ostern und Pfingsten unmöglich bewegliche Feste der christlichen Kirche sein! Dann müßten sich die bestimmten Kalendertage für diese weltgeschichtlichen „Ereignisse“ angeben oder ermitteln lassen.*⁶⁵ In deze optiek wordt met de beweeglijke herdenkingsdata aangegeven dat datering van de gebeurtenissen niet mogelijk is. Hiermee wordt gezegd dat de gebeurtenissen plaatsvinden binnen TA.

⁶³ Dit Concilie vond plaats in 325.

⁶⁴ Dit komt nader aan de orde in paragraaf IV.1.

⁶⁵ Th. Kappstein - Die Religionen der Menschheit - Judentum und Christentum - Berlin 1922 - blz. 124.

II.2 - TE - Tijd volgens Exiguus

Met de besluiten van het Concilie van Nicea en de vaststelling van 21 maart 00,00 uur als het begin van de lente was vanwege het kalenderverschil tussen de onderscheiden regio's de vaststelling van de paasdata niet afdoende geregeld. De kalender is een door de wereldlijke overheid aan haar onderdanen voorgeschreven tijdrekening met een jaartalaanduiding. In oostelijk joods-christelijke gebieden was, anders dan in Egypte, de hebreeuwse maankalender in gebruik. Ongeveer 5000 jaar v.Chr. waren de Egyptenaren in staat tijdstippen van de overstromingen van de Nijl vrij nauwkeurig vast te stellen. Zij ontdekten dat deze overstromingen afhankelijk zijn van de regelmatige standen van de zon. Hierdoor was het mogelijk een zonnejaar te berekenen van ongeveer 365 dagen. Dat was leerzaam voor de bestuurders van het Romeinse Rijk. Julius Caesar (\pm -102 - -44) nam de zogenaamde zongeorïenteerde alexandrijns-koptische kalender van Egypte met veranderingen over. Zij werd als de juliaanse kalender in 46 na Chr. met enkele aanpassingen door keizer Augustus binnen het Romeinse Rijk ingevoerd.⁶⁶ Het voorgaande betekende dat, rekening houdende met de maan- en de zonnekalender, het christendom de viering van Pasen in de periode 22 maart-25 april in de onderscheiden regio's op een en dezelfde dag moest regelen. Dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan. Voor de viering moest een juliaanse zonnekalenderdag worden aangewezen en die moest worden afgeleid van de hebreeuwse maankalender. In Nicea werd het patriarchaat van Alexandrië belast met de berekening van de datum.⁶⁷ Jaarlijks moest dit patriarchaat een voorstel aan de paus doen, die vervolgens de paasdatum bepaalde. Omdat het voorstel niet altijd werd aanvaard ontstonden onaangename verschillen tussen het advies en het besluit. In het jaar 387 werd in Rome Pasen gevierd op 21 maart en in Alexandrië op 25 april. Dat moest veranderen, want ... *disunity in such a central matter was a cause of scandal*. Johannes I⁶⁸ streefde naar een oplossing en gaf daartoe, trouw aan de beslissing van het Concilie van Nicea, Dionysius Exiguus⁶⁹ opdracht voor het gehele

⁶⁶ In de oorspronkelijke juliaanse kalender telden, te beginnen met januari, oneven maanden 31 en even maanden 30 dagen, met uitzondering van februari. Deze maand telde 29 dagen. Bijgevolg telde augustus 30 dagen. Keizer Augustus, naar wie deze maand werd genoemd, wilde voor Julius Ceasar, naar wie juli is genoemd, niet onderdoen. Daarom werd vanaf augustus het aantal dagen van de even maanden op 31 gesteld. Dat leidde tot 28 dagen voor februari (met uitzondering van schrikkeljaren).

⁶⁷ Het patriarchaat van Alexandrië, waaraan volgens de overlevering de evangelist Marcus was verbonden, had vooral als astronomisch intellectueel centrum een vooraanstaande plaats binnen het christendom.

⁶⁸ Paus van 523 tot 530.

⁶⁹ Dionysius Exiguus (\pm 470-545) was een Scytische monnik die zich omstreeks het jaar 500 in Rome vestigde.

christendom aanvaardbare paasdata over een lange reeks van toekomstige jaren te berekenen. Deze taak kon worden uitgevoerd met de beantwoording van vier vragen:

- 1 - kunnen aansluitende cycli van jaren worden berekend voor de vaststelling van de paasdata en, zo ja, hoe lang is dan een cyclus?

Bij het antwoord moest vanwege de verschillende in gebruik zijnde kalenders worden gerekend met cycli van de zon en de maan. Het was Exiguus bekend dat volgens de juliaanse kalender, waar hij vanuit ging, de zonnecyclus 28 jaar duurt. Het cyclische betekent dat, wanneer het dit jaar op zaterdag 16 februari is, dat over 28 jaar weer het geval zal zijn. Als maancyclus, die oorspronkelijk werd ontworpen door de griekse astronoom Meton (vijfde eeuw v. Chr.), wordt de synodische maand aangemerkt. Deze omvat de tijd gedurende welke de maan de reeks van zijn schijngestalten (eerste kwartier, volle maan, laatste kwartier en nieuwe maan) voltooit. Het gaat hierbij om 29,5306 dagen.

Exiguus sloot zich aan bij het inzicht van de alexandrijnse astronomen volgens hetwelk 235 synodische maanden als maancyclus nagenoeg gelijk zijn aan 19 zonnekalenderjaren. Deze aanduiding betekent dat, wanneer het volgens de maankalender dit jaar op datum x (aanduiding van de hoeveelste dag van een maand) dag y is, dit over 19 zonnekalenderjaren weer het geval zal zijn. Combinatie van de zon- en de maancyclus is mogelijk met de veronderstelling dat, zoals aangegeven, het op zaterdag 16 februari datum x en dag y is. Deze combinatie neemt als zogenaamde alexandrijnse cyclus $28 \cdot 19 = 532$ jaar in beslag. Zó lang zal het duren voordat het wederom op zaterdag 16 februari (zonnekalender) datum x en dag y (maankalender) is. Omdat Pasen wordt gevierd op een van de hebreeuwse maankalender af te leiden juliaanse kalenderdag is bijgevolg het antwoord op vraag 1 dat in beginsel paasdata berekenbaar zijn over aansluitende cycli, waarbij elke cyclus 532 jaar duurt;

- 2 - kan voor een willekeurig te kiezen jaar uit een 532-jarige cyclus worden vastgesteld wanneer het voor het eerst na 21 maart 00.00 uur volle maan zal zijn?

Het is nodig hierbij in acht te nemen dat het veertien dagen na nieuwe maan volle maan is.

Gouden getal:	1	2.....	17	18
Maand:	Data nieuwe maan			
Januari	23	12 ...	27	16
Februari	21	10 ...	25	14
Maart	23	12 ...	27	16
December	13	2 ...	17	6

Voor het antwoord legt het zogenaamde gouden getal gewicht in de schaal. Het getal in kwestie biedt de mogelijkheid voor een willekeurig te kiezen jaar uit een 532-jarige cyclus vast te stellen wanneer, gerekend vanaf 12 maart, het zo dicht mogelijk bij 21 maart 00.00 uur nieuwe maan zal zijn. Als voorbeeld wordt hier het jaar 400 gekozen en vervolgens berekend $400 + 1 = 401$; $401 : 19 = 21$ met rest 2; 2 is het gouden getal. Dit is minimaal 1 en maximaal 18. Uit een tabel⁷⁰ blijkt dat in het jaar 400, met 2 als gouden getal, het op 12 maart nieuwe en bijgevolg op 26 maart volle maan was. Daarmee is het antwoord op vraag 2 bevestigend;

- 3 - kan een bestaande jaartalaanduiding binnen de juliaanse kalender over een reeks van jaren fungeren als het begin voor de aanduiding van de paasdata?

Voor Exiguus luidde deze vraag: Is het mogelijk paasdata te berekenen over een reeks van jaren met de juliaanse kalender als uitgangspunt? Tot dusver behoefde nog niet expliciet te worden gezegd dat Exiguus zich van TA als God's time moest distantiëren. Dat is nu wel nodig omdat hij, met de keuze van een bepaald jaar als uitgangspunt, de jaren als tijdrekening moest nummeren. Daartoe was een tijdrekening noodzakelijk, maar die was niet mogelijk. De rechte lijn, waarmee de afstand tussen het begin en het einde van TA wordt aangeduid kan, vanwege gebeurtenisindifferentie, worden verdeeld in identieke afstanden tussen de middelpunten van elkaar opvolgende cirkels. Deze delen zijn, als druppels water, duplicaten en aldus identiek. Een keuze uit geheel gelijke aangelegenheden is uitgesloten. Voorkeur voor het ene, dat volkomen overeenkomt met het andere, is niet mogelijk. Deze overwegingen hebben tot strekking dat Exiguus de TA-tijdrekening moest starten ... in den beginne. Dat was echter uitgesloten, want hij kende dit begin (de vierde dag, waarop God de tijd heeft geschapen) niet. Bijgevolg kon een deel als het uitgangspunt voor de tijdrekening niet worden gekozen. TA is hiervoor niet geschikt. Hierdoor kon zij voor de beantwoording van de vraag die hier aan de orde is niet in aanmerking komen.

Voor de tijdrekening werd, naar Exiguus TE⁷¹ te noemen chronologische, dat is met uurwerken aan te geven, tijd aanvaard. Hierbij kon de beschrijving van de tijd met de rotaties van de aarde om de zon als cirkels in een spiraalvorm en de verbinding van de middelpunten als een rechte lijn intact blijven. Maar⁷² het begin- en het eindpunt werden, destijds nog slechts overwegend intuïtief begrepen, vervangen door nú als het moment waarop een gebeurtenis zinnelijk wordt waargenomen en een thema is voor herinnering en verwachting.

⁷⁰ www.google.de. Die Berechnung des Osterfestes. De tabel is verkort weergegeven.

⁷¹ Tijd volgens Exiguus.

⁷² Dit is een inleidende opmerking, die nader aan de orde komt in II.3.

Dit geschiedt met de aanwending van de menselijke vermogens en die vindt plaats in de tegenwoordige tijd. De mens hoort, ziet, herinnert zich en verwacht niet gisteren of morgen maar nú als aldoor opschuivend actueel moment. Zo spreekt hij vanuit nú over het voorbije en het komende als de tijd voorzover hij gebeurtenissen waarneemt, zich herinnert en verwacht. Deze gebeurtenissen kan hij chronologisch registreren oftewel dateren. Daarbij omschrijft hij de tijd als een volgorde van bewegingen van de aarde om de zon en drukt die uit in een eenheid ter datering van gebeurtenissen. Dat is beperkt mogelijk. Zodra herinnering ophoudt wordt het begin en waar verwachting niet verder mogelijk is, het einde van de tijd bereikt. Deze tijd is niet gebeurtenisindifferent. Het is niet zo dat, zoals bij TA, tijd is en waarin onafhankelijk van haar, door het christendom goddelijk genoemde, gebeurtenissen gestalte krijgen. Bij TE is het omgekeerde het geval. Gebeurtenissen vinden plaats en daarom is tijd. Deze tijd komt tot stand met de geïntegreerde aanwending van de vermogens en behoort tot het bewustzijn van etwas, zoals beschreven in paragraaf I.1. Wijsgerig beschouwd is TE de tijd volgens de fenomenologie.

Voor de keuze van het uitgangspunt voor de tijdrekening had Exiguus twee mogelijkheden. Ten eerste vond in het West-Romeinse Rijk de jaartalaanduiding plaats conform de consulaire ambtstijd. Zo had elke consul een eigen tijdrekening. Vanwege het verval van dit Rijk kwam deze, in zijn dagen nog nauwelijks in gebruik zijnde, jaartalaanduiding voor Exiguus niet in aanmerking.⁷³ De tweede mogelijkheid was de aanvaarding van de jaartalaanduiding volgens de alexandrijns-koptische kalender. Deze aanduiding had het keizerlijke aantreden van Diocletianus ($\pm 243 - \pm 313$) in 284 als begin. Ook hierover oordeelde Exiguus negatief. Hij was niet bereid de jaartalaanduiding te verbinden met ... herinnering aan een goddeloze christenvervolger.⁷⁴ Exiguus wenste het geboortjaar van Jezus Christus als een gebeurtenis, die zou hebben plaats gevonden in het jaar 1 als het uitgangspunt van een door hem te ontwerpen tijdrekening. Daarmee was voor hem dit jaar het tijds midden. Maar hoe was het mogelijk deugdelijk aan te tonen dat Jezus Christus was geboren in een jaar, dat als 1 binnen de juliaanse kalender kon worden genummerd?

Bij de juliaanse kalender was de diocletiaanse jaartalaanduiding aanvaard en waarbij het geboortjaar van Jezus Christus onbekend was.⁷⁵ Hierdoor kon de in gebruik zijnde jaartalaanduiding niet fungeren als het begin voor de christelijke tijdrekening en voor de aanduiding van de paasdata over een reeks van jaren. In feite tastte Exiguus met betrekking

⁷³ Anicius Faustus Albinus Basilius trad aan in 541 als de laatste Romeinse consul. In 542 werd het ambt afgeschaft.

⁷⁴ Diocletianus was een berucht christenvervolger.

⁷⁵ Zie paragraaf II.1.

tot de aanduiding van Christus' geboortjaar in het duister. Hierdoor was het antwoord op de vraag of een diocletiaanse jaartalaanduiding kon fungeren als het begin voor de aanduiding van de paasdata over een reeks van jaren negatief. Maar moest dat het gehele verhaal zijn? Was het uitgesloten dat misschien toch van de diocletiaanse jaartalaanduiding kon worden afgeleid dat Jezus Christus in jaar 1 is geboren? Exiguus zag hiervoor een mogelijkheid;

- 4 - hoe beschreef Exiguus vanuit de diocletiaanse tijdrekening de geboorte van Jezus Christus als een gebeurtenis in het jaar 1 binnen de juliaanse kalender?

De abt constateerde dat het op 25 maart (juliaanse kalender) in het jaar 249 (diocletiaanse jaartalaanduiding) de eerste volle maan na het begin van de lente (21 maart 00.00 u) was. Tevens werd op die dag het overlijden van Jezus Christus (Goede Vrijdag) herdacht.⁷⁶ Voorts gevierd. Exiguus combineerde deze informatie met de bijzondere betekenis van 25 maart voor het christendom als het begin van de lente, als de aankondiging van de vruchtbaarheid en als de dag van Maria Boodschap. Hij stelde vast dat op 25 maart in het bovengenoemd jaar 249 sinds Maria Boodschap een alexandrijnse cyclus was verlopen, zodat op 25 december van het eerste jaar van deze cyclus Jezus Christus was geboren. Hij nummerde dit als het jaar, waarin Jezus Christus zou zijn geboren, met 1 als uitgangspunt voor de tijdrekening. Zo achtte de abt het mogelijk het diocletiaanse jaar 249 aan te duiden met 1+ 532 als het 533ste jaar na Christus (*Anno Domini Nostri Jesu Christi*). Aldus gold voor hem volgens de gebruikelijke weergave in de literatuur met het ontwerp van de christelijke tijdrekening en de jaartalaanduiding: 25 maart van het jaar 1 = Maria Boodschap; 25 december van het jaar 1 = geboorte van Jesus Christus; 23 maart van het jaar 31 = overlijden van Jesus Christus en 25 maart van het jaar 31 = Zijn Verrijzenis. Exiguus maakte het mogelijk de paasdata te berekenen over de toekomstige reeksen van 532 jaar. Aldus gaat het hierbij om een datering, die van de data waarop in de jaren 249 en 279 volgens de diocletiaanse jaartalaanduiding de gebeurtenissen werden herdacht, was afgeleid. Daarmee werd uiteraard niet aangetoond dat op deze data de gebeurtenissen plaatsvonden. Exiguus had hiermee wel aan de pauselijke opdracht voldaan.⁷⁷

⁷⁶ www.horstkannemann.de - Hinweise zum christlichen und muslimischen Kalender am Beginn eines christlichen Jahrhunderts - 28 Januar 2003.

⁷⁷ In de oosterse en de westerse christelijke regio's wordt Pasen nog steeds op verschillende data gevierd. Een voorstel voor een uniforme viering werd geformuleerd door World Council of Churches in 1997. Het zou worden verwerkelijkt met ingang van 2001. Hieraan is geen gevolg gegeven.

II.3 - Tijdsdualisme

Niet alleen Adam en Eva hadden de ambitie gelijk aan God te zijn. Dat was in zeker opzicht ook het geval met hen die, terwijl Exiguus zijn werk deed, het zogenaamde *Anno Mundi*-concept ontwierpen. Zij poogden daarmee te achterhalen op welke dag het Laatste Oordeel zou plaatsvinden. Dat was enigszins ondeugend, want volgens de bijbel is dit een exclusief goddelijke aangelegenheid. Het concept is een beschrijving van een bewegingsvolgorde, met name van draaiingen van de aarde om de zon, ter bijbels gefundeerde aanduiding van het begin en het einde van TA. Aldus ontwierp Sextus Julius Africanus (±160 - ±240) een jaaraanduiding vanaf de schepping tot de ondergang van de wereld als de dag van het Laatste Oordeel op basis van twee bijbelteksten.

Het gaat bij deze aanduiding om ... *duizend jaren zijn in uw ogen als de dag van gister...*⁷⁸ en de schepping van de wereld in zes dagen.⁷⁹ Hiermee werd met ... *a sort of myth*⁸⁰ ... van de aangehaalde teksten afgeleid wanneer de wereld begon en zal eindigen. Daarbij werd een scheppingsdag ... *divided into two parts by the number twelve - by the twelve hours of day and night* ... door het benoemen van ... *twelve angels of the day and twelve angels of the night* Zij werden beschouwd als ... *the twenty-four witnesses of the days and nights which sit before the throne of God, having golden crowns on their heads, whom the Apocalypse of John the apostle and evangelist calls elders, for the reason that they are older both than the other angels and than men*. Zo werd aanvaard dat één scheppingsdag twaalf uur duurt. Hierbij ontbreekt logische zekerheid. Bijgevolg is de omschrijving a-logisch. Twee millennia geleden was voor velen nog geen duidelijk onderscheid tussen TA en TE. Hierdoor was het mogelijk te zeggen dat de wereld 6 (dagen) maal 1000 jaar, oftewel 12 (uur) maal 500 jaar is 6000 jaar, zal bestaan. Omdat de mensen destijds nog overwegend leefden zonder chronologie stond voor hen buiten twijfel, dat de datum van de schepping als goddelijke aangelegenheid precies kon worden aangegeven: *Even if the people disagreed about the precise date, a precise date could be known* ... zodat niet werd betwijfeld dat ... *the world had been created somewhere in the period from 6000 BC down to 3500 BC*. Aldus begon conform de gedachtengang van Africanus de geschiedenis van de mensheid op de zesde scheppingsdag en zou 1000 jaar duren. Jezus Christus zou zijn geboren aan het begin van het elfde uur oftewel in het jaar (6000 : 12) maal 11 = 5500. Deze jaartalaanduiding werd

⁷⁸ Psalm 90. Dezelfde passage komt voor in de Tweede Petrusbrief -3:8 - blz. 1575.

⁷⁹ Genesis 1 - blz. 17-18.

⁸⁰ J. Barr - *Biblical Chronology: Legend Or Science?* - London 1987.

conform the *psychology of ancient people* ... dogmatisch als juist aanvaard.⁸¹ Terwijl Africanus de datum van het einde der tijden niet berekenbaar achtte, zou dit volgens Hippolytus van Rome ($\pm 170 - \pm 236$) omstreeks het jaar 500 plaatsvinden. Getrouw aan het bijbelse woord, volgens hetwelk ... alleen de Vader... hiervan op de hoogte is, distantieerde de katholieke kerk zich van deze opvatting. Het Anno Mundi-concept is de specificatie van TA en biedt bijgevolg geen historische zekerheid. Het is a-historisch.

Exiguus verrichtte de werkzaamheden, die zojuist aan de orde waren, omstreeks het jaar 525. Hij beschreef dat, chronologisch aangeduid, Jezus Christus in het jaar 1 is geboren. Daarmee leek in het jaar 525 dat de op TA gebaseerde Anno Mundi-verwachting betreffende het einde der tijden zich weldra op een bepaalde TE-datum zou voltrekken. Dat leidde echter niet tot grote onrust. Het eerste kwartaal van de zesde eeuw ging voorbij zonder de ondergang van de wereld.⁸² Hierbij was van belang dat velen nog niet met de chronologische tijdsaanduiding, die Exiguus introduceerde, vertrouwd waren. In het middeleeuwse leenstelsel als *decentralizierde Herrschaftsorganisation*⁸³ had deze aanduiding nog slechts geringe betekenis. Uurwerk en kalender waren nog geen maatschappelijk gemeengoed. De aanduiding van de tijd was nog in hoge mate een familiale en lokale zon-georiënteerde aangelegenheid. Aldus was sprake van ... *agricultural time*, die is... *determined above all by rhythms of nature*.⁸⁴ Persoonlijke posities binnen opvolgende generaties werden, als uitdrukking van ... *family time*, nog slechts beschreven als de zoon of dochter van Tot ± 1400 bleef de Anno Domini Nostri Jesu Christi, oftewel TE als christelijk chronologische jaartelling, vrijwel onbekend. Pas in 1431 werd zij officieel door het Vaticaan ingevoerd.

Daarna speelde een aanpassing van de juliaanse kalender, waartoe werd besloten tijdens het Concilie van Trente (1545-1563), een belangrijke rol. Volgens de destijds geldende juliaanse kalender telt het jaar 365,25 dagen. Dat was niet geheel juist. Het jaar duurt 365,2422 dagen. Bijgevolg liep elke 1000 jaar de kalender 7,8 dagen vóór op het lentebegin. Dit had als consequentie dat, terwijl volgens de kalender in kwestie de lente op 21 maart om 00,00 uur begon, de aanvang in het midden van de zestiende eeuw feitelijk 10 dagen later was. Hierdoor was het bij het begin van de lente volgens de kalender, het in werkelijkheid nog winter. Dat kon niet zo blijven. Ter aanpassing werd het schrikkeljaarsysteem gewijzigd. Elk jaartal dat restloos door 100, maar niet door 400, deelbaar is, zou niet langer als een schrikkeljaar

⁸¹ Zo is de stelligheid, waarmee de ondergang van de wereld op een bepaalde datum werd (wordt) voorspeld, verklaarbaar: www.google.de - Chronik der Weltuntergänge, die nicht stattfanden und werden.

⁸² De vele voorspellingen betreffende het einde van de wereld, die in de loop van de tijd zijn gedaan, blijven hier verder buiten beschouwing.

⁸³ G. Dux - Die Zeit in der Geschichte - Frankfurt a. M. 1989 - blz. 312-320.

⁸⁴ A. Gurevich - Categories of medieval culture - London 1985 - blz. 93-151.

worden aangemerkt. Dat geldt onder andere voor de jaren 1700, 1800, 1900, 2100, 2200 en 2300. Deze aanpassing vond plaats in het jaar 1582 met de pauselijke bul *Inter gravissima*. Daarmee werd de gregoriaanse kalender als christelijke jaartelling ingevoerd.⁸⁵ Met het voorgaande werd een christelijk tijdsdualisme ingeleid. Het kan worden omschreven als een religieus gebaseerde verbinding van TA en TE. Enerzijds was TA nodig voor het christelijke antwoord op de heilsvraag met het Laatste Oordeel en het hemel/hel-alternatief. Dat werd, vooral tegenover eenvoudigen van geest, vanaf de preekstoel met gewijde welsprekendheid verkondigd. Zo wordt reeds eeuwen aanvaard, dat door het christendom goddelijk genoemde gebeurtenissen gestalte krijgen binnen TA. Daarmee worden zij als tijdsindifferent geaccepteerd. Hiermee wordt op een specifieke wijze bevestigd dat het onbekend is wanneer Jezus Christus werd geboren, overleed, verrees en ten hemel opsteeg. Teneinde aan de behoeften van de christenen om deze gebeurtenissen te memoreren te voldoen en daarmee aan ... *vox populi, vox Dei* ..., moesten ter herdenking TE-data worden vastgesteld. Uiteraard ontbrak daarbij de zekerheid, dat de gebeurtenissen op deze data plaatsvonden. Bij de wisselende herdenkingsdata is deze zekerheid geheel afwezig. Als anderzijds van het dualisme bevorderde het christendom ijverig de kennis van, de vertrouwdheid met en de aanvaarding van TE als de chronologische tijd. Dat geschiedt sinds de vijfde en de zesde eeuw vanuit kerktorens met de tijdsaanduidingen door uurwerken en klokgelei, die in een wijde omtrek met oog en oor waarneembaar zijn. Het christendom deed deze werkzaamheden groots en constructief. Zo bestaan reeds eeuwen *kalendaria* genoemde uurwerken als religieuze cultuurmonumenten met een eeuwigdurende kalender en met vermelding van de dagen waarop bijzondere personen en gebeurtenissen worden herdacht. Dat is, als voorbeelden, met het van omstreeks 1380 daterende kunstuurwerk in de Domkerk uit het Zweedse Lund en met ... die astronomische *Uhr zu Münster* ... , die dateert van 1408, het geval.

Het is niet verwonderlijk dat, vooral in verband met een behoefte aan een mondiaal uniforme tijdrekening voor onder andere het scheepvaart-, het post-, het trein- en het vliegverkeer, de gregoriaans genoemde christelijke kalender door wereldlijke overheden aan hun onderdanen ter naleving werd voorgeschreven. Dat geschiedde bij de verschijning van *Inter gravissimas* meteen in Spanje, Portugal en in grote delen van Italië. Reeds in december 1582 volgden Frankrijk, Nederland, Vlaanderen en Henegouwen. In 1583 traden de meeste katholieke delen

⁸⁵ Door het weglaten van tien dagen werd de kalenderdatum van het lentebegin met de werkelijke aanvang gelijk gesteld. Dat geschiedde door de weekdays donderdag 4 oktober en vrijdag 15 oktober van 1582 direct op elkaar te laten volgen.

van Duitsland toe en even later die van Zwitserland. Hongarije sloot aan in 1587, de rest van Duitsland en Zwitserland in 1700. Engeland (inclusief Noord Amerika) volgde in 1752, Japan in 1873 en Korea in 1896. Rusland, Griekenland, Roemenië en Bulgarije participeren sinds 1914. Turkije sloot aan in 1927 en China in 1949.⁸⁶

Eeuwenlang bestond het tijdsdualisme zonder conflict tussen TA en TE. Daarbij is wel een accentverlegging waarneembaar. Mondiale chronologische christelijke tijdrekening werd in toenemende mate attractief vanwege de logische en historische zekerheid, die zij biedt. Velen, christenen en niet-christenen, ervaren dat als een positieve aangelegenheid. Als het momenteel over de tijd gaat kijkt vrijwel eenieder op zijn of haar horloge, zonder te denken aan de duur vanaf nu tot het Laatste Oordeel. TA als bijbels mythische tijd heeft voor menigeen nog slechts betekenis als een herinnering aan de legende van de monnik van Heisterbach.⁸⁷

⁸⁶ China had formeel de gregoriaanse kalender tijdelijk reeds in 1912 ingevoerd.

⁸⁷ Tijdens een wandeling in de kloostertuin vroeg de monnik zich af hoe het mogelijk is dat voor God een dag duizend jaar kan duren en duizend jaren kunnen voorbijgaan als een dag. De monnik meende dat zijn mijmering slechts enkele minuten duurde. Bij terugkeer in het klooster bleken echter honderden jaren te zijn verstreken.

- III - RELIGIE EN HET GEHEUGEN

De christelijke religie impliceert TA als tijd, die niet met een horloge kan worden aangegeven. Dat is anders met TE, die mensen wel in staat stelt betrouwbaar tijdsafspraken te maken. Daarmee kan zij persoonlijke en sociale zekerheid bieden. Dit wordt mondiaal positief gewaardeerd. Dat is niet het enige. Vanwege de tot dusver vrijwel onopgemerkte onderscheiden potentiële religieuze betekenissen zijn voor de beantwoording van de heilsvraag TA en TE alternatief. Intuïtief begrijpen de buitenkerkelijken dat blijkbaar vaag. Met het verlaten van de kerk en daarmee van TA, wordt begrepen dat TE de mogelijkheden bevat voor een religie, die beter is dan de christelijke voor de definitieve beantwoording van de vraag waartoe de mens is. Ligt de realisering van dit vooruitzicht in het verschiet? Voor het christelijke standpunt betreffende de aangeduide eventuele religieuze verandering is de omschrijving van God bij ... vox populi, vox Dei ... als randvoorwaarde ter ontwerp van religie⁸⁸, maatgevend. Welke rol speelt hierbij het geheugen als te verantwoorden actualisering van het verleden? Voor het antwoord hierop is bepalend dat bij TA religieus bewustzijn onveranderlijk is. Dan is vanwege tijds- en gebeurtenisindifferentie datering uitgesloten. Dat is het geval omdat voor TA elke tijdseenheid autonoom is. TA is God's time. Uitsluitend in haar komen goddelijke gebeurtenissen tot stand en zijn daarom niet gebonden aan een bepaalde datum. Bijgevolg biedt TA geen mogelijkheden om met verantwoorde actualisering van het verleden de gebeurtenissen te dateren.

III.1 - Vergetelheid

Ontwerp van het christelijk dogmatisch monotheïsme leidt tot de aanvaarding van TA. Aldus is de christelijke religie, zoals zij zich presenteert, gekenmerkt door de omschrijving van God met verbruik van vrijheid en uitsluitend aanwending van de rede. Dit heeft als consequentie, dat bij de omschrijving van ... vox Dei ... geen rekening wordt gehouden met de veranderingen in ... vox populi ... , die zich in de loop van de tijd voordoen. Met een dogmatische houding luistert het christendom, tijdloos zeker van zichzelf, niet naar het volk. Aldus is het gekenmerkt door een absoluut religieus bewustzijn. Daarmee kan echter niet worden uitgesloten dat, met een veranderlijk religieus bewustzijn en wijzigingen in ... vox populi ... , het volk niet langer luistert naar het christendom. Zo'n gang van zaken kan in de

⁸⁸ Zie paragraaf I.1.

loop van de tijd leiden tot bezinning op de omschrijving van God. Deze overwegingen komen nu nader aan de orde met aandacht voor enkele passages in Deuteronomium en voor de Inquisitie.⁸⁹

- Deuteronomium -

Conform het ontwerp van het dogmatische monotheïsme is volgens het christendom onveranderlijk, altijd en overal één God aanwezig als volmaakt, alwetend, almachtig en algoed wezen. Daarbij gaat het om een bijbelse religie, waarmee het vijfde gebod ... (n)iet doodslaan zul je⁹⁰ ... in Deuteronomium wordt aanvaard. God heeft hieraan echter toegevoegd dat het gebod niet geldt tegenover degenen die Hem niet erkennen. Hierbij geeft Hij Zijn volgelingen een duidelijke opdracht⁹¹: Wie poogt ... je af te drijven van de weg waarop de Ene, je God, je geboden heeft te gaan ... ombrengen zul je hem Bekogelen zul je hem met stenen tot hij dood is.⁹² Deze opdracht is verwant met het polytheïsme van destijds. De God, die verscheen bij de Sinai, duldde niet dat buiten Hem goden werden erkend. Daarom gaf Hij de opdracht tot het doden van hen, die dat wel deden. Zo treedt Hij op als de god van Deuteronomium.

Het voorgaande was voor God niet voldoende. Hij gaf Abraham de opdracht Izaäk ... zijn zoon te slachten⁹³ ... als een offer voor Hem. Zo verplichtte de joods/christelijke God terwille van het geloof in Hem onverbiddelijk te doden. Abraham was bereid zich aan dit goddelijke machtswoord te onderwerpen en gehoorzaamde gedwee: Er wußte, es war Gott der Allmächtige, der ihn versuchte, er wußte es war das schwerste Opfer das von ihm gefordert werde konnte; aber er wußte auch, daß kein Opfer zu schwer war, wenn Gott es forderte - und er zückte das Messer.⁹⁴ Hoe moet dit goddelijke optreden worden beoordeeld? Het gedrag van de joods/christelijke God, die verbiedt mensen die Hem niet erkennen om het leven te brengen, maar ter wille van zichzelf daartoe opdracht geeft, is logisch inconsistent. Men doet het één of het ander maar niet beide, want dat is tegenstrijdig. Dit geldt volgens het christendom echter niet voor God want, denkende aan de bijbelse uitspraken, volgens welke bij Hem niets onmogelijk is⁹⁵, lijkt Hij onafhankelijk van logische consistentie. Aldus dient in

⁸⁹ In deze studie gaat het steeds om, met een hoofdletter te schrijven, Inquisitie van het christendom.

⁹⁰ Deuteronomium - 5,17. Dit is een káinachtige formulering. In de primitieve omstandigheden van destijds kon Káin zijn broer Abel slechts om het leven brengen door hem neer te knuppelen. In Exodus 20 - 13 luidt het gebod: Niet moorden zul je.

⁹¹ Zie paragraaf I.3.

⁹² Deuteronomium - 13, 6:11 - blz. 268 en 17,1:5 - blz. 272.

⁹³ Genesis - 22:10 - blz. 40.

⁹⁴ Johannes de Silentio (pseudoniem voor S. Kierkegaard) - Dialektische Lyrik - in H. Diem - Kierkegaard - Auswahl und Einleitung - Frankfurt a.M.-Hamburg 1956 - blz. 76.

⁹⁵ Het Oude Testament - Petrus Canisius uitgave - Utrecht/Antwerpen 1954- Genesis,14 - blz. 42.

Het Nieuwe Testament - Petrus Canisius uitgave - Utrecht/Antwerpen 1967 - Lucas 1,37 - blz. 147.

de christelijke optiek Zijn gedrag te worden begrepen als logisch inconsistent religieus machtsvertoon. Macht is het beslissen over het gedrag van iemand, eventueel tegen diens wil. Bijgevolg kan zij zonder verantwoording worden uitgeoefend. Dat is hier het geval. Op bevel van God moeten uitzonderingen op het vijfde gebod, volgens welke mensen die Hem niet erkennen worden gedood, worden aanvaard. Met deze opvatting bevindt, logisch beschouwd, de christelijke religie zich op een dwaalspoor. Daarom heeft de theologie tot taak te signaleren dat deze religie, ondanks haar almachtige God en diens religieus machtsvertoon, zich niet van logische consistentie en van de daarmee verbonden consequenties kan distantiëren.⁹⁶ Omdat volgens de christelijke religie God als de god van Deuteronomium tijdloos is buiten de chronologische tijd verkondigde zij, dat de uitzondering op de uitvoering van het vijfde gebod onveranderlijk is. Deze opvatting hield niet lang stand. Veel gematigder verkondigde de apostel Paulus: Een ketters mens moet je na een eerste en een tweede waarschuwing vermijden⁹⁷, als je weet dat zo iemand het spoor geheel bijster is.⁹⁸ Hiermee werd gezegd dat een opdracht van God om terwille van Hem mensen te doden niet langer aanvaardbaar was.⁹⁹ Hierbij bleef het christendom echter verkondigen dat de ... éne God ... volmaakt is. De opvatting, volgens welke voor Hem niets onmogelijk is, hetgeen voor de christelijke religie onafhankelijkheid van logische consistentie impliceert, bleef intact. Het christendom volstond met Deuteronomium 13,6:11 en 17,1:5, voorzover het daarbij gaat om de geschetste goddelijke instructie voor de toepassing van het vijfde gebod, niet langer te aanvaarden. Zo kwam de god van Deuteronomium in de vergetelheid als bewust tijdelijk verdringen van het geheugen. Theologisch is deze vergetelheid verwant met het direct te bespreken einde van de Inquisitie.

- Inquisitie -

Weliswaar aanvaardde de christelijke religie na haar verzelfstandiging weldra dat zij ketters niet om het leven mag brengen. Echter, de door het christendom geconstateerde ketterij zou wel door de wereldlijke overheid met de dood kunnen worden bestraft.¹⁰⁰ Deze regeling werd aanvaard nadat de christelijke religie tot de staatsgodsdienst van het Romeinse Rijk was

⁹⁶ Zie verder paragraaf V.1.

⁹⁷ Waarschijnlijk is mijden bedoeld.

⁹⁸ Brief aan Titus - 3,10:11.

⁹⁹ Dit werd aangegeven met ... Ecclesia non sitit sanguinem - De Kerk vergiet geen bloed.

¹⁰⁰ Dat was voor het eerst het geval in Trier met de terechtstelling van Priscillianus, bisschop van Avila (±340-385/386) en zes volgelingen. In het jaar 383 liet Maximus, na keizer Gratian te hebben vermoord, zich in Trier (provinciale hoofdstad van het Romeinse Rijk) tot keizer van het West-Romeinse Rijk uitroepen: Gerhard Hartmann - Daten der Kirchengeschichte - blz. 26.: ... Zum ersten Mal töten Christen andere Christen wegen unterschiedliche Glaubensauffassungen..

verheven met het driekeizersedict *Cunctos populos*.¹⁰¹ Hiermee ... vollendete sich die rechtliche Entwicklung der katholischen Kirche zur alleinberechtigten Reichskirche. Tijdens het Eerste Concilie van Constantinopel (381) werden het christelijk gezag en de wereldlijke macht aldus op elkaar afgestemd met de overweging dat ... Abweichung von der Lehre der Kirche eine innere Gefährdung der Staatsordnung impliziere. Niet-christelijke religies werden weloverwogen in het belang van de kerk en de staat verboden. Daarbij werd het opsporen van niet-christenen een juridisch kerkelijke taak: Die Kirche verfolgte die nichtchristlichen Religionen gerichtlich ... en de aanhangers van die godsdiensten werden, met de kerkelijke vervolging aangewezen, van overheidswege strafrechtelijk ... als Häretiker veroordeeld. Daartoe werd besloten tijdens het Vierde Concilie van Lateranen (1215) met de vaststelling van ... die Verfahren und Strafen gegen Häretiker: überführte und verurteilte Ketzer seien nach einem Jahr Exkommunikation ohne Umkehr der weltlichen Gewalt zu übergeben zwecks Bestrafung durch Gütereinzug und Verbannung; etwaige Beschützer träfe im Weigerungsfall der Bann.¹⁰² Het christendom als de staatsgodsdienst impliceerde dat de keizer deze religie representeerde. Bijgevolg werd niet correct genoemd aanvaarden van de christelijke religie beschouwd als majesteitsschennis; dat kon tot de doodstraf leiden. Nauw verbonden religieuze en politieke kettervervolging kreeg opnieuw gestalte met de Inquisitie. Tijdens de Synode van Verona (1184) kwamen in afzonderlijke besluiten, die Charta der Inquisition worden genoemd, keizer Frederick Barbarossa II en paus Lucius III tot samenwerking ter Bekämpfung der Häretiker. De letterlijke tekst van de keizerlijke besluiten ging verloren. De paus vaardigde de bul *Ad abolendam* uit waarmee de bisschoppen werden verplicht ... to visit, at least once a year, all parts of their sees, to try all suspects, and to turn them, if guilty, over to the civil authorities. Dat was de introductie van de Inquisitie als strafrechtelijke vervolging door de kerkelijke en de wereldlijke macht van door het christendom beschreven en gesignaleerde ketterij.¹⁰³

Paus Innocentius III legde met het decreet *Vergentis in senium* (1199) ... den Grundstein für die künftige Politisierung des Häresiedeliktens und die Rechtfertigung der Todesstrafe, die nach römischem Recht für Majestätsverbrecher galt. Daartoe beschreef hij de ketterij als ... Verbrechen gegen die göttliche Majestät (*crimen laesae majestatis divinae*), hetgeen door

¹⁰¹ Edict *Cunctos populos* (Alle volkeren) van de keizers Theodosius I, Gratianus en Valentinianus II opgenomen in P.Barceló/G.Gottlieb - Das Glaubensedikt des Kaisers Theodosius vom 27. Februar 380. Adressaten und Zielsetzung. Klassische Altertum, Spätantike und frühes Christentum - Würzburg 1993 - blz. 409-423.

¹⁰² www.google.de - Viertes Lateranenkonzil.

¹⁰³ OEUVRES COMPLÈTES DE VOLTAIRE EN CD-ROM - DICTIONNAIRE PHILOSOPHIQUE - INQUISITION - Section I - C'est une juridiction ecclésiastique érigée par le siqge de Rome en Italie, en Espagne, en Portugal, aux Indes même, pour rechercher et extirper les infidèles, les Juifs, et les hérétiques.

keizer Frederick Barbarossa II gelijk werd gesteld met romeins-rechtelijke en met de vuurdood te bestraffen majesteitsschennis (crimen majestatis divinae). Geloofsverkondiging zonder een kerkelijke machtiging werd dogmatisch verboden.¹⁰⁴ Overtreding van dit voorschrift werd bestraft met excommunicatie en ter verdere berechting met de overlevering aan de wereldlijke macht. De juistheid hiervan stond voor de katholieke kerk buiten twijfel:

The Church established by Christ, as a perfect society, is empowered to make laws and inflict penalties for their violation. Heresy not only violates her law but strikes at her very life, unity of belief; and from the beginning the heretic had incurred all the penalties of the ecclesiastical courts.¹⁰⁵

Het allesbeheersende doel was de dogmatische verkondiging van het geloof in één God, inclusief de aanvaarding van Zijn gebod niet te doden. Daarbij achtte de christelijke religie zich echter verplicht als eigenschap van God te aanvaarden, dat Hij als de god van de Inquisitie de opdracht geeft ketteren te veroordelen en ter berechting over te leveren aan de wereldlijke overheid. Hierbij werd als de instructie van God ter uitvoering van het vijfde gebod aanvaard, dat de heresie door wereldlijke machthebbers met de dood kon worden bestraft. Bij de uitvoering van deze regeling kwam het voor, dat deze machthebbers ... zelf niet door deugd uitblonken¹⁰⁶ Als de god van de Inquisitie verplichtte de God van het christendom tot de medewerking aan het doden van ketteren. Hierbij bleef de opvatting, volgens welke bij God vanwege Zijn almacht alles mogelijk is, zodat hij onafhankelijk is van logische consistentie, intact. De vraag of bovenomschreven instructie van God logisch correct was werd niet gesteld en dus ook niet beantwoord. De God van het christendom werd kritiekloos als de god van de Inquisitie aanvaard.

In nauw verband met de afschaffing van de doodstraf en de scheiding van kerk en staat werd de Inquisitie in de loop van de achttiende en de negentiende eeuw beëindigd. Ofschoon de besluiten en de documenten, waarmee zij door de katholieke kerk officieel is ingesteld, tot dusver niet zijn ingetrokken, is verklaard: L'istituto dell'Inquisizione è stato abolito.¹⁰⁷ Dat is niet het enige. Op 12 maart 2000 waren ... in een ontroerende en plechtige oefening van berouw ... uit naam van het gehele christenvolk bisschoppen en kerkelijke gemeenschappen

¹⁰⁴ Dit geschiedde tijdens het 4de Concilie van Lateranen (1215) met de constatering ... dat sommigen onder het voorwendsel van vroomheid, maar het wezen daarvan verloochend (zoals de Apostel zegt) voor zichzelf de autoriteit opeisen, om te prediken, ofschoon dezelfde Apostel zegt: 'en hoe kunnen zij verkondigen, als zij niet zijn gezonden?' (Rom. 10, 15).

¹⁰⁵ www.newadvent.com - Inquisition.

¹⁰⁶ De Katholieke Encyclopaedie - Amsterdam 1933 - deel 14 - blz. 200.

¹⁰⁷ Letter of John Paul II to Cardinal Roger Etchegaray - 15 June 2004: The institution of the Inquisition has been abolished.

... voor God neergeknield ... als ... oprechte erkenning van de tekortkomingen die in het ver of nabij verleden door de kinderen van de kerk zijn begaan, en een nederig smeken om van God vergiffenis te ontvangen.¹⁰⁸

Het vergiffenisverzoek noopt tot een vooralsnog inleidende inhoudelijke omschrijving. Het gaat er hierbij om dat, zoals zoëven gezegd, destijds eigenschapsaanduidend ... kinderen van de kerk ... de God van het christendom beschreven als de god van de Inquisitie. Daarmee achtten de christelijke gezagsdragers zich bevoegd om in naam van hun religie het initiatief tot de Inquisitie te nemen en deze uit te voeren. Het vergiffenisverzoek heeft tot strekking, dat deze eigenschapsaanduiding onjuist is. Daarmee komt de god van de Inquisitie buiten het christelijke gezichtsveld. Zo werd ook hij discreet bijgeschreven in het vergeetboek met, andermaal vooralsnog indicatief aangeduid, vergetelheid als bewust tijdelijk verdringen van het geheugen.

Volgens de christelijke religie werd met de aanvaarding van de god van de Inquisitie de christelijke omschrijving van haar God aangetast. Met de bede om vergiffenis is deze faux pas hersteld. Hiermee verkondigt het christendom nú dat onveranderlijk, altijd en overal volmaakt, alwetend, almachtig en algoed één God is met, vanwege Zijn ontvankelijkheid voor het verzoek, afkeer van de Inquisitie. Zo wordt de christelijke absoluutheidsaanspraak met betrekking tot de beantwoording van de heilsvraag gehandhaafd. Nooit en nergens kon noch kan volgens het christendom de juistheid van deze opvatting worden betwijfeld. Foutieve aanvaarding van haar God als de god van de Inquisitie komt voor persoonlijke rekening van ... de kinderen van de kerk ..., die de misstap begingen. Bijgevolg zijn uitsluitend zij voor de Inquisitie verantwoordelijk. De God van het christendom en de christelijke religie treffen geen blaam. In aansluiting op de eliminering van de god van Deuteronomium wordt deze opvatting nu inleidend theologisch getoetst.¹⁰⁹ De christelijke God verkondigt gij zult niet doden en gaf opdracht de kettters op te sporen, te veroordelen en mee te werken aan hun berechting, hetgeen tot de doodstraf kon leiden. Dat was logisch inconsistent en bedreigend voor de mensen. Volgens het christendom was God almachtig, voor wie niets onmogelijk is, op generlei wijze aan logische consistentie gebonden. Zo werden de christenen verplicht de uitzondering bij de toepassing van het vijfde gebod als religieus machtsvertoon te aanvaarden. Dat maakte de Inquisitie mogelijk zolang de vox populi als eigenschapsaanduidende vox Dei dit toeliet. Hiermee is de Inquisitie primair een religieus verschijnsel, waarvoor het christendom verantwoordelijk is. Met het afwijzen

¹⁰⁸ www.katholiek nederland.nl - Johannes Paulus II - Angelus - Dag van vergiffenis - 12 maart 2000.

¹⁰⁹ Zie verder paragraaf IV.1.

van deze verantwoordelijkheid, zoals zoëven aan de orde was, bevindt de christelijke religie zich op een dwaalspoor. Daarom heeft de theologie tot taak te signaleren dat deze religie, ondanks haar almachtige God en diens religieuze machtsvertoon, zich niet van logische consistentie en van de daarmee verbonden consequenties kan distantiëren.¹¹⁰

III.2 - Negatie

Tot in de eerste eeuw van de christelijke jaartelling aanvaardden zonder intern verschil van mening de joden de éne God conform het ontwerp van het dogmatisch monotheïsme. Deze aanvaarding was bijbels nader gemotiveerd met de verschijning van God bij de Sinai. Aldaar sloot Hij met de joden een verbond met de regeling van twee aangelegenheden. Ten eerste werden de joden het uitverkoren volk met als motief dat ... als ge horende hóórt naar mijn stem en mijn verbond bewaakt, dan zult ge mij kostbaarder wezen dan alle gemeenschappen ... gij zult mij een koningshuis van priesters wezen, een volk van heiliging.¹¹¹ Deze uitverkiezing was niet een exclusief toevertrouwen van absolute religieuze waarheid. Zij impliceerde geenszins een ... superior claim , ... maar betekende ... that the Jewish people were chosen for a specific mission¹¹² conform de opvatting van Immanuel Jakobovits¹¹³: I believe that every people ... is „chosen“ ... the Greeks ... for their unique contributions to art and philosophy, the Romans for their pioneering services in law and government, the British for bringing parliamentary rule into the world, and the Americans for piloting democracy in a pluralistic society. The Jews were chosen by God to be 'peculiar unto Me' as the pioneers of religion and morality; that was and is their national purpose.

Deze uitverkiezing was geen nadrukkelijke opdracht om met een absoluutheidsaanspraak te streven naar wereldwijde bekering tot de, jудаïsme te noemen, joodse religie. Niettemin kreeg deze religie met de verspreiding van de joden onder alle volkeren mondiale betekenis. Ten tweede werd met het verbond bezit van Kanaän, overvloeiende van ... melk en honing ..., als het beloofde land voor het joodse volk in het vooruitzicht gesteld. Maar voor wat hoort wat. Als tegenprestatie werden de joden verplicht tot respect voor God door de naleving van met name de tien geboden. Gelet op de inhoud van het tental impliceerde dit vereiste tevens

¹¹⁰ Zie verder paragraaf V.1.

¹¹¹ Exodus 19, 5:6 - blz. 110.

¹¹² www.encyclopedia.kids.net.au/page/ch/Chosen_people.

¹¹³ Sir Immanuel Jakobovits (1921-1999) was de positief gewaardeerde ...Chief Rabbi of Great Britain and the Commonwealth from 1967 to 1991.

respect van de mensen voor elkaar: ... liefhebben zul je je naaste, zoals jezelf!¹¹⁴ Omdat beide geboden van God afkomstig zijn zij complementair. Hierdoor impliceert het Sinaiverbond voor het judaïsme een verplichting tot een bijbels gefundeerd tweevoudig respect: The central message of the Old Testament prophets is that the covenant requires not only loyalty to Jahweh, but also justice for all people.¹¹⁵ De inachtneming van de geboden betreffende respect voor God en voor de mensen is een, als een gouden regel geldende, instructie bij het ontwerp van religie.

Met de overgang van het poly- naar het monotheïsme¹¹⁶ werden de mogelijkheden voor de realisering van het respect verbeterd: Alles haben Homer und Hesiod den Göttern angedichtet, was nur immer bei den Menschen Schimp und Schande ist: Stehlen, Ehebrechen und sich gegenseitig betrügen. De goddelijke instemming met dit gedrag zou worden beëindigd met de aanvaarding van ... nur ein einziger Gott, unter Göttern und Menschen der Größte, weder an Aussehen den Sterblichen ähnlich, noch an Gedanken.¹¹⁷ Zolang binnen een bepaalde monotheïstische religie geen interne meningsverschillen met betrekking tot de omschrijving van één God bestaan, is het tweevoudige respect realiseerbaar. Dat was voor het joden- en het christendom tot ongeveer het midden van het tweede kwartaal van de eerste eeuw het geval. Daarna ontstond de verdeeldheid. Joden zonder en met christelijke sympathieën (christen-joden) bleven loten van één en dezelfde stam. Eenheid van mening met betrekking tot ... één God is ... stond niet ter discussie. Echter, bij nadere omschrijving van Hem gingen de partijen geleidelijk principieel verschillend uit elkaar. Dat was een religieus verstorende gang van zaken in het Morgen- en in het Avondland, die diepe sporen naliet. Zij belemmerde de verwerkelijking van het tweevoudig respect. De meningsverschillen waren bijna een eeuw vóór het begin van de huidige jaartelling met politieke gebeurtenissen ingeleid. In -63 veroverde Pompeius¹¹⁸ op een gruwelijke wijze Jeruzalem.¹¹⁹ Israël werd een romeinse provincie, waarin de joden een vrij grote mate van zelfbestuur kregen.¹²⁰ Dat was conform een algemene gedragslijn in het Romeinse Rijk: Rome was supreme ... but in the internal affairs of the Jewish people, the Sanhedrin was left to direct as under the Hebrew King.¹²¹ Hiermee konden de joden toch niet tevreden zijn.

¹¹⁴ Leviticus 19,18 - blz. 172.

¹¹⁵ www.google.com - E. Piper - Chosen people, promised land.

¹¹⁶ Zie paragraaf I.2.

¹¹⁷ H. Diels - Die Fragmente der Vorsokratiker - Hamburg 1967 - blz.. 19.

¹¹⁸ Gnaeus Pompeius Magnus (-106 - -48); Romeins militair bevelhebber.

¹¹⁹ Flavius Josephus - Geschichte des Jüdischen Krieges - Tel Aviv 1987 - blz. 28-35.

¹²⁰ Friedrich Heiler - Das Judentum in nachchristlicher Zeit - in - Die Religionen der Menschheit - Kalkutta 1959 - blz. 606.

¹²¹ A.Danziger - Jewish forerunners of Christianity - Princeton 1903 - www.google.com. - blz. 126.

Voor hen was het Romeinse Rijk slechts de brute gestaltegeving van een militaire heerschappij. Geheel anders hadden in hun optiek zij als het uitverkoren volk de goddelijke opdracht te zorgen voor gerechtigheid. Met deze verschillen ontstonden onvermijdelijk spanningen.

Het romeinse beleid was voor een groep joodse aristocraten, die Sadduceeën werden genoemd, relatief gunstig. Hierdoor ontstond een vriendelijke romeins/sadduceese, maar voor vele joden onaangenaam discriminerende, verstandhouding. Dit was niet het enige. Traditioneel behoorden relatief vele hogepriesters¹²² tot de Sadduceeën. Gaandeweg had ook dat bedenkelijke consequenties. De gang van zaken in de Tempel van Jeruzalem, waarvoor sadduceese hogepriesters verantwoordelijk waren, leidde tot ongenoegen. De Tempel was niet slechts een religieus centrum, maar ... also the political, juridical basis of the Jewish community structure ... en ... the theatre of every spiritual creativity and political occasion.¹²³ Gaandeweg was hierbij sprake van een inferieure situatie. De Tempel werd ... an engine of fraud and oppression in the hands of the corrupt administrators of the Temple service, who - sadduceese hogepriesters - were charged with its application.¹²⁴ Dat was voor de religieus-rechterlijke macht van Israël, die conform het Sinaiverbond de moraliteit moest bewaken, niet aanvaardbaar: As the chief judge in Israel, Ben Zakkai decreed its - de High Priests - abolition, and his decision was received with approval by the most religious as well as by the people. It was a signal victory for the Rabbis over the High Priests and their faction.

Het voorgaande had tot gevolg, dat met een kritiek op de vriendelijke relatie tussen de Romeinen en de Sadduceeën, de joden beter dan voordien beseften, dat zij Kanaän als land met een ... gebiedsgrens van de Rietzee der Filistijnen en van de woestijn tot de rivier ... zoals hen door God bij de Sinai was beloofd, nog niet ... in eigendom ... hadden.¹²⁵ Dat had betekenis voor de joodse opvatting betreffende de Messias. Het jodendom kent geen centrale religieuze autoriteit. Bijgevolg ontbreekt een algemeen geldende joodse geloofsbelijdenis¹²⁶, waarin de Messias is omschreven. Niettemin bestaat een op het Oude Testament gebaseerde communis opinio betreffende de betekenis van de term in kwestie. In joodse optiek behoort de Messias tot het geslacht van David en ... zal hij koning zijn, vol inzicht, en recht en

¹²² Voor het judaïsme is de hogepriester de leider van de priesters die de tempeldienst verrichtten.

¹²³ S. Safrai: Destruction of the second temple to the Arab conquest (70-634) - in: Israel pocket library - History until 1880 - Jeruzalem 1973 - blz. 130 en 140.

¹²⁴ A. Danziger - Jewish forerunners of Christianity - blz. 3 Exodus 23,30:31 - blz. 116.

¹²⁶ Als joodse geloofsbelijdenis wordt wel het gebed Shema aanvaard, dat is gebaseerd op Deuteronomium 6:4-9. De theoloog Maimonides (1135-1204) heeft grondslagen van de joodse religie in dertien punten samengevat.

gerechtigheid doen in het land: Israël zal wonen in veiligheid.¹²⁷ Echter, de Messias is ... a human being, not a god, demigod or other supernatural being.¹²⁸ In de loop van de tijd waren velen van mening deze rol te spelen, maar ... none of them were the moshiach. Nadere beschouwing van dit thema noopt tot een kortstondige terugblik.

Tot de komst van het jodendom bestond, behoudens een incidentele afwijking, slechts het polytheïsme. Dit kent geen vergelijkbaar met monotheïsme gesproken en geschreven goddelijke woorden. Dat behoorde voor het jodendom tot het verleden: Le dieu des Hébreux n'a pas de corps mais il parle et il écrit.¹²⁹ Zo werd het monotheïsme geïntroduceerd als een religie met goddelijke woorden in menselijke taal: Judaism was the religion of a book in a way that no other ancient religion was.¹³⁰ Daarmee werd via het judaïsme de weg geplaveid voor de introductie van het bijbels gefundeerde christendom.

De aandacht gaat nu uit naar de uitspraak van Jezus Christus betreffende zichzelf: Ik ben de weg, de waarheid en het leven; niemand komt tot de Vader dan door mij¹³¹ In beginsel werd hiermee de absoluutheidsaanspraak van het christendom geformuleerd. Vervolgens gaf Jezus Christus bij Zijn hemelvaart aan Zijn apostelen de opdracht: Trekt uit tot heel de wereld en predikt de evangelieverkondiging.¹³² Hiermee werd in beginsel de mondiale verkondiging van het christendom als de enig ware religie geformuleerd. Deze verkondiging werd mogelijk op ... de dag van Pinksteren ... toen de mensen met verschillende talen de apostelen verstonden ... in de eigen landstaal.¹³³ Zo ontstond in het tweede kwartaal van de eerste eeuw het christendom als een religie, die met een absoluutheidsaanspraak mondiaal zou worden verkondigd.

Aanvankelijk vond de verkondiging van de christelijke opvattingen binnen het jodendom plaats. Daarbij werden de joden met christelijke sympathieën christen-joden genoemd. Bijbels wordt voor het eerst van hen gewag gemaakt als ... mannen van Cyprus en Cyrene ... die ... komen in Antiochië ... zij zijn ook tot de Hellenen gaan spreken, Jezus verkondigend als de Heer¹³⁴; ... (t)he place of apprenticeship of the Apostle of the Gentiles ... , Antioch, became the headquarters of the great missionaries Paul and Barnabas.¹³⁵ Hierbij werd als potentieel twistpunt tussen de joden en de christenen het verschil in opvatting betreffende

¹²⁷ Jeremia 23,5:6 - blz. 637-637.

¹²⁸ www.jewfaq.org/mosiah.htm.

¹²⁹ J. Soler - L'invention du monothéisme - Paris 2002 - blz.30.

¹³⁰ H. Chadwick - The early church - Harmondsworth 1967 - blz. 11. ¹³¹

Johannes 14,6 - blz. 1369

¹³² Marcus 16,15 - blz. 1298.

¹³³ Handelingen 2,2:6 - blz. 1384.

¹³⁴ Handelingen 11,20 - blz. 1399.

¹³⁵ www.newadvent.com - Antioch of Syria.

Messias bekleemtoond. Paulus verkondigde ... the death of Jesus as saving mankind from sin. Instead of seeing Jesus as a messiah of the Jewish type human saviour from political bondage he saw him as a salvation-deity whose atoning death by violence was necessary to release his devotees for immortal life.¹³⁶ Deze opvatting stootte bij de joden op bezwaar. Zij achtten het optreden van Paulus religieus juridisch onjuist.

Binnen het Romeinse Rijk bestond een onderscheid tussen (1) religio licita en (2) religio illicita. Daarbij was (1) officially approved ... en ... protected. Dat was met het judaïsme, vooral vanwege positief gewaardeerde historische betekenis, getalsmatige omvang en tolerantie, het geval. Zolang de christen-joden nog niet waren afgezonderd golden deze approval en protection ook voor hen. Het was onzeker of dit zo kon blijven. Met het optreden van Paulus ontstond de vrees dat het christendom de geschetste eigenschappen van het judaïsme zou kunnen beschadigen. Pogingen om zo'n gang van zaken te voorkomen bleven niet uit. In het jaar 57 werd Paulus gedagvaard met de klacht ... dat hij een voorman der Nazareërs is; en dat hij zelfs heeft getracht de tempel te ontwijden¹³⁷ Paulus ontkende deze verwijten. Volgens hem sloot het christendom respectvol aan op de joodse religie en verder bracht hij naar voren: Tegen de joden heb ik niets misdreven ... ik leer niets anders, dan wat de profeten en Moses hebben voorspeld. Deze verdediging werd in Antiochië gerechtelijk voorwaardelijk aanvaard, hetgeen aldaar in het jaar 59 leidde tot de conclusie:

(D)eze man heeft niets gedaan wat dood of boeien verdient Vervolgens werd het proces in Rome voortgezet. Bij het voorgaande liet Paulus intact dat de joden en de christen-joden loten zijn van één en dezelfde stam met een eenheid van mening betreffende ... één God is Voorts zouden zij eenstemmig de Messias omschrijven in overeenstemming met het Oude Testament. Bijgevolg kon geen sprake zijn van principiële meningsverschillen. De opvatting van Paulus klonk aannemelijk, maar was niettemin slechts tijdelijk houdbaar.

In de jaren 66-70 groeide een gedifferentieerde anti-romeinse ontevredenheid binnen het joodse volk. De Sadduceeën poogden ... to stay on the good side of the Roman Empire.¹³⁸ Geheel anders gedroegen de religieus-politieke opstandelingen zich, die als ... a group of radical extremists ... zeloten¹³⁹ werden genoemd. De ontevredenheid leidde tot de eerste revolte, die voor het joodse volk dramatisch negatief verliep. De Romeinen drongen ... mit gewaltiger Truppenmacht ... door tot in de Tempel van Jeruzalem en zetten ... das Heiligtum in hellen

¹³⁶ P.F.Collier - The Apostle Paul Founder of Christianity - 1996 - in - The Sierra Reference Encyclopedia.

¹³⁷ Het Nieuwe Testament - Petrus Canisius-uitgave - Utrecht/Brussel 1947 - Handelingen 24 en 25, 5:32.

¹³⁸ www.google.com - The Beginning of Christianity: Jewish History at the first century AD.

¹³⁹ www.google.com - First Jewish Roman War - One Zealot faction, known as the Sicarii, or knife-wielders, were urban terrorists who murdered people in the streets whom they viewed as Roman collaborators.

Flammen¹⁴⁰. Dat was de tweede verwoesting van de Tempel¹⁴¹. De christen-joden bleven bij de revolte overwegend afzijdig. Daarom hadden de gebeurtenissen negatieve betekenis voor hun verhouding tot de joden. De revolte leidde tot ... eine Wechselseitige Abstoßung.

Gleichzeitige Zugehörigkeit zur Synagogengemeinde und zur christlichen Gemeinde wird von beiden Seiten unterbunden.¹⁴²

Bij de revolte bleef het judaïsme als religio licita intact. In overeenstemming hiermee werd de functie van Jeruzalem als het joods religieus centrum op bescheiden wijze overgenomen door Jabneh. Deze stad had reeds vóór de revolte joods-religieuze betekenis als de ... school of Jabneh ..., die de canon van de hebreeuwse bijbel definieerde. Met goedkeuring van keizer Vespasianus reorganiseerde Jochanan Ben Zakkai ... the school at Jabneh into a center for Judaism in Palestine. De school werd een academie ... to install rabbis as the keepers and legislators of Torah. Jabneh ... took the place of Jerusalem as the Jewish religious center.¹⁴³ Aanvankelijk ging dat niet ten koste van de verhouding tussen de joden en de christen-joden. Zonder scheiding bleven zij loten aan één stam. Deze situatie wijzigde in het jaar 73. Jochanan Ben Zakkai werd opgevolgd door Gamaliel II, die de christen-joden minder welgezind was dan zijn voorganger. Gamaliel II organiseerde in het jaar 90 een joodse synode in Jabneh alwaar ... wurde festgelegt dass jedem, der an Jeschua als Messia glaubte, die Zugehörigkeit zur Volksgemeinschaft Israels entzogen wurde.¹⁴⁴ Echter, zo'n vastlegging is pas in de negentiende eeuw beschreven en ... lässt sich nicht belegen.¹⁴⁵ Met de gedragslijn van Gamaliel II werd echter wel voornamelijk vanwege politieke consequenties ... das Schicksal des christlichen Judentums besiegelt;¹⁴⁶ ... the breach and separation between Judaism and Christianity took place. Weliswaar waren in concreto de politieke motieven doorslaggevend voor de breuk. Niettemin speelde, aanvankelijk nog niet duidelijk waarneembaar, het verschil van mening betreffende de betekenis van de Messias ook een belangrijke rol. Hierbij past een herinnering aan een joodse parabel.

Een jongeman was op trektocht en oriënteerde zich daarbij met behulp van wegwijzers. Echter, op een bepaald kruispunt was een wegwijzer omgevallen. Bijgevolg wist de jongeman niet in welke richting hij verder moest. Gelukkig voor hem kwam een oude wijze

¹⁴⁰ W. Keller - Und wurden zerstreut unter alle Völker - München/Zürich 1966 - blz.75.

¹⁴¹ De eerste verwoesting vond plaats in -586 met de verovering van Jeruzalem door de babylonische koning Nabukadnezar II.

¹⁴² Evangelische Kirche in Deutschland: Christen und Juden - Gütersloh 1991 - blz. 42.

¹⁴³ www.JewishEncyclopedia.com.

¹⁴⁴ Perspektive - Israel Spezial - Hat die Gemeinde Israel abgelöst? - 07-08-2003.

¹⁴⁵ G. Stemberger: Das klassische Judentum - Kultur und Geschichte der rabbinischen Zeit - München 2009 - blz. 19.

¹⁴⁶ Ph. Siegal - Judentum - Stuttgart 1986 - blz. 76.

heer voorbij, die hem adviseerde: Zet de wegwijzer overeind met een aanduiding naar de plaats waar je vandaan komt, dan kun je zien waar je heen moet. De breach betekende dat de joden en de christen-joden in een vergelijkbare situatie verkeerden. Daarbij werden echter ter voortzetting van de reis twee wegen aangegeven. Bijgevolg was een keuze nodig. Hierbij was een verschil in opvatting betreffende de Messias ... rots der struikeling¹⁴⁷ ... om tot een gemeenschappelijk besluit te komen. Met dit keuzeverschil gingen de joden en de christen-joden uit elkaar.

De joodse omschrijving van de Messias kwam reeds ter sprake. Volgens de christelijke aanduiding is de God/mens Jezus Christus de Messias als de verlosser van zonden en als ... koning van het heelal.¹⁴⁸ Dit koningschap eindigt bij het Laatste Oordeel als Jezus Christus het¹⁴⁹ ... overgeeft aan hem die God en Vader is.¹⁵⁰ Aldus impliceert de christelijke Messias-gedachte, met de aanvaarding van TA, eschatologie als ... branch of systematic theology which deals with the doctrines of the last things.¹⁵¹ Daarbij wordt Jezus Christus beschreven als ... eschatologische Gestalt, die das Gottesreich in die Geschichte hineingebracht hat.¹⁵² Zo is volgens de christelijke religie ... die Beziehung des Menschen zu Gott abhängig von seiner Beziehung zu der Person Jesu Christi, der geschichtlichen Gestalt, der zugleich der eschatologische Messias war.

VERGELIJKEND OVERZICHT IN ACHT PUNTEN

	Joods	Christelijk
1. Er is één God als schepper van hemel en aarde.	ja	ja
2. De éne God bestaat uit drie personen: De Vader, de Zoon (Jezus Christus) en de Heilige Geest.	neen	ja
3. Elke mens is belast met de erfzonde.	neen	ja
4. Jezus Christus is als zoon van God geboren uit de maagd Maria.	neen	ja
5. Jezus Christus is de op aarde gekomen Messias.	neen	ja
6. Jezus Christus stierf de kruisdood voor de zonden van de mensheid.	neen	ja
7. Jezus Christus is uit de dood verrezen.	neen	ja
8. Jezus Christus zal terugkeren op aarde (parousie).	neen	ja

Theologisch leidde blijkens het bijgaand overzicht de breuk met handhaving van het monotheïsme tot zeven verschilpunten. Hierbij had de onenigheid over de betekenis van de

¹⁴⁷ Jesaja 8,14 - blz. 554 - en - I - Petrus 2,8 - blz. 1567.

¹⁴⁸ Openbaring 19,16 - blz. 1612.

¹⁴⁹ Matteus 25,24 - blz. 1262.

¹⁵⁰ I - Korintiërs 15,24 - blz. 1462.

¹⁵¹ www.newadvent.com - Eschatologie.

¹⁵² John D. Zizioudas - Die frühchristliche Gemeinde - in - B. Mc.Ginn, J. Meyendorff und J. Leclercq - Geschichte der christlichen Spiritualität - Erster Band - Würzburg 1993 - blz. 52.

Messias verstrekkende consequenties. Voor het christendom was Hij de God/mens Jezus Christus, hetgeen door het jodendom werd ontkend. Daar bleef het niet bij. Op basis van onder andere de bijbelteksten ... kruisig, kruisig hem¹⁵³... en ... zijn bloed kome over ons en onze kinderen¹⁵⁴ ... werd van christelijke zijde betoogd, dat de Messias door de joden was vermoord: ... de leidsman ten leven hebt ge gedood Weliswaar is hieraan toegevoegd ... dat ge uit on-kennis hebt gehandeld.¹⁵⁵ Daarbij werd echter het vermoorden van Jezus Christus als feitelijk gegeven niet ontkend. Enige kerkvaders traden in dit voetspoor.¹⁵⁶ Ter voortzetting van het in Antiochië begonnen proces arriveerde Paulus waarschijnlijk in het jaar 61 en dus vóór de breuk tussen de joden en de christenen in Rome. Hij startte aldaar direct succesvol met de prediking van het nog steeds tot de joodse religie behorende christendom. Aldus was het christendom legaal beschermd. Dat was echter voor keizer Claudius Caesar Nero geen belemmering om christen-joden te laten fungeren als de zondebok voor de brand, die in juli van het jaar 64 een groot deel van Rome in de as legde. Daarmee werden de vervolgingen van de christenen binnen het Romeinse Rijk ingeleid. Met de breuk behoorde de wettelijke bescherming van de christelijke religie binnen dit Rijk tot het verleden. In het jaar 111 werd zij verboden. Daarmee waren het joden- en het christendom, weliswaar oorspronkelijk spruiten aan één en dezelfde stam, separaat. De legale erkenning en de bescherming van de joodse religie bleef, zelfs ondanks een tweede revolte, intact. Echter, in het jaar 117 verbood keizer Hadrianus de besnijdenis met de doodstraf als een sanctie bij de overtreding. Omdat volgens de joodse religie met de besnijding van een man lichamelijk wordt aangeduid dat hij onder het verbond van God met Abraham valt, kon zij de beslissing van Hadrianus religieus principieel niet aanvaarden.¹⁵⁷ Daarom organiseerde Bar Kochba als protest tegen en ter eliminering van het verbod en met steun van rabbi Akiba ben Josef de tweede revolte tegen de Romeinen, die plaatsvond in de jaren 132-135. Ook deze opstand verliep voor het joodse volk dramatisch negatief. Niettemin bleef het judaïsme als religio licita intact.

Geheel anders was de positie van het christendom, dat met de breuk zijn beschermde positie verloor. Daarmee was de weg vrij voor de christenvervolgingen. Met gedifferentieerde motieven verschilden zij in intensiteit naar plaats en tijd. De ene keizer was meedogenloos streng, de andere gematigd. De vervolgingen werden beëindigd in het jaar 311,

¹⁵³ Lucas 23,21 - blz. 1340.

¹⁵⁴ Matteüs 27,25 - blz. 1266.

¹⁵⁵ Handelingen 3,15 en 3, 17 - blz. 1387.

¹⁵⁶ www.google.nl - Kerkvaders en de joden.

¹⁵⁷ Genesis 17,9:12 - blz. 33 en Leviticus 12,1:3 - blz. 159.

respectievelijk in 313.¹⁵⁸ In 313 werd keizer Constantijn christen. Vervolgens werd na het Concilie van Nicea en het edict *Cunctos populos*¹⁵⁹ met instemming van keizer Theodosius I tijdens het Concilie van Constantinopel in 381 het Credo van Nicea algemeen geldig verklaard. Zo werd de christelijke religie de staatsgodsdienst van het Romeinse Rijk. Deze gang van zaken begunstigde het verdere verdringen van het judaïsme door het christendom. Met het vermoorden van Jezus Christus zouden de joden hun betekenis als het uitverkoren volk hebben verloochend. Het christendom, zo gaat de kritiek verder, beseft wel op de juiste wijze dat Jezus Christus de Messias is. Hiermee zou de christelijke religie de rol van het jodendom bij de verkondiging van de Messias hebben overgenomen. Zij werd als de vervanging van de joodse religie gelanceerd.

Met de vervangingsleer werd van christelijke zijde ontkend dat het judaïsme als religie kan worden aangemerkt. Het judaïsme zou ongeschikt zijn als een poging om een definitief antwoord te geven op de vraag waartoe de mens is. De joodse religie werd, met de kwalificatie als *contradictio in terminus*, non-existent verklaard. De religie in kwestie was niet, is niet en zal niet zijn. Omdat de herinnering aan hetgeen niet was, is uitgesloten, kan in christelijke optiek de joodse religie geen thema voor het geheugen zijn. Conform deze opvatting werd van christelijke zijde het judaïsme minachtend genegeerd.

III.3 - Alternatief

De negatie noopt tot nadere bespreking van de christelijke opvatting betreffende de scheiding en de verbinding van 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke. In I.2 was aan de orde dat volgens het jodendom bij de Sinai één God verscheen, waarbij op generlei wijze bleek dat Hij uit drie goddelijke personen bestaat. Dat werd vanzelfsprekend genoemd, want één God is niet meervoudig. Zo zou met de zicht- en hoorbare verschijning van één God een rationeel gevarieerde relatie tussen 1) en 2) tot stand zijn gekomen. Volgens het christendom is dit onjuist. Weliswaar bleef bij de Sinaiverschijning verborgen dat de éne God uit drie personen bestaat, maar ongemerkt zou Hij toch zó zijn samengesteld. Na nadere omschrijving van de éne God als volmaakt, alwetend, almachtig en algoed, poogde het christendom de drievuldigheid expliciet aan te tonen en als geloofswaarheid met vijf dogma's voor te

¹⁵⁸ De beëindiging geschiedde formeel met het Tolerantie-edict van Galerius - Nicomedia, 30 april 311 - en het - Edict van Milaan - Nicomedia - 13 juni 313.

¹⁵⁹ Zie paragraaf III.1.

schrijven. Daarmee presenteerde het zich als een verlossingsreligie. De dogma's hebben betrekking op:

i - de drievuldigheidsleer met:

\Ik geloof in één God de almachtige Vader ... en ... in één Heer, Jesus Christus ... en ... in de Heilige Geest¹⁶⁰, hetgeen nader is geformuleerd met: Wer nicht bekennt, daß Vater, Sohn und heiliger Geist eine Natur oder Wesenheit, eine Kraft und Gewalt haben; wer nicht bekennt die wesensgleiche Dreifaltigkeit, eine Gottheit, die in drei Hypostasen angebetet wird, der sei ausgeschlossen;¹⁶¹

ii - Jezus Christus als God/mens met:

a) Wij leren eenstemmig, hierin de heilige Kerkvaders volgend, één en dezelfde Zoon onze Heer Jesus Christus te belijden, volmaakt in zijn godheid en volmaakt in zijn mensheid, waarlijk God en waarlijk mens ... ;¹⁶²

b) Omdat dit alles door ons in ieder opzicht met alle zorgvuldigheid en gewetensvol vastgesteld is, besluit het heilig en oecumenisch Concilie, dat er geen enkel ander geloof geuit, neergeschreven, gemaakt mag worden of anders gedacht en geleerd mag worden ... ;

iii - de erfzonde met:

a) Als iemand niet belijdt¹⁶³ dat de eerste mens Adam, nadat hij in het paradijs Gods gebod had overtreden, en tegelijk de heiligheid en gerechtigheid, die hij had vanaf het begin, verloor en de toorn en ongenade van God over zich heen kreeg en daarom onder de macht van de dood kwam te staan ... hij zij verdoemd.

b) Wie zegt dat de overtreding van Adam alleen hem en niet zijn nakomelingen schade zal berokkenen, want de van God ontvangen heiligheid en gerechtigheid, die heeft hij alleen verloren en niet voor ons, of Adam heeft, onder invloed van de zonde van ongehoorzaamheid,, alleen de dood en de lichaamsstraffen op het gehele mensengeslacht overdragen, niet echter de zonde die de dood van de ziel betekent, hij is verdoemd;¹⁶⁴

iv - Jezus Christus als Messias met:

Hij is voor ons, mensen, en omwille van ons heil uit de hemel neergedaald. Hij heeft het vlees aangenomen door de heilige Geest uit de Maagd Maria en is mens

¹⁶⁰ www.rkdocumenten.nl - Credo van Nicea-Constantinopel - 31 juli 381.

¹⁶¹ Jürgen Werbick - Trinitätslehre - in: Handbuch der Dogmatik - 2 - Herausgegeben von Theodor Schneider - Düsseldorf 2000 - blz 527.

¹⁶² www.rkdocumenten.nl - Concilie van Chalcedon - 22 oktober 451.

¹⁶³ Belijdt.

¹⁶⁴ Concilie van Trente - 5^e zitting - 17 juni 1546 - Dekreet over de erfzonde.

geworden. Hij werd voor ons gekruisigd. Hij heeft geleden onder Pontius Pilatus en is begraven. Hij is verrezen op de derde dag, volgens de Schriften. Hij is opgevaren ten hemel; zit aan de rechterhand van de Vader;¹⁶⁵

v - het Laatste Oordeel met:

Er (Jesus Christus) wird kommen am Ende der Welt zum Gericht über Lebende und Tote, einem jeden zu vergelten nach seinen Werken, den Verworfenen wie den Auserwählten. Diese werden alle mit dem eigenen Leib, den sie hier tragen, auferstehen, damit die einen mit dem Teufel die ewige Strafe und die anderen mit Christus die ewige Herrlichkeit empfangen, je nach ihren guten oder schlechten Werken.

Ter betekenis aanduiding van het eerste en het tweede dogma bracht Augustinus naar voren dat de drie goddelijke personen als ... unteilbare Einheit ... gleichewig ... zijn. Deze uitspraak heeft tot strekking, dat God bij de Sinai als drieëenheid verscheen, met Jezus Christus als de Messias volgens de christelijke omschrijving. De dogma's drie, vier en vijf zijn verwant met het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal. De tijd, die God schiep, zou vanaf de schepping als het begin met een eeuwige lijn, die de middelpunten van de zonnecirkels verbindt, kunnen worden voorgesteld. Echter, met deze lijn kan de tijd niet worden aangeduid. Bijgevolg was bij de beschrijving van God als schepper van de tijd van tijd geen sprake. Scherper dan voorheen is het nu nodig te beklemtonen dat, als een kwestie van zijn of niet zijn van het christendom, het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal moest worden opgelost. Onontkoombaar moest deugdelijk gemotiveerd een eindpunt van de tijdslijn worden aangewezen. Dat was een gecompliceerde aangelegenheid.

De auteur(s) van Genesis waren slechts in staat om, na de overtreding door Adam en Eva van het voor hen geldende informatieverbod, de verdrijving van het tweetal uit de hof van Eden te beschrijven. Hiermee werd weliswaar het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal aan het oog van de mensheid onttrokken, maar niet opgelost. De dogma's hebben tot strekking dat het christendom de kwestie definitief heeft geregeld. Met dogma iii is verklaard, dat de gehele mensheid met de zonde, die in de hof van Eden is begaan, is belast. Bijgevolg is in christelijke optiek met deze zonde elke verbinding tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke verbroken. Voorts heeft het dogma iv tot strekking, dat de God/mens Jezus Christus zich als de verlosser offerde voor de mensheid ter vergeving van de erfzonde als

¹⁶⁵ www.rkddocumenten.nl - Credo van Nicea-Constantinopel - 31 juli 381.

genoegdoening voor Zijn Vader. Ter afsluiting werd met het dogma v het einde der tijden met het Laatste Oordeel aangekondigd.

Het judaïsme distantieert zich van het voorgaande. Deze gedragslijn bevat een behoefte aan nadere bespreking van de wijze waarop het christendom judaïsme religieus negeert.¹⁶⁶ Het christendom verweet de joden dat zij de Messias, ... töteten und nicht an ihn glauben wollten ...¹⁶⁷ Hiermee werd verklaard, dat het judaïsme geen religie is en bijgevolg geen thema voor het religieus geheugen kan zijn. Voorts werd de christelijke absoluutheidsaanspraak¹⁶⁸ beklemtoond: Buiten de kerk geen heil.¹⁶⁹ Deze exclusieve zelfverzekerdheid is dogmatisch vastgelegd: Niet alleen heidenen, maar ook Joden, ketters en schismatici ... zijn ... uitgesloten van het heil en stevenen af op de verdoemenis, indien zij zich niet voor het einde van hun leven bekeren tot de ware Kerk van Christus (de katholieke Kerk).¹⁷⁰ Dat is nadien gematigder omschreven met ... religious toleration ... als ... the magnanimous indulgence¹⁷¹ which one shows towards a religion other than his own ... although internally one views it with complete disapproval.¹⁷²

Het christendom zegt tolerant te zijn tegenover de niet-christenen met ... respect for another's religious convictions ... voorzover sprake is van ... innocent error ... : Wenn der Nichtchrist das Heil findet, so findet er es nicht durch ... sondern trotz seiner Religion.¹⁷³ Daarbij blijft echter de absoluutheidsaanspraak als middel ter verdediging van de best mogelijke beantwoording van de heilsvraag, die het christendom pretendeert te geven, intact.¹⁷⁴ Hieruit volgt dat tegenover hen, die de juistheid van deze aanspraak betwijfelen, van tolerantie geen sprake is. Dat is bij de houding van het christendom tegenover het judaïsme het geval. Van oudsher oordeelt het, met vooral de Messias Jezus Christus als steen des aanstoets, scherp negatief over de joodse religie: Für die christliche Kirche und Theologie

¹⁶⁶ Zie verder paragraaf IV.2.

¹⁶⁷ A. Augustinus - De civitate Dei - Vom Gottesstaat - Düsseldorf 2007 - Boek 11, blz 39 en Boek 28, blz. 497. ¹⁶⁸ Zie paragraaf II.1.

¹⁶⁹ F. Gierke - Spätantike und frühes Christentum - Zürich 1967 - blz. 49: Der Trierer Noahsarkophag Verkörpert ... den Glaubenssatz der ecclesia catholica, den Cyprian erstmalig so formuliert hat: salus extra ecclesiam non este. Cyprian van Cartago leefde van ±200 tot 258.

¹⁷⁰ www.google.nl - Extra ecclesiam non salus.

¹⁷¹ grootmoedige vergevingsgezindheid.

¹⁷² www.newadvent.com - Religious toleration.

¹⁷³ www.google.de - Joseph Schumacher - Der Absolutheitsanspruch des Christentums und der allgemeine Heilswille Gottes. Das Verhältnis des Christentums zu den nichtchristlichen Religionen.

¹⁷⁴ www.google.de - Der Theolog - Nr. 369 - Außerhalb der Kirche kann niemand gerettet werden. Freilich sind nicht alle, die in unüberwindlicher Unwissenheit über Christus und seine Kirche leben, schon aufgrund dieser Unwissenheit ewig zu verdammen ... Er [Christus] schenkt auch jedem seine Gnade, der sich nach Kräften müht, so dass er die Rechtfertigung und das ewige Leben erreichen kann. Diese Gnade erhält aber keiner, der von der Einheit des Glaubens oder von der Gemeinschaft der Kirche aus eigener Schuld getrennt ist und so aus diesem Leben scheidet.

galten durch die Jahrtausende hin, und gelten vielfach noch heute Judentum und Christentum als unvereinbare Gegensätze.

SELECTIE - KATHOLIEKE ANTI-JOODSE BESLUITEN JAAR

BESLUIT

- 306 - Synode van Elvira - Huwelijken en geslachtsverkeer tussen christenen en joden worden verboden
- 538 - Synode van Clermont - Joden mogen geen openbare ambten bekleden
- 538 - 3de Synode van Orleans
- Op christelijke feestdagen mogen joden niet op straat verschijnen
 - Joden mogen geen christelijke knechten, dienstbodes of slaven in dienst hebben
- 1050 - Synode van Narbonne - Christenen mogen niet bij joden wonen
- 1179 - 3de Concilie van Lateranen
- Joden mogen christenen niet gerechtelijk dagvaarden, noch tegen hen getuigen
 - Christenen, die met joden samenleven, worden veroordeeld tot de kerkelijke ban
- 1215 - 4de Concilie van Lateranen - Joden moeten aan hun kleding een onderscheidingsteken dragen
- 1221 - Decreet van paus Honorius III - Ad nostram Novetus audientiam - Joden mogen geen publieke ambten bekleden
- 1222 - Concilie van Oxford - Joden mogen geen synagogen meer bouwen
- 1239 - Decreet van paus Gregor IX - Si vera sunt - Joodse boeken (Talmud) worden in Spanje en Frankrijk verboden en moeten worden verbrand
- 1267 - Synode van Wroclaw (pools), respectievelijk Breslau (pools) - Joden moeten in Judenvierteln (getto's) wonen
- 1279 - Synode van Ofen¹⁷⁵ - Christenen wordt verboden onroerend goed aan joden te verkopen of te verpachten
- 1425 - Decreet van paus Martinus V - Sedes apostolica - Joden worden verplicht een herkenningsteken te dragen
- 1434 - Concilie van Bazel
- Joden mogen niet als onderhandelaar bij contractbesprekingen tussen christenen, in het bijzonder niet bij huwelijksaangelegenheden, optreden
 - Joden mogen geen academische graad verwerven 1555 - Bul van paus Paulus IV - Cum nimis absurdum -
 - duidelijk gescheiden van christenen mogen joden uitsluitend wonen in, via één toegang te bereiken, aan hen toegewezen stadsdelen (getto's) en aan bepaalde straten
 - In een getto mogen joden slechts één synagoog hebben. Nieuwbouw van synagogen is verboden
- 1569 - Decreet van Paus Pius V - Hebraeorum gens sola quondam a Domino electa -
- Uit alle steden van de kerkelijke staat worden, met uitzondering van Rome en Ancona, joden verbannen
- 1593 - Decreet van Paus Clemens VIII - Cum Haebraeorum maltia - Verbod de Talmud te lezen met de opdracht dit boek, alsmede de kabbala, te verbranden.

Gedurende eeuwen werd in het Avondland overwegend het christelijke antwoord op de heilsvraag met het hemel/hel-alternatief dogmatisch als enig juist aanvaard. De joodse religie

¹⁷⁵ Ofen is de Duitse naam voor Boeda als deel van de Hongaarse hoofdstad Boedapest.

werd tot het midden van de twintigste eeuw genegeerd: Das Judentum gehörte für die christliche Tradition der Vergangenheit an ... Für die Gegenwart spielt es keine Rolle; es existiert nicht mehr.¹⁷⁶ Aldus stelde het christendom met de vervangingsleer vast, dat het judaïsme als religie niet was, niet is en niet zal zijn.

Het is nu duidelijk dat het ontbreken van het christelijk religieus geheugen oorzaak is van deze ontkenning. Het geheugen is verantwoorde actualisering van het verleden betreffende een bepaalde aangelegenheid. Aldus wordt beoordeelend nú (heden) met het weten wát zij is vastgesteld, dát zij destijds (verleden) al dan niet was. Bij de aangelegenheid in kwestie gaat het - sprekende over wát zij is - voor de christelijke religie over één God als onveranderlijk, altijd en overal aanwezig, volmaakt, alwetend, almachtig en algoed wezen met de acceptatie van de vijf zoëven genoemde dogma's. De christelijk deductief begripsmatige en dogmatische omschrijving impliceert dat de éne God is. Deze opvatting bevat een absoluutheidsaanspraak als middel bij de beantwoording van de heilsvraag. Immuun voor de tand des tijds sluit het christendom aldus uit dat de tijdloosheid van God tijdelijk kan zijn.¹⁷⁷ A-historisch werd negerend ontkend dat het judaïsme religie is. Daarmee gingen, zoals reeds gesignaleerd¹⁷⁸, het christen- en het jodendom principieel verschillend als alternatieven uit elkaar met van christelijke zijde: Judaism is superseded; the Jews were rejected for their blindness; there is no salvation outside the church. Hiertegenover staat als joodse opvatting: Christianity is idolatrous and irrational; Jesus is a false messiah; the righteous of the nations are saved if they come to their ethics through Jewish revelation.¹⁷⁹ De hiermee aangeduide negatie van het judaïsme rechtvaardigde voor het christendom sociale diskwalificatie van de joden tot het einde van de zestiende eeuw, zoals in bijgaand selectief overzicht is vermeld.

¹⁷⁶ R.Rendtorff - Theologische Vorarbeiten zu einem christlich-jüdischen Dialog - Tübingen 1996. ¹⁷⁷ Zie paragraaf II.1 - einde.

¹⁷⁸ Zie paragraaf III.2.

¹⁷⁹ I. Greenberg - Do Jews & Christians worship the same God? - Commonweal - 28 January 2005.

IV - CHRISTELIJKE VERANTWOORDING VAN HET VERLEDEN

Volgens de christelijke religie is onveranderlijk, altijd en overal één God aanwezig als volmaakt, alwetend, almachtig en algoed wezen conform de vijf dogma's. Deze God was niet en zal niet zijn. Het is slechts mogelijk van Hem te zeggen dat Hij met verleden noch toekomst is. Destijds meenden de christelijke gezagsdragers dat Hij hen als de god van de Inquisitie verplichtte tot het opsporen en het veroordelen van ketters en tot de overdracht van hen aan de wereldlijke overheid om door deze te worden berecht. Aldus zou met de Inquisitie geen sprake zijn van menselijke fouten tegenover God, maar van gehoorzaamheid aan Hem. Deze gedachtengang heeft tot strekking dat God, wiens wil door de christelijke gezagsdragers van destijds naar hun mening getrouw werd uitgevoerd, de oorzaak is van de Inquisitie. Afwijkend van deze opvatting beschouwt het christendom de Inquisitie momenteel als menselijk falen tegenover God. In deze optiek is met de Inquisitie Zijn wil niet correct uitgevoerd. De christelijke gezagsdragers beledigden destijds de van de Inquisitie afkerige algoede God. Zij hebben Hem verkeerd begrepen, dat kan zo niet blijven. Bijgevolg moet de christelijke religie haar verleden verantwoorden door met het hedendaags juist geachte begrip van God, volgens hetwelk Hij niet de god van de Inquisitie is, vergiffenis te vragen voor de belediging, die Hem met de kettervervolging door ... kinderen van de kerk ... is aangedaan. Aldus heeft het vergiffenisverzoek van paus Johannes Paulus II dd. 12 maart 2000 tot strekking, dat de christelijke religie kan volstaan met deemoedig God voor haar schuldige kinderen om vergiffenis te vragen.

IV.1 - Inconsistent

Weliswaar kunnen de huidige christelijke¹⁸⁰ gezagsdragers alleszins gemotiveerd vermoeden, dat het religieuze inzicht en het persoonlijke gedrag van, om slechts enkelen te noemen, de inquisitiepausen Lucius III (1181-1185), Innocentius III (1198-1216), Gregorius IX (1227-1241), Innocentius IV (1243-1254), Innocentius VIII (1484-1492) en Paulus IV (1555-1559) vatbaar zijn voor kritiek. Geen van hen is heilig verklaard. Echter, de opsporing, de veroordeling en de overdracht van ketters aan de wereldlijke overheid was hen door het Vierde Concilie van Lateranen (1215) en daarmee door het christendom opgedragen. Aldus was voor hen de uitvoering van de Inquisitie een ... heilig moeten ... , waaraan binnen de

¹⁸⁰ Niet slechts van katholieke, maar ook van protestantse zijde is de Inquisitie bevorderd, voorzover de daartoe vereiste relatie tussen de kerkelijke en de wereldlijke overheid dat mogelijk maakte. Dit blijkt onder andere uit de veroordeling van Michel Servet, die in IV.2 aan de orde komt.

samenleving van destijds moest en kon worden voldaan. Met de afstemming van het altaar en de troon op elkaar hadden de kerkelijke en de wereldlijke overheid de macht, die voor de uitvoering van de Inquisitie-opdracht nodig was. Bijgevolg deden de verantwoordelijke pausen met deze uitvoering naar hun mening, hetgeen het christendom hen opdroeg. Het gemeenschappelijke optreden van de kerk en de staat was mogelijk door de aanwezigheid van het daarvoor noodzakelijke politieke en maatschappelijke draagvlak. Typerend hiervoor is de auto-da-fé. Deze was een akte van geloof, die werd uitgevoerd als een religieus-kermisachtige gebeurtenis.¹⁸¹ Dit was mogelijk omdat destijds een religieus ongenueanceerde ... vox populi ... een ... vox Dei ... accepteerde, volgens welke de christelijke God de god van de Inquisitie is. De aandacht gaat nu uit naar twee besluiten, die door het Concilie van Konstanz (1414-1418) werden genomen. Ten eerste werd de tsjechisch-boheemse priester Jan Hus, die bekend was als ... an eloquent preacher of Prague, beschuldigd van heresie. Nadat ... (h)is books were burned by order of the council (24 juni 1415)¹⁸², werd Hus ... condemned as a heretic ¹⁸³, deposed, and degraded, and handed over to the secular arm, which in turn condemned him to perish at the stake De terechtstelling vond plaats op 6 juli 1415. De bevoegdheid van het Concilie tot veroordeling van Hus vloeide voort uit het tweede besluit, dat betrekking had op de beëindiging van het Westers Schisma (1378-1417). Het ging er bij dit Schisma om, dat binnen de katholieke kerk pausen en tegenpausen disharmonisch in en buiten Rome opereerden. Hiermee werden het functioneren en het aanzien van deze kerk geschaad. In die situatie stelden de deelnemers aan het Concilie van Pisa¹⁸⁴ (25 maart 1409) vast, dat zij als ... the fountain of their authority ... beschikten over ... a lawful mandate to elect a pope who will be undisputed. In 1414 functioneerden drie pausen, die volgens het Concilie van Konstanz disputed waren. Daarom werd besloten het drietal te ontslaan, hetgeen na enige schermutselingen gelukte.¹⁸⁵ Hierna werd Martinus V gekozen als enige paus (11 november 1417). Deze keuze vond dus plaats na de veroordeling van Jan Hus. Bij

¹⁸¹ J.R.Grigulevic - Ketzer - Hexen - Inquisitoren - I - Berlin 1976 - blz. 179-182 geeft een overzicht van het auto- da-fé-verloop. De akte werd uitgesproken tijdens een hoogmis of op een plein. Als daarbij een ketter hardnekkig in dwaling bleef werd hij ter plaatse overgeleverd aan de wereldlijke rechter, die hem dan ter dood, tot lijf- of kerkerstraffen veroordeelde. Terechtstellingen op de brandstapel werden daarna als een publiek vermaak uitgevoerd.

¹⁸² www.newadvent.com - COUNCIL OF CONSTANCE.

¹⁸³ Het christendom kent een onderscheid tussen blasfemie en heresie. Blasfemie is lasterlijk spreken over God. Heresie is een volgens christelijk gezag kettters genoemde verkeerde religieuze opvatting.

¹⁸⁴ www.newadvent.com - COUNCIL OF PISA.

¹⁸⁵ Paus Johannes XXIII (deze benaming is later uit het officiële pausenregister geschrapt) vluchtte uit het Concilie toen hij met ontslag werd bedreigd. Daarmee zou het Concilie zijn opgeheven en ontslag van hem zijn uitgesloten. De uitvoering van dit plan lukte niet. Johannes werd weldra opgespoord en ontslagen.

afwezigheid van een rechtsgeldig gekozen paus handelden de concilie-deelnemers naar hun mening bij deze veroordeling correct namens het christendom.

Afwijkend van het voorgaande wordt met de mededeling, volgens welke de Inquisitie is afgeschaft¹⁸⁶, gezegd dat de deelnemers aan het Concilie van Konstanz en de Inquisitiepausen als ... kinderen van de kerk ... God hebben beledigd. Dat zou het geval zijn omdat de betrokkenen volgens het huidige inzicht ten onrechte eigenschapsaanduidend de God van het christendom als de god van de Inquisitie beschouwden. Nu is er een behoefte aan een verdere inhoudelijke omschrijving van deze aangelegenheid. Daarbij komt in herinnering, dat het christendom met God als volmaakt, alwetend, almachtig en algoed wezen Hem omschrijft, zoals tel- noch deelbaar, één als getal is. Voorzover het hierbij gaat om een dogmatisch ontwerp van het monotheïsme komt deze omschrijving volgens het christendom tot stand met verbruik van de vrijheid en uitsluitend aanwending van de rede. Inzoverre is de God van het christendom geen thema voor het geheugen. Aldus is Hij niet historisch. Hij wordt beschreven als tijdloos buiten de chronologische tijd.

In hedendaagse optiek heeft het voorgaande tot strekking, dat de opvatting volgens welke de God van het christendom als eigenschap heeft te verplichten tot de Inquisitie, onjuist is. Hierbij fungeert als het argument, dat volgens de christelijke theologie als de wetenschap van het goddelijke, van deze eigenschap slechts sprake kan zijn bij de aanwezigheid van het daarvoor noodzakelijke politieke en maatschappelijke draagvlak. Dat was, zoals gezegd, eeuwenlang het geval. De ... vox populi ... stemde vóór de God van het christendom als de god van de Inquisitie. Dat bood de christelijke religie de mogelijkheid om zonder grote politieke en maatschappelijke weerstand met de Inquisitie als middel haar absoluutheidsaanspraak te verdedigen.

Met het voorgaande werd aanvaard, dat de God van het christendom als de god van de Inquisitie tijdloos is in de chronologische tijd. Destijds zou hiermee religieus steekhoudend van Hem gezegd kunnen worden dat Hij, die verbiedt te doden, tijdloos van christenen eist te assisteren bij om het leven brengen van kettters. Momenteel zegt het christendom dat het hierbij ging om een tijdelijke aangelegenheid. In deze gedachtengang kon destijds de omschreven eis worden gesteld, maar nu niet meer. Het politieke en maatschappelijke draagvlak als Inquisitie-vereiste is verdwenen. De ... vox populi ... stemt momenteel tegen de God van het christendom als de god van de Inquisitie. Het christendom aanvaardt deze actuele stem van het volk. Aldus ontkent het dat God als eigenschap heeft opdracht te geven tot de

¹⁸⁶ Zie paragraaf III.1 - einde.

opsporing, de veroordeling en de overdracht van kettters aan de wereldlijke overheid. Daarmee behoort de Inquisitie als middel ter verdediging van de christelijke absoluutheidsaanspraak tot het verleden. Hiermee is sprake van een voor de realisering van de aanspraak veranderde politieke en maatschappelijke positie van de christelijke religie.

Geheel anders dan destijds wijst de christelijke religie ter verdediging van de aanspraak in de vigerende samenleving de erkenning van haar God als de god van de Inquisitie resoluut af. Daarbij blijft de aanspraak zelf echter als *coût que coût* aan te wenden middel ter realisering van het christendom als de beste religie intact. In deze situatie is een historisch zorgvuldig uit te voeren verbreking van elke band met de Inquisitie noodzakelijk. Deze uitvoering is indicatief in het vergiffenisverzoek summier beschreven, maar komt hier uitvoeriger aan de orde in, met (i), (ii) en (iii) te noemen, fasen.

Conform de absoluutheidsaanspraak wordt aanvaard, dat in overeenstemming met de vijf dogma's de onveranderlijke altijd en overal aanwezige volmaakte, alwetende, almachtige en algoede God, tijdloos geheel buiten de chronologische tijd is. Het volmaakte, enz., geldt voor elke eigenschap van Hem, want als dat niet het geval is, wordt gezegd dat Hij tijdloos is binnen de chronologische tijd. In de loop van de tijd kan Hij dan eigenschappen en daarmee betekenis voor de beantwoording van de heilsvraag verliezen. Vroeg of laat is er ter definitieve beantwoording van de vraag waartoe de mens is, een betere religie dan de christelijke mogelijk. Daarmee zou de absoluutheidsaanspraak van het christendom op losse schroeven staan.

Momenteel wordt gezegd dat een opdracht geven tot de opsporing, de veroordeling en de overdracht van kettters aan de wereldlijke overheid geen eigenschap van de christelijke God kan zijn. Hiervoor geldt als argument dat, met de uitvoering van deze opdracht voor de christelijke religie het omschreven betekenisverlies dreigt. Het onmogelijke hiervan, zo wordt nu gezegd, is bij de introductie en de uitvoering van de Inquisitie niet begrepen. Destijds meenden de verantwoordelijke christelijke gezagsdragers ten onrechte dat, conform een tijdloze, niet door de chronologische tijd beperkte, eigenschap van Hem, God bovenomschreven opdracht gaf. Daarmee gingen deze ... kinderen van de kerk ... in de fout. Met het vergiffenisverzoek wordt gestreefd naar het herstel van hun misstap. Reagerend op het Inquisitiebeleid bracht paus Johannes Paulus II naar voren dat de katholieke kerk ... mit stärkerer Bewußtheit der Schuld ihrer Söhne und Töchter ... aanneemt ... daß sie der Welt statt eines an den Werten des Glaubens inspirierten Lebenszeugnisses den Anblick von Denk- und Handlungsweisen boten, die geradezu „Formen eines Gegenzeugnisses und

Skandals´ darstellten.¹⁸⁷ Hierbij is opgemerkt dat de Inquisitie doorgaans ... als Symbol eines solchen Gegenzeugnisses und Skandals ... wordt beschouwd ¹⁸⁸ met de vraag: In welchem Maße aber entspricht dieses Bild der Wirklichkeit? Deze kwestie was aan de orde bij de opening van de archieven van de Congregatio Romanae et universalis Inquisitionis op 22 januari 1998. Ter voorbereiding op, wat hij noemde, zuivering van het geheugen verzocht paus Johannes Paulus II bij de opening vijftig wetenschapsbeoefenaren uit Europa, de Verenigde Staten en Latijns Amerika met gebruikmaking van het beschikbare materiaal te rapporteren over de feitelijke gang van zaken: ... he advocated a painful exploration of the Inquisition, which he termed „a tormented phase in the history of the Church“¹⁸⁹ Volgens het voorgaande meent de christelijke religie, dat zij op basis van uitsluitend historische argumenten met de Inquisitie als deel van haar verleden in het reine kan komen. Dat is ontoereikend. Sprekende over de verhouding tussen het joden- en het christendom is indicatief reeds aangetoond, dat met deze gedragslijn niet kan worden volstaan. Slechts kan dan worden gezegd: Tief liegende Unwahrhaftigkeiten in der eigenen christlichen Erziehung werden verdrängt, - in einer zunehmend Glaubens-fernen Gesellschaft ist es leicht, sie einer Revision zu entziehen -, und so wird ein Konflikt, der seine religiösen Wurzeln verleugnet, auf die Felder der Soziologie und Politik verschoben und dort nicht gelöst.¹⁹⁰ Ter oplossing van een theologisch probleem wordt een sociologische, politieke of psychologische zijweg betreden. Echter, een oplossing is slechts mogelijk als consequent de theologische hoofdweg wordt gevolgd.

Het voorgaande laat onverlet, dat de christelijke religie gedurende eeuwen met theologische motieven haar God aanvaardde als de god van de Inquisitie. Afwijkend hiervan brengt zij momenteel naar voren, dat haar God nooit deze god was. Dit is het geval omdat Hij een eigenschap, een opdracht te geven tot de opsporing, de veroordeling en de overdracht van kettters niet had, niet heeft en niet zal hebben. Zo wordt in fase (i) vastgesteld, dat de christelijke God als de god van de Inquisitie niet was, niet is en niet zal zijn. Hiermee bevestigt de christelijke religie, dat haar God tijdloos geheel buiten de chronologische tijd is. Aldus is Hij geen thema voor het geheugen. Daarbij wordt tevens verklaard dat de Inquisitie uitsluitend een aangelegenheid voor de chronologische tijd is. Aldus worden de God van het christendom en de god van de Inquisitie beschouwd als geheel verschillende

¹⁸⁷ Apostolisches Schreiben Tertio millennio adveniente - Vatikan 10. November 1994.

¹⁸⁸ Schreiben von Johannes Paulus II an Kardinal Roger Etchegaray - Vatikan 15 juni 2004. ¹⁸⁹ Ch.Kimball - When religion becomes evil - San Francisco 2003 - blz. 150.

¹⁹⁰ R. Wandel-Hoefler - Festvortrag der Woche der Brüderlichkeit der Gesellschaft für christlich-jüdische Zusammenarbeit - München - 6. März 2005.

aangelegenheden. Als het heden over God gaat, bevindt god zich geheel buiten het gezichtsveld. Met het voorgaande wordt de Inquisitie in christelijke vergetelheid gebracht. Hierbij is sprake van vergetelheid als bewust tijdelijk verdringen van het geheugen met ontgaan van schuld aan en verantwoordelijkheid voor de Inquisitie. Zo begint volgens de christelijke religie het herstel van haar, met de Inquisitie beschadigde, relatie met God. Ter beoordeling van het initiatief tot de Inquisitie en haar uitvoering is in het vergiffenisverzoek gezegd, dat betrokkenen ... im Namen des Glaubens und der Moral in ihrem notwendigen Einsatz zum Schutz der Wahrheit mitunter auf Methoden zurückgegriffen haben, die dem Evangelium nicht entsprechen.¹⁹¹ Deze constatering heeft tot strekking dat, met onverkorte handhaving van de absoluutheidsaanspraak, de opvatting volgens welke een christelijke God als god van de Inquisitie niet was, niet is en niet zal zijn, intact blijft. Dit leidt tot de conclusie, dat de initiatiefnemers tot en de uitvoerders van de Inquisitie als ... kinderen van de kerk ... ten onrechte de God van het christendom aanvaardden als de god van de Inquisitie. Bijgevolg kan hun gedrag niet als christelijk worden aangemerkt. Aldus wordt momenteel door het christendom het opsporen, het veroordelen en het ter berechting overdragen van ketters aan de wereldlijke overheid, zoals destijds geschiedde, voor persoonlijke rekening gebracht van hen, die tot de Inquisitie besloten en haar uitvoerden. Daarmee handelden zij volgens het vergiffenisverzoek in strijd met de wil van de christelijke God.¹⁹² Zij hebben Hem beledigd.

Met de verklaring, volgens welke God de eigenschap een Inquisitieopdracht te geven niet had, niet heeft en niet zal hebben, meent de christelijke religie zich van de Inquisitie te kunnen distantiëren. Conform deze mening worden ook zij, die het initiatief namen tot de Inquisitie en haar uitvoerden, in christelijke vergetelheid gebracht. Hierbij is, als kenmerkend voor fase (ii), sprake van vergetelheid als bewust tijdelijk verdringen van het geheugen met het ontgaan van de schuld aan en de verantwoordelijkheid voor het initiatief tot en de uitvoering van de Inquisitie. Zo worden de deelnemers aan het Vierde Concilie van Lateranen en aan het Concilie van Konstanz persoonlijk schuldig bevonden aan en verantwoordelijk gesteld voor de veroordeling van en hun medewerking aan de terechtstelling van Jan Hus.¹⁹³ In hedendaagse christelijke optiek wordt met deze vergetelheid de, met de Inquisitie en aldus

¹⁹¹ www.google.de - Pabst Johannes Paulus II - Mea culpa - 12 März 2000.

¹⁹² Hierbij rijst voor de katholieke kerk de interne vraag hoe zij kan verantwoorden dat het verzoek strookt met haar dogmatische opvatting, volgens welke ... (g)eneral councils represent the universal Church and demand absolute obedience - www.newadvent.com - General councils.

¹⁹³ Alsmede voor de veroordeling van en de overdracht aan de wereldlijke overheid door het Concilie van Konstanz van Hieronymus van Praag, die werd terechtgesteld op 30 mei 1416,

door de ... kinderen van de kerk ... beschadigde, relatie tussen God en de christelijke religie verder hersteld.

Van het één komt het ander. De christelijke religie meent niet verantwoordelijk te zijn voor het initiatief tot en de uitvoering van de Inquisitie. Dat geldt dan ook tegenover hen, die werden veroordeeld en ter berechting overgedragen aan de wereldlijke overheid. Dit sluit positieve waardering voor Jan Hus als historische figuur niet uit. Echter, hierbij worden schuld aan en de verantwoordelijkheid voor de veroordeling en de terechtstelling van hem geacht te ontbreken. Er is voor het christendom geen motief voor een postuum excuus als de erkenning van zo'n schuld en deze verantwoordelijkheid. Conform deze mening worden, als kenmerkend voor fase (iii), ook zij die met de Inquisitie werden berecht en veroordeeld, in christelijke vergetelheid gebracht. Hierbij is sprake van vergetelheid als bewust tijdelijk verdringen van het geheugen, met het ontgaan van de schuld aan en de verantwoordelijkheid voor de veroordelingen en de berechtingen, die met de Inquisitie plaatsvonden. Ten opzichte van hen, die met de Inquisitie op de brandstapel ter dood werden gebracht, wast het christendom de handen in onschuld. Hierop kan nader worden ingegaan met enkele opmerkingen betreffende de verhouding tussen het doel en het middel. Aanvaarding van een coût que coût te verwerkelijken doel kan leiden tot de overtuiging dat daartoe een bepaald concreet omschreven uniek middel zal worden aangewend. Dan kunnen de betekenissen van het doel en het middel wederzijds afhankelijk worden. Het is dan niet slechts zó, dat het doel het middel heiligt. Omgekeerd heiligt het middel ook het doel. Dat is het geval in een werk van William Shakespeare. Voor Macbeth gold als doel koning van Schotland te worden; hij wenste ... to become king.¹⁹⁴ Onontkoombaar moest daartoe als middel, zoals voor het christendom de Inquisitie ter verdediging van de absolute aanspraak, de fungerende koning Duncan worden vermoord. Dat was het geval, ofschoon deze koning Macbeth ... has loaded with honors and awards. Even vóór de uitvoering van het plan aarzelde Macbeth. Dat was niet het geval vanwege grove ondankbaarheid, waaraan hij zich schuldig zou maken. Geheel anders besefte Macbeth, dat de gewelddadige dood zou leiden tot een door hem veroorzaakte ontwrichting van de schotse samenleving. Macbeth wist dat met ... killing Duncan he will be violating every rule that holds its community together. Daarmee zou de moord op Duncan negatieve gevolgen voor hem hebben: Macbeth knows even before the deed, that he will have to pay and the price will be high. Hij wist dat hij voor zijn overmoedig handelen niet aan boetedoening zou ontkomen;

¹⁹⁴ www.google.com - I. Johnston - Introduction to Macbeth - 2001.

toch weerhield dat hem niet. De verblindende verleiding van het schotse koningschap als groots doel was zó sterk, dat hij de negatieve consequenties van zijn ambities niet wilde zien; hij kon niet ... shrug off the desire.

Macbeth werd in belangrijke mate beïnvloed door zijn echtgenote ... who of all participants in the king's murder is the most guilty.¹⁹⁵ Onder deze invloed bewerkstelligde Macbeth, dat Duncan om het leven werd gebracht.¹⁹⁶ Echter, reeds spoedig na de moord knaagde het geweten van Lady Macbeth. Haar echtgenoot zei tot de doctor: Cure her of that. Canst thou not minister to a mind diseas'd, Pluck from the memory a rooted sorrow, Raze out the written troubles of the brain, And with some sweet oblivious antidote Cleanse the stuffed bosom of that perilous stuff Which weighs upon the heart?¹⁹⁷ Dit kon echter niet meer zijn dan een verzoek om met ... een zoet, slaapwekkend tegengif ... als een anesthetisch middel de moord in vergetelheid te brengen. Hierbij is vergetelheid bewust tijdelijk verdringen van het geheugen met het ontgaan van de schuld aan en de verantwoordelijkheid voor de moord op Duncan. Zij is vergelijkbaar met de vergetelheid van het christendom als het bewust tijdelijk verdringen van het geheugen met het ontgaan van schuld aan en verantwoordelijkheid voor de Inquisitie, alsmede voor hetgeen haar slachtoffers daarmee is aangedaan. De wens van Macbeth kon niet worden vervuld. Met de vergetelheid als het anesthetisch verdringen van geheugen kan slechts tijdelijk een knagend geweten buiten werking worden gesteld. De enige werkelijke oplossing is volgens de doctor dat de betrokkene met zichzelf in het reine komt: Therein the patient/Must minister to himself. Vanwege haar overlijden was dit voor Lady Macbeth niet mogelijk. Deze constatering inspireert tot een nadere beschouwing van de christelijke vergetelheid bij de beëindiging van de Inquisitie.

In vroeger dagen werd aanvaard, dat de christelijke religie zal worden verwerkelijkt met de absoluutheidsaanspraak als middel, dat wordt aangewend als een verplichting tot de opsporing, de veroordeling en de overdracht van kettters aan de wereldlijke overheid. Hierbij werd het opleggen van deze verplichting beschouwd als een eigenschap van God. Zo stelt Hij, dat was de gedachte, de christelijke religie in staat haar absoluutheidsaanspraak te verdedigen. Aldus waren de betekenissen van de religieverwerkelijking als het doel en de aanspraak als het middel wederzijds afhankelijk. Het ene zou zonder het andere niet veel betekenen.

¹⁹⁵ www.google.com - An analyses of the play by Shakespeare.

¹⁹⁶ Zo'n gedrag wordt akrasia genoemd. Zie verder paragraaf IV.3.

¹⁹⁷ William Shakespeare - The complete works - The Alexander text - London 1994 - blz. 484. Vertaling door Willy Courteaux in Verzameld Werk van William Shakespeare - Kapellen 1987 - Drijf die weg. Kunt gij geen arts zijn voor een krank gemoed, Een smart, diep in de ziel geworteld, wieden, Het schrift der zorgen wissen van het brein, En met een zoet, slaapwekkend tegengif De boezem zuivren van die boze stoffen Die 't hart beklemmen?

Momenteel zegt het christendom, dat God de eigenschap in kwestie niet had, niet heeft en niet zal hebben. Dat is een eigentijds specifieke interpretatie van het Inquisitie-einde. De vroegere opvatting was slechts mogelijk door de aanwezigheid van het voor de Inquisitie noodzakelijke politieke en maatschappelijke draagvlak. Met ontzag voor de christelijke autoritaire macht was de vox populi vóór de God van het christendom als de god van de Inquisitie; dat is verleden tijd. Het politieke en maatschappelijke draagvlak als een Inquisitie-vereiste is verdwenen. In de huidige situatie is de vox populi tégen de God van het christendom als de god van de Inquisitie. Niettemin handhaaft de christelijke religie haar absoluutheidsaanspraak, ofschoon zij noodzakelijkerwijs de Inquisitie om haar te verdedigen, moest prijsgeven. Gelet op de wederzijdse afhankelijkheid van beider betekenissen rijst daarmee de vraag naar de huidige relevantie van de aanspraak. De kwestie noopt tot de herinnering aan de christelijke opvatting, volgens welke de geboorte van Jezus Christus als goddelijke gebeurtenis plaatsvond in TA. Daarbij komt ook het christelijke tijdsdualisme opnieuw aan de orde.¹⁹⁸ Er zijn drie mogelijkheden voor de beschrijving van de wijze waarop de God/mens Jezus Christus verscheen in de tijd.

Conform enerzijds van het dualisme gaat het bij de eerste mogelijkheid om de verschijning in TA. Als specifiek christelijke aangelegenheid is TA, zonder mogelijkheden voor tijdmeting en -rekening, door God geschapen. Een TA-uurwerk en een TA-kalender ontbreken. Volgens het christendom is TA de tijd, waarin de God/mens Jezus Christus is geboren.¹⁹⁹ Echter, door het ontbreken van tijdmeting en -rekening impliceert deze opvatting, dat Jezus Christus geen geboortedatum heeft. Het gaat hierbij niet om een tekortschieten van het geheugen bij het pogen om de datum op te sporen. Omdat TA verstoken is van een tijdmeting en een -rekening is zij de oorzaak van het ontbreken.²⁰⁰ Dat is een essentieel gebrek. Het is mogelijk te constateren dat de geboortedatum van iemand niet kan worden achterhaald. Het is echter uitgesloten, dat hij niet op een bepaalde datum is geboren. Maar de opvatting, volgens welke de God/mens Jezus Christus is geboren in TA, impliceert logisch inconsistent dit wel. Conform anderzijds van het dualisme gaat het bij de tweede mogelijkheid om verschijning in TE. De christelijke opvatting hierover is ambivalent. Weliswaar wordt gezegd dat het ... Wissen des inkarnierten Christus ... niets van doen heeft met TE als chronologische tijd: Die Berechnung von Stunden und Tagen ... wordt, zodra sprake is over de God/mens Jezus

¹⁹⁸ Zie paragraaf II.3.

¹⁹⁹ Matteus 1,25 - blz. 1227; Marcus 2,7 - blz. 1303.

²⁰⁰ Joseph Ratzinger/Benedictus XVI noemt in zijn Jezus van Nazareth - Tiel z.j. - bij zijn beschrijving van de geboorte van Jezus Christus als TA-gebeurtenis geen geboortedatum. Dat is voor de hand liggend, want dat kan hij niet.

Christus, ... als ein durchaus gotteslästerliches Unternehmen angesehen Dit strookt met de opvatting, volgens welke de God/mens Jezus Christus in TA is geboren. Dit laat echter onverlet dat ... nach urchristlicher Anschauung von Christus ... dessen Fleischwerdung sich ganz banal datieren läßt!²⁰¹ Zo berekende Dionysius Exiguus de geboortedatum enz. van Jezus Christus. Omdat het christendom zo nadrukkelijk de verschijning van Jezus Christus in TA aanvaardt blijft deze Anschauung hier buiten beschouwing. Als derde mogelijkheid is denkbaar dat Jezus Christus als God de Zoon verscheen in TA en als mens in TE. Daarbij is het echter nodig in acht te nemen dat TA geen en TE wel mogelijkheden voor datering biedt. Vanwege dit onderscheid zijn TA en TE geheel verschillend. Bijgevolg impliceert de derde mogelijkheid scheiding zonder enige verbinding van Jezus Christus als God de Zoon en als mens. De christelijke introductie van Hem als Messias impliceert dat van zo'n scheiding geen sprake kan zijn.

Nu komen de inconsistenties van Deuteronomium (eerste) en die van de Inquisitie (tweede) in herinnering. Volgens beide gedraagt de God, die verbiedt te doden en de opdracht geeft hen, die Hem onwelgevallig zijn om het leven te brengen, zich logisch inconsistent. Het christendom stelt het tweetal terzijde met de opvatting, volgens welke bij God alles kan, zodat Hij onafhankelijk van logische consistentie is. Zo wordt Hij in staat geacht met religieus machtsvertoon ten behoeve van zichzelf uitzonderingen te eisen bij de toepassing van het vijfde gebod.

Bij de derde inconsistentie, waarover het nu gaat, verscheen Jezus Christus conform de eerste mogelijkheid in TA. Daartoe werd ter definitieve oplossing van het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal, volgens het christendom TA door de almachtige God de Vader geschapen. Daarmee werd elke mogelijkheid voor de datering van de geboorte van de God/mens Jezus Christus uitgesloten. Dat was logisch inconsistent, want het is onmogelijk te ontkennen dat Jezus Christus als God/mens een geboortedatum heeft. Met de vijf dogma's ²⁰² worden de christenen verplicht deze inconsistentie kritiekloos te aanvaarden. Daartoe geldt als argument dat onafhankelijk van logische consistentie voor de almachtige christelijke God alles mogelijk is. Dit is bedenkelijk. Onontkoombaar is volgens de christelijke religie de derde inconsistentie veroorzaakt door de almachtige God de Vader met Zijn schepping van TA. Daarom kan zij ter oplossing niet verwijzen naar deze almachtige God voor wie, onafhankelijk van logische consistentie, alles mogelijk is. In die situatie heeft de theologie tot taak te signaleren dat de christelijke religie zich, met een dogmatische verwijzing naar haar almachtige God en diens

²⁰¹ O. Cullmann - Christus und die Zeit - blz. 40 en 81.

²⁰² Zie paragraaf III.3.

religieus machtsvertoon, niet van logische consistentie en van de daaruit voortvloeiende consequenties kan distantiëren. Een steen des aanstoets blijft het nog steeds niet opgeloste tijdsprobleem van het scheppingsverhaal.

IV.2 - Boetedoening

Bij de Sinaiverschijning verplichtte God de joden, waarvan de christenen zich nog niet hadden afgezonderd, tot respect voor Hem: Liefhebben zul je de Ene, met heel je ziel.²⁰³

Daarnaast werd als tweede gebod voorgeschreven: ... liefhebben zul je je naaste, zoals jezelf.²⁰⁴ Gecombineerd gelden deze geboden altijd en overal. Zo geeft God de mensen de opdracht de twee geboden complementair te realiseren. Bijgevolg heeft de goddelijk opgelegde verplichting betrekking op de simultaan te realiseren twee vormen van respect en wel voor Hem en voor de medemens. De geboden zijn herhaald in het Nieuwe Testament²⁰⁵ met de toevoeging dat hun betekenissen gelijk zijn. Daarmee is een complementaire verbondenheid van beide vastgesteld. Aanvaarding van deze verbondenheid is, vooralsnog slechts bijbels theologisch intuïtief geformuleerd,²⁰⁶ het criterium voor de beoordeling van religie. Daarom is de oorsprong van de geboden goddelijk. Dit inzicht noopt tot een terugkeer naar de oorsprong van religie.

Zoals reeds opgemerkt²⁰⁷ begint het ontwerp van religie met het weten betreffende onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal als eigenschap van absoluut zijn. Daarmee duidt deze eigenschap voor de mens als zijnsbeseffend en aldus als religieus wezen op een God te noemen, maar verder verborgen blijvende, zelfstandigheid. Voorzover Hij zich met het tonen van Zijn eigenschappen openbaart, wordt Hij aangemerkt als ... Deus revelatus. Zo wordt de God beschreven, die bij de Sinai verscheen. Voorzover Hij daarbij verborgen bleef, was sprake van een ... Deus absconditus. In het Oude Testament komt Hij overwegend met beeldspraak aan de orde. Dat was noodzakelijk, omdat de theologie in die dagen nog niet vertrouwd was met het ontwerp van het dogmatisch monotheïsme.²⁰⁸ Niettemin kent de joods/christelijke religie God van oudsher conform dit ontwerp.

Met het voorgaande werd God niet slechts beschreven als volmaakt, alwetend, almachtig en algoed, maar ook als een najverig wezen. Dat geschiedde met een toevoeging aan het eerste

²⁰³ Deuteronomium - 6,5 en 6,14:15 - blz. 258.

²⁰⁴ Leviticus - 19,18 - blz. 172.

²⁰⁵ Matteus - 22,37:40 - blz. 1257.

²⁰⁶ Zie verder paragraaf .V.2.

²⁰⁷ Zie paragraaf I.1 - einde.

²⁰⁸ G.F.Knight - Christelijke theologie van het Oude Testament - Utrecht/Antwerpen 1961 - blz. 67.

DRIE INQUISITIE-MONUMENTEN

JAN HUS - PRAAG -

MONUMENT EXPIATOIRE - GENÈVE -

GIORDANO BRUNO - ROME

gebod: Gij zult niet gaan achter andere goden ... (w)ant een najiverige godheid is de Ene, je God. Zó kregen de joden/christenen te horen dat hun God niet uitsloot, dat zij als Zijn uitverkoren volk bereid konden zijn niet Hem, maar een ander wezen, als goddelijk te erkennen. Maar trouweloosheid ten opzichte van Hem aanvaardde Hij niet. Zo bedong Hij met nadruk de verwerping van het polytheïsme. Hij veroordeelde hen, die met verering van ... andere goden ... , Hem niet erkenden. De joden/christenen moesten de naleving van dit voorschrift nauwgezet bewaken. Jaloers zou Hij er steeds op letten dat hieraan werd voldaan. Daarmee introduceerde de God van de Sinai de absoluutheidsaanspraak. Ter verdediging van deze aanspraak gaf Hij als de god van Deuteronomium opdracht tot het doden van hen, die Hem niet erkennen. Eveneens gaf Hij als deze god opdracht voor die verdediging door de opsporing, de veroordeling en de overdracht van ketters aan de wereldlijke overheid. Daarbij kon de doodstraf worden uitgesproken. Aldus geschiedde.²⁰⁹ Zo werden, als voorbeelden, niet slechts Jan Hus, maar ook Michel Servet (1510-1553) en Giordano Bruno (1548-1600) op de brandstapel om het leven gebracht.

Bijbels gemotiveerd verwierp Servet de christelijke opvatting betreffende de goddelijke drieëenheid; ... on ne trouve pas dans la Bible les fondements du dogme trinitaire.²¹⁰ Op grond hiervan werd hij van katholieke zijde van ketterij beschuldigd en in het franse Vienne ter dood veroordeeld. Om aan de terechtstelling te ontkomen poogde hij via Genève naar Italië te vluchten. Hij werd echter in deze zwitserse protestantse stad gearresteerd en door de aldaar regerende Grote Raad (le gouvernement civile de Genève), andermaal wegens ketterij, ter dood veroordeeld. Dit vonnis moest echter om geldig te zijn worden goedgekeurd ... par la majorité des Eglises protestants de Suisse. Door toedoen van Johannes Calvijn als de ... uncontested master of Genève ... en die Servet niet welgezind was, werd deze toestemming verkregen. Servet stierf op de brandstapel op 27 oktober 1553 in Champel (stadsdeel van Genève).

In 1591 ontving de dominicaan Giordano Bruno tijdens een verblijf in Frankfurt een uitnodiging van Giovanni Mocenigo uit Venetië met ... promising him assistance in his work, waarbij het in het bijzonder ging om diens ... system of memory-training.²¹¹ Dat was echter een valstrik. Mocenigo als ... a tool of the Jesuits, was serving as one of the agents of the Inquisition.²¹² Terwijl Bruno in 1592 voorbereidingen trof voor een terugkeer naar Frankfurt werd hij op beschuldiging van ketterij door de venetiaanse overheid gevangen genomen en in

²⁰⁹ Zie paragraaf III.1.

²¹⁰ S.Scholl - Pourquoi Genève a-t-elle brûlé Michel Servet? - Le Courrier - 25 Octobre 2003.

²¹¹ www.newadvent.com - Giordano Bruno.

²¹² Theosophy - Vol. 26, No. 8 June 1938 - Great Theosophists - Giordano Bruno.

februari 1593 overgedragen aan de Inquisitie-autoriteiten in Rome. Hij verbleef aldaar acht jaar in gevangenschap. Op 8 januari 1600 veroordeelde het hoogste Inquisitie-tribunaal ... in Gegenwart des heiligen Vaters paus Clemens VIII ... Bruno als ketter. Dat geschiedde uitsluitend vanwege ... his theological errors ... en ondanks de verklaring van Bruno over zichzelf: ... er habe nie kätzerische Sätze aufgestellt, sondern seine Lehren seien ... falsch aufgestellt worden. Deze verklaring had echter geen betekenis, want Bruno werd niet in de gelegenheid gesteld zich te verdedigen.

Over de Inquisitie bestaan vele studies. Doorgaans ontsnapt daarbij aan de aandacht dat zij, die haar introduceerden en uitvoerden, dit in beginsel deden met de intentie edel en enthousiast bij te dragen tot de gestaltegeving van het christendom als de best mogelijke religie. Nu komt in herinnering dat voor de verwerkelijking van een concreet aangeduid doel een bepaald middel uniek geschikt kan worden geacht. Het ging in deze richting. Het doel (gestaltegeving van het christendom) was zó groots, dat het aan te wenden middel (de absolute aanspraak, verdedigd met de Inquisitie) ermee werd geheiligd. Volgens de inquisitoren was deze heiliging van God afkomstig. Daarom meenden zij, met een vrije loop van duistere driften, tegenover de ketteren ongeremd hun gang te kunnen gaan. Paus Innocentius VIII sanctioneerde de omschreven opvatting met de bul *Summis desiderantis*²¹³, waarin als noodzaak is beschreven dat de ketteren ... gänzlich ausgerottet werden. Aldus zullen de inquisitoren de ketterverdachten ... in Haft nehmen, am Leib und am Vermögen straffen ... so oft als es nützlich seyn, und ihnen gut dünken wird ... frei und ungehindert Daarmee schreef het hoogste gezag van de katholieke kerk de aanwending voor van ... Streckbrett, Daumenschrauben und andere Gerätschaften. Veelvuldig met de arrogantie van de macht werden aldus onbeschrijflijke wreedheden tegenover medemensen gelegitimeerd en begaan. Als voorbeelden traden de kardinalen Giovanni Pietro Caraffa (Brindisi - paus Paulus IV 1559-1565) en Johann Alvarez de Toledo (Burgos) met ... finsterer Gerechtigkeit ... op als ... Zeloten für den reinen Katholizismus.²¹⁴ Dat is verleden tijd; de Inquisitie is opgeheven. Daarom kan de absolute aanspraak niet meer met haar worden verdedigd. Niettemin handhaaft de christelijke religie, zoals gezegd, deze aanspraak als middel.

Met aandacht voor drie monumenten, die ter herdenking van Jan Hus, Michel Servet en Giordano Bruno tot stand kwamen, is het nu mogelijk in te gaan op, zoals voorgenomen, de huidige relevantie van de aanspraak. Dat zal leiden tot drie conclusies. Ter herdenking van

²¹³ www.e.eberhard-gottman.de - Bulle "Summis desiderantis" 1484.

²¹⁴ L. von Ranke - Die Geschichte der Päbste - München/Wiesbaden - z.j. - blz. 94.

Jan Hus werd op 15 januari 1915 op het Oude Stad Plein (Staroměstské náměstí) in Praag een standbeeld onthuld. Voorts wordt Hus op 6 juli, de dag van de executie, met een public holiday in Tsjechië herdacht. Met het monument komt in herinnering, dat de christelijke God als de god van de Inquisitie de opdracht gaf tot medewerking aan het doden van ketteren. Daarmee komt tot uitdrukking dat deze God niet kan worden bemind. De mensen kunnen een God, die hen bevel geeft tot om het leven brengen van hun medemensen, niet liefhebben. Dit leidt tot de

- eerste conclusie

blijkens de veroordeling en de terechtstelling van Jan Hus, is het katholicisme²¹⁵ strijdig met het complementaire tweevoudig respect als criterium voor religie.

Zo blijkt dat de absoluutheidsaanspraak religieus negatief is. Dat is nog steeds het geval.

Weliswaar zei paus Johannes Paulus II ... fühle ich mich verpflichtet, mein tiefes Bedauern auszusprechen für den grausamen Tod von Jan Hus ...²¹⁶ Echter, omdat hierbij de afwijzing van de schuld aan en de verantwoordelijkheid voor de terechtstelling intact bleef, was dat voor de plaatsbekleder van Jezus Christus op aarde voldoende.

Met een beweging, die het modernisme wordt genoemd, ontstond binnen het christendom in het midden van de negentiende eeuw allerwege verzet tegen de instructies, die het gaf voor de vrije wetenschapsbeoefening: Modernism emerged not only within various Protestant denominations (Reformed, Remonstrants, Mennonite, Lutheran) but also within Anglicanism and Roman Catholicism.²¹⁷ Zo werd gepoogd de christelijke religie zonder strakke binding aan dogma's ... mit der modernen Wissenschaft in Einklang zu bringen.²¹⁸ Vanwege zijn persoonlijke kwaliteiten²¹⁹ brachten de verdedigers van de wetenschappelijke vrijheid tegenover het christendom Servet, die de religie en de wetenschap constructief combineerde, als historisch bewijs van hun gelijk naar voren. Tijdens een internationaal congres van vrijmetselaars, dat in Genève van 14 tot 18 september 1902 plaatsvond, werd besloten tot de oprichting en de onthulling van een monument voor Servet op 27 oktober 1903 (350 jaar na de terechtstelling) ... sur l'ancien lieu de l'exécution. Hiermee konden echter hete discussies over het modernisme ontstaan, die door de christelijke religie als een bedreiging voor haar zouden worden beschouwd. Daarom was het vrijdenkersplan voor ... les autorités

²¹⁵ In protestantse kring wordt Jan Hus beschouwd als voorloper van Martin Luther en daarom positief gewaardeerd.

²¹⁶ ANSPRACHE DES HEILIGEN VATERS JOHANNES PAULUS II AN DIE TEILNEHMER DES INTERNATIONALEN HISTORIKERKONGRESS ÜBER JAN HUS - 17 Dezember 1999.

²¹⁷ Ernestine van de Wall: The Enemy within: Religion, Science, and Modernism - Wassenaar 2007 - blz. 9.

²¹⁸ www.google.de - Walter Rominger - Modernismus.

²¹⁹ Servet (1511-1553) was niet slechts theoloog, maar ook vooraanstaand wetenschapsbeoefenaar. Hij bestudeerde als medicus onder andere inventief de menselijke bloedsomloop.

protestants genevoises ... een lont, die zij naar hun mening uit het kruitvat moesten trekken. Zij poogden dat te doen met de oprichting van een op 27 oktober 1903 te onthullen verzoenend contra-monument. Aldus geschiedde. Dit was een bedenkelijke aangelegenheid. Een herdenking van Servet op de plaats, waar hij ter dood werd gebracht, diende een erudiete herinnering aan hem te zijn. Dat is met het contra-monument niet het geval; het is een gesteente met teksten op de voor- en de achterkant. De voorzijde is gewijd aan Calvijn. Aldaar is te lezen dat diens gedrag tegenover Servet onjuist, maar begrijpelijk was binnen de verhoudingen van destijds. De achterzijde bevat een noodzakelijke, maar geenszins kritisch afwijzende, mededeling betreffende de executie.²²⁰ Dit leidt tot de

- tweede conclusie

het monument expiatoire, dat ter nagedachtenis van Michel Servet in Genève is opgericht en in stand wordt gehouden, is een poging om de Inquisitie in de vergetelheid te brengen.

Wie kaatst moet de bal verwachten. Dat gold voor paus Leo XIII met zijn kritiek op de vrijmetselarij.²²¹ In een encycliek werd ... the perverse influence of Masonic opinions ... gesignaleerd als ... the attack with impunity the very foundation of the Catholic religion Deze aanval is geheel ten onrechte volgens Leo XIII, want het katholicisme ... cannot, without great injustice, be regarded as merely equal to other religions. Zo werd gezegd dat het katholicisme de superieure religie is en dat de vrijmetselarij een bedreiging vormt voor haar absoluutheidsaanspraak. Reagerend hierop nam de leider van de italiaanse vrijmetselaars Ettore Ferrari het initiatief tot de oprichting van een Giordano Bruno-monument. Dat geschiedde met de overweging, dat de lotgevallen van Bruno duiden op de onjuistheid van hetgeen Leo XIII naar voren bracht. Met de herdenking van Bruno zou een onheus gedrag van het katholicisme aan de kaak worden gesteld. Aldus geschiedde. Het monument werd onthuld op 9 juli 1889 op de Campo di Fiore te Rome.

Conform ... a last minute decision by the City Counsel of Rome ... werd het gedenkteken zó geplaatst, dat Bruno steeds met twijfel aan de juistheid van de aanspraak zou... face the

²²⁰ Voorzijde: Fils respectueux et reconnaissants de Calvin - notre grand réformateur- mais condamnant une ~~erreur - qui fut celle de son siècle~~ - et fermement attachés à la liberté de conscience - selon les vrais principes - de la Réformation et de l'Évangile - nous avons élevé ce monument expiatoire - le XXVII octobre MCMIII (27 octobre 1903).

Vertaling: Als eerbiedige en dankbare zonen van Calvijn, onze grote reformator, maar zijn dwaling, die een fout van zijn tijd was, veroordelend en conform de ware beginselen van de reformatie en van het evangelie vasthoudend aan de gewetensvrijheid hebben wij dit verzoeningsmonument op 27 oktober 1903 onthuld. Achterzijde: Le XXVII octobre MDLIII (27 octobre 1553) mourut sur le bûcher à Champel Michel Servet de Villeneuve d'Aragon né le XXIX septembre MDXI (29 septembre 1511).

²²¹ HUMANUM GENUS - Encyclical of pope Leo XIII on freemasonry - April 20, 1884.

Vatican.²²² Dit leidt tot de

- derde conclusie

met het Giordano Bruno-monument op de Campo di Fiore te Rome, wordt geattendeerd op het bedenkelijke van de christelijke absoluutheidsaanspraak, die met de Inquisitie werd verdedigd.

Deze betekenis van het Bruno-monument is recentelijk bevestigd. Weliswaar sprak kardinaal Angelo Sordano, secretaris van het Vaticaan, op 18 februari 2000 over ... 'profound sorrow' for the condemnation to death of Giordano Bruno ... met ... apologizing that Saint Robert Cardinal Bellarmine (heilig verklaard in 1930) had done his job as Inquisitor on 17 February, A.D.1600.²²³ Echter, daar bleef het bij. Hierdoor ontbreken de erkenning van de schuld aan en de verantwoordelijkheid voor de terechtstelling, ondanks de dagelijkse melancholische blik van Bruno in de richting van het Vaticaan. Historisch beschouwd is dat niet verwonderlijk.

Keizer Constantijn poogde reeds ... die durch Zwistigkeiten bedrohte Einheit der Kirche aufrechtzuhalten.²²⁴ Zo beschouwen de christenen sinds hun verzelfstandiging zich als ... das neue Gottesvolk und Israel habe jeden Anspruch auf diesen Titel verloren.²²⁵ Aldus pretendeert de christelijke religie sinds haar begindagen de vraag waartoe de mens is definitief enig juist te beantwoorden. Zo ... steckt in diesem elementaren und völlig ungebrochenen Anspruch auf Absolutheit und Allgemeingültigkeit die Vollmacht, die Wucht, der Sinn seines Daseins.²²⁶ Het christendom is ... eine ausgesprochene intolerante Religion. Hiermee kreeg de christelijke houding tegenover het judaïsme concreet gestalte. Het christendom poogde ... to show that Judaism, which rejects Jesus' messianic status, itself stands in a rejected status, and so its teaching authority on this subject can be totally discredited.²²⁷ Met de introductie van de vervangingsleer werd de God van het judaïsme in de vergetelheid gebracht. Hierbij is sprake van vergetelheid als bewust tijdelijk verdringen van het geheugen betreffende deze God, zoals Hij in het schema VERGELIJKEND OVERZICHT IN ACHT PUNTEN²²⁸ is beschreven. Dit was een streven naar religieuze superioriteit dat was gebaseerd op deductief begripsmatige omschrijving van één God als volmaakt, alwetend, almachtig en algoed wezen met de dogmatische aanvulling, dat Hij uit drie personen bestaat.

²²² I.D. Rowland - Giordano Bruno - New York Times - December 21 2008

²²³ Our Lady of the Rosary - Parish Bulletin - March 2000.

²²⁴ www.bautz.de - Biografisch Kirchenlexikon - Arius.

²²⁵ H. Wahle - Das gemeinsame Erbe - Innsbruck 1980 - blz.75.

²²⁶ G. Kittel - Die Religionsgeschichte und das Urchristentum - Gütersloh 1931 - blz.113-114.

²²⁷ R.R.Ruether - Anti-semitism in Christian Theology - Theology Today - Vol. 30. No. 4 - January 1974. ²²⁸ Zie paragraaf III.2 - einde.

Hieraan werd toegevoegd dat Jezus Christus als tweede persoon de mensheid van de erfzonde heeft verlost. Met het voorgaande nam het christendom een bepaalde houding tegenover het judaïsme aan. Weliswaar voldeden de joden in de optiek van het christendom met hun geloof in één God als ... geveer van loon ... aan Zijn eis ... hem te behagen.²²⁹ Echter, zo werd gezegd, Jezus Christus erkennen zij niet als de Messias en dat is voor hen fataal, omdat ... zij moeten worden gered ... door Hem.²³⁰ Hierdoor kunnen de joden slechts worden uitgenodigd om zich bij het christendom aan te sluiten. De christenen hebben tot taak hen hiertoe te bewegen. Dit is hun zogenaamde ... Judenmission.²³¹ Als de joden niet positief reageren op deze uitnodiging zouden de christenen slechts religieus medelijdend kunnen bidden: Heer, zet deze zonde niet tegen hen in.²³² Met de vergetelheid, waarin het christendom de God van het judaïsme bracht, zou de joodse religie zijn uitgeschakeld. Echter, hierbij negeerde het christendom dat met de vergetelheid het geheugen slechts tijdelijk, met het ontgaan van de schuld aan en de verantwoordelijkheid voor hetgeen het de joden had aangedaan, kon worden verdrongen. Eens zou het einde van de vergetelheid komen ... en het kwam.

De christelijke opvatting, volgens welke het judaïsme geen religie is, was tot in de twintigste eeuw intact. Zo verklaarde paus Pius X in 1904 tegenover Theodor Herzl, de stichter van de zionistische beweging: ... if you come to Palestine and settle your people there, our churches and priests will be ready to baptize all of you. Deze uitspraak kan worden aangemerkt als ... simple expressing what was the normative view of Jews throughout Christendom down the ages after Christianity detached itself from the Jewish moorings.²³³ Met de jodenvervolgung door het nazisme moest hieraan definitief een einde komen: Nach 1945 konnte man nicht mehr einfach dort weitermachen wo man 1933 afgehört hatte. Eine grundlegende Neubesinnung über das Verhältnis von Juden und Christen war nötig.²³⁴ Dat was niet slechts een politieke aangelegenheid.

De religie kon en wilde zich niet aan de herbezinning onttrekken. Dat had consequenties voor de christelijke theologie. Met ... nie wieder ... over de wandaden van het naziregiem werd het ... (die) vordringliche Aufgabe jeder christlichen Theologie, das traditionelle Antiverhältnis

²²⁹ Brief van Paulus aan de Hebreëen - 11,6 - blz. 1551.

²³⁰ Handelingen - 4,6 - blz. 1387.

²³¹ Zij heeft een lange en gevarieerde geschiedenis. Zie: www.google.de - Die Geschichte der Judenmission in Überblick.

²³² Handelingen - 7,59 - blz.1393.

²³³ D. Rosen - Christian-Jewish Relations - A Historic Transformation in Our Times - Address at Washington National Cathedral - October 22, 2002.

²³⁴ www.google.de - Walter Cardinal Kasper - 'Nostrae Aetate' und die Zukunft des jüdisch-christlichen Dialogs.- 11. Februar 2001.

zum Judentum zu überwinden.²³⁵ Het was ... unumgänglich, die theologischen Aspekte der Gottesfrage, die historischen Fakten der Schuldfrage und die philosophischen Konsequenzen der Seinsfrage des Holocausts unerschrocken und tabufrei zu beleuchten.²³⁶ Daarmee werd aanvaard dat deze theologie tot de christelijke religie behoort. Dat is correct. De theologie als de wetenschap van het goddelijke is het religieuze geweten. Hierdoor heeft de herbezinning sinds 1945 tot strekking, dat deze wetenschap twee opgaven heeft.

Ten eerste is het nodig na te gaan of de christelijke religie tegenover het jodendom voldeed aan het voorgaand geformuleerde simultane respect voor God en voor de medemens. De diskwalificatie van het judaïsme heeft tot strekking dat de christelijke religie poogde dit respect te realiseren met de gestaltegeving van haar absoluutheidsaanspraak. Daarmee was sprake van een reeds besproken verhouding tussen het doel en het middel. De aanvaarding van de christelijke religie als een strikt noodzakelijk te verwerkelijken doel leidde tot de overtuiging, dat daartoe de absoluutheidsaanspraak als middel moest worden aangewend. Zo zou de christelijke religie het best mogelijke definitieve antwoord geven op de vraag waartoe de mens is. Echter, zij gaf dit antwoord niet vanwege respectloos gedrag tegenover de God van het judaïsme en van de joden.

De theologische herbezinning leidt tot de conclusie, dat het christendom door handhaving van zijn absoluutheidsaanspraak moest falen. Simultane realisering van het respect voor God en voor de medemens is nu eenmaal met deze religie niet mogelijk. De christelijke theologie had dit vanaf haar begindagen kunnen weten, maar sloot hiervoor de ogen. Niet vrij van gewetenswroeging moet de christelijke religie nu erkennen, dat de eeuwenlang met haar absoluutheidsaanspraak verkondigde opvatting de beste religie te zijn, juist vanwege die aanspraak niet klopt. Het christendom had kunnen weten, dat het voor de onheuse verkondiging van zichzelf als de beste religie, een hoge prijs zou moeten betalen. De prijs is tweeledig. Ten eerste is het voor de christelijke religie nodig te erkennen, dat zij, verblindend verleid door haar absoluutheidsaanspraak, het joodse volk religieuze en sociale schade heeft berokkend. Ten tweede moet zij inzien, dat zij met haar absoluutheidsaanspraak zichzelf beschadigt. De theologie zal, als zij haar werk goed doet, de christelijke religie met deze boetedoening confronteren. Dat geschiedde tot dusver niet. Daarom houdt het christendom zijn absoluutheidsaanspraak intact, zoals bij de Inquisitie het geval is. Illustratief

²³⁵ Evangelische Kirche in Deutschland - Christen und Juden - Hannover 1996-2009 - Paragraf 5.1

²³⁶ T.D.Wabbel - Das heilige Nichts - Gott nach dem Holocaust - Düsseldorf 2007 - blz.11-12.

hiervoor is een verklaring van de katholieke kerk.²³⁷ Hierin worden de christenen en de joden weliswaar aangespoord tot ... elkaar beter te leren kennen en meer te leren waarderen, vooral door middel van bijbelse en theologische studies en door een broederlijke dialoog. De katholieke kerk beschouwt met ... oprechte eerbied ... de ...vormen van handelen en leven, ... alsmede de ...normen en leerstelsels, die wel in vele opzichten afwijken van hetgeen zijzelf gelooft en voorhoudt, maar toch niet zelden een straal weerkaatsen van de Waarheid, die alle mensen verlicht. Zijzelf echter verkondigt zonder ophouden en moet steeds blijven verkondigen de Christus, "de weg, de waarheid en het leven" ... in wie de mensen de volheid vinden van het godsdienstig leven en in wie God alles met zich heeft verzoend. Zo wordt verklaard, dat het christendom volledig over de religieuze waarheid beschikt en niet-christelijke religies mogelijk slechts over delen ervan. Met deze opvatting blijft de christelijke absoluutheidsaanspraak intact. Dan kan het van christelijke zijde bij elkaar beter leren kennen slechts gaan om de inbreng van dogmatisch geformuleerde standpunten. Dat is ontoereikend.

IV.3 - Ootmoed

Zolang het christendom vasthoudt aan zijn absoluutheidsaanspraak blijft het superioriteitsgevoel tegenover het jodendom intact en kan van een herbezinning op de religieuze situatie van vóór 1933 geen sprake zijn. Dat is tot nu toe het geval. Het christendom trok zich ... in die Welt der Theologen zurück, eine Welt in der Gott noch im Verstand, nicht mehr aber in Herzen vorkommt. Sie merkte nicht einmal, daß sie auf die brennenden Fragen der Zeit keine überzeugenden Antworten wüßte.²³⁸ Theologisch beschouwd veranderde de joods/christelijke verhouding tot dusver dan ook niet. Echter, ... nie wieder ... heeft tot strekking, dat het zó niet kan blijven. Daarom heeft de theologie als tweede opgave na te gaan hoe religieus constructief de absoluutheidsaanspraak kan worden beëindigd. Kunnen in de naaste toekomst het christendom en het judaïsme, zonder een dogmatische wederzijdse uitsluiting, streven naar simultaan respect voor God en voor de medemens? De bespreking van dit thema kan worden ingeleid met de repeterende aanduiding van de christelijk/joodse overeenkomsten en verschillen bij hun omschrijving van één God. Daarbij moet eerst hun gemeenschappelijke oorsprong worden verklaard. Daarna dienen de wortels van de scheiding te worden blootgelegd. Vervolgens is het nodig na te gaan of zijn met intact blijven, dat het

²³⁷ NOSTRA AETATE - Verklaring over de houding van de Kerk tegenover niet-christelijke godsdiensten - Tweede Vaticaans Concilie - 28 oktober 1965.

²³⁸ R. Lay - Ketser - Dogmen - Denkverbote - Düsseldorf 1996 - blz.138.

christendom Jezus Christus wel en het judaïsme Hem niet als de Messias aanvaardt. Gaandeweg verouderde destijds ... der bunte Götterhimmel Hierop werd van joods/christelijke zijde gereageerd met de gemeenschappelijke omschrijving van één God. Deze omschrijving begon met de keuze van één als een altijd en overal onveranderlijk tel-noch deelbaar enkelvoudig getal. Vervolgens werd aanvaard dat conform deze keuze één ... is, waarna voor ... God werd ingevuld. Deze keuze van één bracht met zich mee dat de invulling dogmatisch geschiedde. Onveranderlijk altijd en overal (tijdloos buiten de chronologische tijd) zou de éne God zijn conform de invulling van ... als volmaakt, alwetend, almachtig en algoed wezen. Dat was het ontwerp van het enkelvoudig dogmatisch monotheïsme. Zo geldt voor het christendom en voor het judaïsme vanaf hun aanvang dat onveranderlijk, altijd en overal één God is. Terwijl deze eenstemmigheid intact bleef, gingen hun wegen toch uit elkaar. Bijgevolg hebben zij overeenkomsten en verschillen die, zonder aanspraak op de volledigheid, zijn opgesomd in het VERGELIJKEND OVERZICHT IN ACHT PUNTEN. Het christendom omschreef de éne God verder als drieëenheid met Jezus Christus als de Messias. Het jodendom deed dat niet. Hierdoor ontstonden twee dogmatisch verschillende omschrijvingen van de éne God en daarmee twee antagonistische religies. Ter verdere vergelijkende bespreking hiervan gaan de gedachten uit naar Antigone van Sophocles.²³⁹

In de vijfde eeuw v. Chr. bestond in Athene ... a notable tension between the family, with its customs, and the polis, which had been reorganized ... , partly in order to curb the power of important families²⁴⁰ Daarbij werd beseft, dat ondanks de meningsverschillen over hun functies, de familie en de polis onontbeerlijk waren; .. (o)ne of the battlements was the family's prerogative of burial. Dat is in Antigone concreet het geval. In een veldslag streden Eteocles vóór en Polynices tegen koning Creon, die ... in ehrenhafter Weise gegen politische Feinde ... de polis als staat verdedigde.²⁴¹ Eteocles en Polynices, broers van Antigone, vielen op het slagveld. Omdat Eteocles voor Athene het leven liet, gebood Creon voor hem een waardige begrafenis. Maar het lijk van Polynices, die streed aan de voor Creon vijandelijke zijde, zou onbegraven belanden op het open veld ... to be eaten by dogs and vultures. Met

²³⁹ Sophocles - The Theban Plays - Translated by E.F.Watling - Harmondsworth 1984 - Antigone - blz. 124-162.

²⁴⁰ Th. C. W. Oudemans and A.P.M.H.Lardinois - Tragic ambiguity - Leiden, New York, København, Köln 1987 - blz. 98.

²⁴¹ E.Lefèvre - Sophokles' Antigone - Eine Tragödie zwischen ethischem Anspruch und Hybris - Freiburger Universitätsblätter 169 - 2005.

scherpe afkeur van dit voornemen wilde Antigone een passende begrafenis voor Polynices. Zij trad ... in frommer Weise für ihren toten Bruder ein Dat was voor Creon niet acceptabel. Maar Antigone week niet voor hem en zou Polynices zelf ter aarde bestellen:

I will bury my brother.

Zo stonden Antigone en Creon onevenwichtig scherp en daarmee onheilspellend tegenover elkaar.²⁴² Hun gedrag is gekenmerkt door wederzijdse akrasia. Zo gedraagt zich volgens Aristoteles ... der Unenthaltsame²⁴³... omdat hij weet ... daß das was er tut, verkehrt ist und tut es aus Leidenschaft doch²⁴⁴ Aldus is sprake van akrasia als iemand kiest voor handeling B, terwijl hij weet, dat het alternatief A beter is. Dat is met Antigone het geval als zij tot Creon zegt: I did not think that your edicts are strong enough To overrule the unwritten unalterable laws ... They are not of yesterday or to-day, but everlasting, Though where they came from, none of us can tell. Zelfs de goden kennen hun herkomst niet. Dit moge zo zijn. Echter, Creon had ook zijn verantwoordelijkheid. Het was ... nach zeitgenössischer Auffassung nicht erlaubt, Landesverräter ... innerhalb der Landesgenzen zu bestatten. Antigone kon dan ook voorzien, dat de door haar te verzorgen begrafenis van haar broer Polynices zou leiden tot de, door Creon over haar uit te spreken, doodstraf. De bejaarde blinde Teiresias voorspelde waarschuwend dat de doodstraf voor Antigone weldra in het huis van Creon offers zou eisen. Maar Creon bleef star. Zijn standpunt wijzigde niet. Aldus was ook zijn gedrag een vorm van akrasia. Dan geschiedde hetgeen Teiresias had voorspeld. Antigone beëindigde haar leven, hetgeen aan haar zijde ook Haemon deed, haar geliefde en zoon van de koning. Creon , ... dessen Frau Eurydike daraufhin ihrem Leben durch den Strick ein Ende setzt, steht vernichtet da. Met een ellendig zelfverwijt kon hij desolaat slechts zeggen: I am nothing. I have no life.

De ruim twee millennia bestaande verhouding tussen het judaïsme en de christelijke religie is op een vergelijkbare wijze gekenmerkt door wederzijdse akrasia. Zij is veroorzaakt met de keuze van één als deel- noch telbaar enkelvoudig getal. Deze keuze had tot strekking dat bij één ... is dogmatisch voor ... God moest worden ingevuld. Hierdoor was uitsluitend het ontwerp van het enkelvoudig monotheïsme mogelijk. Dat was niet bezwaarlijk zolang het judaïsme en het christendom religieus één waren. Omdat bij de scheiding de keuze van één als deel- noch telbaar enkelvoudig getal intact bleef, ontstonden twee dogmatisch gescheiden

²⁴² Zij waren verstoken van *sophrosyne* ... als innere Eigenschaft die von den gebildeten Griechen erstrebte Fähigkeit, den rechten Mittelweg zu halten.

²⁴³ Hij, die geen maat kent met mateloosheid tegenover matig als een van de vier kardinale deugden [(*prudentia* (voorzichtigheid), *justitia* (rechtvaardigheid), *fortitudo* (sterkte) en *temperantia* (matigheid)].

²⁴⁴ Aristoteles - Philosophische Schriften 3 - Nikomachische Ethik - Hamburg 1995 - S.152.

en bijgevolg antagonistische variaties van het enkelvoudig monotheïsme. De ene variatie, in het bijzonder het christendom, claimde met uitsluiting van de andere, enig juist te zijn. Zoals Creon en Antigone stonden het christendom en het judaïsme, wederzijds gekenmerkt door akrasia, tegenover elkaar. Zo ontkende het christendom in strijd met de matigheid als kardinale deugd, dat het judaïsme een religie is. Dat was bedenkelijk, want het bracht daarmee zichzelf in diskrediet.

Het doel van religie is de simultane verwerkelijking van het respect voor God en voor de medemens. Als enkelvoudige monotheïstische religie trachtte het christendom dit doel te realiseren met de gestaltegeving van zijn absoluutheidsaanspraak. Hierbij komt in herinnering dat het doel en het middel wederzijds zó afhankelijk kunnen zijn, dat het middel kan worden geheiligd door het doel en omgekeerd. Als specifieke gestaltegeving van akrasia kan dan het middel worden verheven tot het doel. Dat was met het gedrag van het christendom tegenover het judaïsme het geval. Als uiting van religieuze superioriteit verkondigde het christendom zijn absoluutheidsaanspraak. Daarbij wist het echter dat, vanwege de diskwalificatie van het judaïsme waartoe deze aanspraak leidde, de christelijke religie voor simultane realisering van de twee vormen van respect ongeschikt is. In deze situatie gaf het christendom de aanspraak als middel prijs door haar tot doel te verheffen. Met een starre gedragslijn moest en zou zij worden verwerkelijkt. Vergelijkbaar met het gedrag van Creon gaf het christendom zó akrasia gestalte. Dat was niet zonder gevaar.

Zoals Teiresias waarschuwend onheil moest voorspellen, heeft de theologie momenteel tot taak de christelijke religie er op te wijzen, dat haar traditionele gedragslijn tegenover het jodendom riskant is. Als geen orde op zaken wordt gesteld loopt, denkend aan ... by defending myself against the Jew, I am fighting for the work of the Lord ...,²⁴⁵ het christendom het risico, dat zijn negatie van het judaïsme historisch blijvend als nazi-dienstbaarheid zal worden beschouwd. Het christendom zal toch pogen dit te voorkomen. Gelet op de joods/christelijke religieuze verhoudingen tot 1933, heeft de theologie hierbij tot taak een voorstel te doen ter realisering van ... nie wieder. Het uitgangspunt hiervoor is het onderscheid tussen deductieve en inductieve begripsvorming voor ontwerp van het enkel- en het meervoudige monotheïsme.²⁴⁶

Een voorbeeld van de deductieve begripsvorming is de omschrijving van de rechte lijn als de kortste afstand tussen twee punten. Nooit en nergens kan de juistheid van deze omschrijving worden ontkend. Bijgevolg is altijd en overal sprake van één en dezelfde rechte lijn met één

²⁴⁵ Adolf Hitler - Mein Kampf - London 1997 - blz. 60.

²⁴⁶ Zie paragraaf I.1.

als deel- noch telbaar, oftewel als uitsluitend enkelvoudig getal. Bij het enkelvoudige monotheïsme wordt één met de hier omschreven betekenis gekozen. Aldus wordt bij één ... is voor ... God ingevuld met één als tel- noch deelbaar getal. Daarmee wordt de weg geplaveid voor de omschrijving van één God, waarbij nooit en nergens van Hem kan worden gezegd, dat Hij niet is. Zo wordt, deductief begripsmatig zoals bij de rechte lijn, God als tijdloos buiten de chronologische tijd dogmatisch beschreven.

Een voorbeeld van de inductieve begripsvorming is een vergelijkende, selecterende en abstraherende omschrijving van de cirkel als een lijn op steeds gelijke afstand van een middelpunt, die wordt voltooid door de oplossing van haar einde in haar begin als een nieuwe aanvang. Nooit en nergens kan de juistheid van deze omschrijving worden ontkend. Bijgevolg is altijd en overal sprake van één en dezelfde cirkel met één als deel- noch telbaar getal. Hij is echter zijnsbepalend aanwezig in cirkelvormige objecten en is aldus toch in meervoud. Daarmee is sprake van één als natuurlijk niet deel-, maar wel telbaar getal. Eén met deze betekenis wordt gekozen bij het meervoudige monotheïsme. Inductief begripsmatig zoals de cirkelvormige objecten, wordt God dan als tijdloos binnen de chronologische tijd omschreven.

Deductief begripsmatig beschrijft het christendom dogmatisch dat onveranderlijk, altijd en overal als volmaakt, alwetend, almachtig en algoed wezen conform de vijf dogma's één God is. De joodse gedragslijn is dienovereenkomstig, waarbij echter de toevoeging ... conform de vijf dogma's ... ontbreekt. Daarmee staan deze religies, vooral vanuit christelijk gezichtspunt, enkelvoudig monotheïstisch onverbiddelijk negatief tegenover elkaar. Aldus zijn zij antagonistisch. Nie wieder ... impliceert dat deze situatie zal worden beëindigd, hetgeen mogelijk is met een weloverwogen overgang naar het meervoudige monotheïsme. Hierbij kan de keuze van één als tel- noch deelbaar getal en daarmee de gemeenschappelijke aanvaarding van punt 1 uit het VERGELIJKEND OVERZICHT, intact blijven. Dan is en blijft voor beide religies onveranderlijk, altijd en overal één God als volmaakt, alwetend, almachtig en algoed wezen aanwezig. Echter, voor de verdere omschrijving van God kiest de christelijke religie één als natuurlijk niet deel-, maar wel telbaar getal. Op deze wijze aanvaardt zij de punten 2 tot en met 8 van het VERGELIJKEND OVERZICHT. Het jodanisme laat deze aanvaarding achterwege. Met deze gedragslijn zou de weg worden geplaveid voor de omschrijving van één God in meervoud die een perspectief biedt voor het christen- en het jodendom om, met wederzijds respect, als twee versies van het monotheïsme in een goede verstandverhouding naast elkaar te bestaan.

De overgang van het enkel- naar het meervoudig monotheïsme, die een *conditio sine qua non* is voor ... nie wieder... , vereist de erkenning van het judaïsme als religie door het christendom, ofschoon dit onder andere de drievuldigheidslere met Jezus Christus als de Messias afwijst. Met deze overgang kan de vereiste wijziging in de joods/christelijke verstandhouding tot stand komen. Tot 1933 domineerde de door paus Pius X uitgesproken opvatting dat de joden, zich ter wille van hun heil, bij het christendom moeten aansluiten door zich te laten dopen. Dat is volgens de christelijke theologie niet een eis tot bekering, want die kan slechts worden gericht tot hen, die nog niet in één God geloven. De eis kan niet gelden tegenover de gelovige joden, want zij aanvaarden wel dat ... één God is. Daarom moet met betrekking tot hen volgens de christelijke religie sprake zijn van een ... *Judenmission* .²⁴⁷ Momenteel zijn de opvattingen hierover binnen het christendom gedifferentieerd. Weliswaar is van protestantse zijde verklaard dat ... *Judenmission* ... heute nicht mehr zu den von der Evangelischen Kirche in Deutschland ... und ihren Gliedkirchen betriebenen oder gar geförderten Arbeitsfeldern ... behoort. Niettemin bestaan in samenhang met de decentralisering van deze Kirche groepen ... die nicht bereit sind, diese Distanzierung von der *Judenmission* mitzutragen.²⁴⁸ Van katholieke zijde ontbreekt tot dusver een duidelijk standpunt met betrekking tot de opheffing van de ... *Judenmission* ... , waarmee de aanvaarding van het judaïsme als religie onzeker is: Vatican II did not explicitly reject seeking the conversion of Jews.²⁴⁹ In een gezaghebbend document betreffende deze aangelegenheid komt de aanvaarding, die opheffing van de vervangingsleer zou impliceren, niet aan de orde.²⁵⁰ Niettemin is door de katholieken in Duitsland de ... theologische Difizierung zwischen der unangetasteten Heiligkeit der Kirche und der Schuld ihrer Mitglieder ... ter discussie gesteld. Het is nodig, zo is gezegd, de traditionele opvatting volgens welke ... es außerhalb der Kirche und ohne Christus kein heil gebe ... neu zu gewichten.²⁵¹ Deze gedachtengang is een voorzichtig pogen tot de aanvaarding van het meervoudig monotheïsme, waarbij het moeilijk is aan de indruk te ontkomen, dat de betekenis ervan tot dusver wordt onderschat.

* * * * *

De christelijke religie moge niet langer overmoedig menen, dat zij, verleid door het ogenschijnlijk volmaakte van één als deel- noch telbaar getal ter omschrijving van God, met

²⁴⁷ www.google.de - G. M. Hoff - Dürfen Christen Juden bekehren? - Fundamentaltheologische Thesen.

²⁴⁸ Evangelische Kirche in Deutschland - Christen und Juden - Hannover 1996-2009 - Paragraf 3.1.

²⁴⁹ M.C.Boys - Does the Catholic Church Have a Mission "with" or to "Jews? - Studies in Christian-Jewish Relations - Volume 3 - Issue 1.

²⁵⁰ PÄPSTLICHE KOMMISSION FÜR DIE RELIGIÖSEN BEZIEHUNGEN ZU DEN JUDEN - WIR ERINNERN: EINE REFLEXION ÜBER DIE SHOAH.

²⁵¹ Zentralkomitee der deutschen Katholiken - Juden und Christen in Deutschland - 13. April 2005 - S. 14-17.

een absoluutheidsaanspraak in staat is, simultaan het respect voor Hem en voor de medemens op de best mogelijke wijze te realiseren. Ootmoedig moge deze religie erkennen dat zij, die een andere vorm van het monotheïsme, zoals het jodaisme, aanvaarden, ten minste op een gelijkwaardige wijze tot deze realisering in staat zijn.

- V - CONTOUREN VAN HUMANE RELIGIE

Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) bevestigde dat de ... enige ware godsdienst gevonden wordt in de katholieke en apostolische kerk.²⁵² Deze verklaring heeft sporen van de christelijke absoluutheidsaanspraak. Toch is zij niet zó dogmatisch autoritair als op het eerste gezicht lijkt, want op het voorgaande volgt ... dat alle mensen vrij moeten zijn van dwang. Als een verplichting geformuleerd zal daarbij eenieder ... de waarheid zoeken op de wijze, die eigen is aan de waardigheid van de menselijke persoon. Aldus impliceert het standpunt, volgens hetwelk eenieder vrij is, dat de mensen elkaar conform hun, van deze vrijheid afhankelijke, waardigheid zullen respecteren. Deze aangelegenheid heeft een religieuze betekenis: Eine Religion, die die gleiche Würde des Menschen verletzt ... gefährdet sich fundamental selbst ...²⁵³ Daarom dient vanuit de aangeduide menselijke égalité de theologie te beginnen met de vraag waarom ... es überhaupt Religion gibt und warum sie dem Menschen dienlich ist. Vervolgens moet het antwoord hierop ... in Wort und Tat überzeugen. Deze overwegingen impliceren voor de theologie als taak in de vigerende samenleving dat zij, vooral voor de buitenkerkelijken, historisch zorgvuldig en aldus met een gepast respect voor het christendom een postchristelijk religieus perspectief zal ontwerpen. Vooralsnog is het slechts mogelijk de contouren hiervan te schetsen. Dat is het thema van dit hoofdstuk.

V.1 - Logisch en theologisch

De mens is religieus omdat hij eigenschapsaanduidend goddelijk te noemen absoluut zijn beseft als onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal. Het ontwerp van religie kan gestalte krijgen met de specificatie van absoluut zijn als de voortgaande aanduiding van goddelijke eigenschappen. Daarbij is een behoefte aan de ontdekking van één als getalseenheid en als niet deel-, maar wel telbaar getal. Met die ontdekking kan worden vastgesteld dat $1 + 1 = 2$ een goddelijke eigenschap is. Hiermee wordt niet gezegd dat onafhankelijk van God $1 + 1 = 2$ is. Geheel anders wordt vastgesteld, dat onveranderlijk altijd en overal God als $1 + 1 = 2$ aanwezig is. Zo wordt Hij beschouwd als de oorsprong van het onmiddellijke weten betreffende de drie regels voor logische consistentie. Religie heeft behoefte aan deze regels, want het is uitgesloten een definitief antwoord te geven op de vraag waartoe de mens is, als logische zekerheid ontbreekt: ... if the logical lines of theology are breached, the citadel of

²⁵² www.rkdocumenten.nl - Het Tweede Vaticaans Concilie - Dignitatis humanae - 1966.

²⁵³ Eröffnungsreferat von Karl Kardinal Lehmann bei der Herbst-Vollversammlung der Deutschen Bischofskonferenz in Fulda - 23. September 2002 - Das Christentum - eine Religion unter anderen?

belief are at least threatened.²⁵⁴ Passend in de opbouw van dit essay komen de drie regels in de volgende paragraaf aan de orde.

Bij het ontwerp van de enkelvoudige monotheïstische christelijke religie werd, als afscheid van het polytheïsme, begrijpelijk een andere gedragslijn gevolgd. De aanduiding van $1 + 1 = 2$ met specificatie van absoluut zijn als een goddelijke eigenschap was wel mogelijk, maar bleef achterwege. Hierdoor bleef God als de oorsprong van het onmiddellijke weten betreffende logische consistentie een ... Deus absconditus. Met het verbruik van de vrijheid²⁵⁵ en de aanwending van de rede gingen de ontwerpers van de christelijke religie over tot de deductief begripsmatige omschrijving van één als uitsluitend tel- noch deelbaar getal. Hierdoor was met betrekking tot één nooit en nergens een mogelijkheid voor meer of minder. Zo werd één als volmaakt aanvaard. Vervolgens fungeerde één met deze betekenis als norm voor de omschrijving van God. Zo werd dogmatisch vastgesteld dat onveranderlijk altijd en overal één volmaakte, alwetende en almachtige God is. Met bijbelse motivering werd van Hem gezegd, dat Hij tevens algoed en naijverig is. Voor deze God is als een ... Deus revelatus ... volgens het christendom alles mogelijk.

Met de aanvaarding van één als tel- noch deelbaar getal als norm voor de omschrijving van God komen $1 + 1 = 2$ en de daarvan af te leiden drie regels voor de logica niet aan de orde. Dit betekent echter niet dat, met het motief volgens hetwelk voor Hem alles mogelijk is, de christelijke God onafhankelijk is van logische consistentie: ... any coherent understanding of God and God's nature requires theologians to place limits of some sort upon God's alleged omnipotence.²⁵⁶ De christelijke religie veronachtzaamt deze aangelegenheid, waardoor speciaal voor haar geldt dat ... the attribute of omnipotence needs to be treated with some skepticism and care. Daarom rijzen met betrekking tot de verhouding tussen de christelijke religie en de logica drie vragen.

I - Is God volgens de christelijke religie als de éne onveroorzaakte oorzaak logisch consistent de almachtige schepper van hemel en aarde?

Ter logische verantwoording van het christelijke religie-ontwerp zou scholastisch bijbelgetrouw bewijsbaar zijn dat één God is: Want zijn onzichtbaar Wezen, zijn eeuwige Macht en zijn Godheid zijn van de schepping der wereld af bij enig nadenken uit het geschapene duidelijk te kennen.²⁵⁷ Op basis hiervan betoogde Thomas van Aquino ... daß

²⁵⁴ Th. N. Munson - Religious Consciousness and Experience - The Hague 1975 - blz. 139. ²⁵⁵ Zie noot 14.

²⁵⁶ www.About.com - Austin Cline - God is omnipotent.

²⁵⁷ Het Nieuwe Testament - Petrus Canisiusuitgave - Brief van de apostel Paulus aan de Romeinen 1,20 - blz. 85 en 119.

man Gottes Dasein von seinen Wirkungen her beweisen muß, die in der sichtbaren Schöpfung erfahrbar sind.²⁵⁸ Thomas koos dit uitgangspunt om met de syllogistische logica het Dasein te bewijzen.

Het protestantisme distantieerde zich van de scholastisch bijbels gefundeerde rationalistische gedragslijn. Dat blijkt uit een subtiel andersluidende vertaling van de bovenvermelde passage uit de brief aan de Romeinen door Martin Luther: Denn Gottes unsichtbares Wesen, das ist Seine ewige Kraft und Gottheit, wird ersehen seit der Schöpfung der Welt und wahrgenommen an seinen Werken ...²⁵⁹ Ondanks dit meningsverschil bleef bij protestant en katholiek ... geloof in één God, de almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde, van al wat zichtbaar en onzichtbaar is ... intact. Aldus spoorde het Eerste Vaticaans Concilie (1869-1870) aan ... om tot schutse en eer van het katholieke geloof, tot heil van de maatschappij en tot opbloei aller wetenschappen, de gulden wijsheid van de H. Thomas te herstellen ...²⁶⁰ Slaagde Thomas met zijn streven aan te tonen, dat God als de éne onveroorzaakte oorzaak en daarmee als uiting van Zijn almacht logisch consistent de oorsprong is van oorzaak/gevolg-relaties? De introductie van de kip en het ei als een aloud voorbeeld maakt het mogelijk te beoordelen of deze vraag syllogistisch al dan niet bevestigend kan worden beantwoord. Met een empirische motivering meende Thomas dat ... eine Ordnung der wirkenden Ursachen (activiteiten ter doelverwerkelijking) bestaat. Het gaat bij deze Ordnung om een reeks van werkoorzaken, die met ... a first cause ... aanvangt. Daarbij is het niet mogelijk ... daß die Wirkursachen ins Unendliche (terug in de tijd) gehen. Bijgevolg was op een bepaald moment in het verleden ... eine erste Wirkursache ... en deze ... must exist outside of space and time; ... therefore Aquinas maintains, it must be non-physical and atemporal ...²⁶¹ Deze oorzaak, zei Thomas ... nennen alle Gott. Het is nodig er hierbij op te letten dat ... everything physical is limited within a causal chain of the space-time continuum. Uitgaande ... von der zweckvollen Tätigkeit der Naturdinge ... kan bijgevolg eveneens worden vastgesteld, dat een ... Wirkursache ... een gevolg heeft en daarmee een ... Zweckursache ... (verwerkelijking van een doel) ... is. Aldus is ... vernünftiges Erkennendes ..., waarmee ... alle Naturdinge auf ein Ziel hin geordnet werden ... en ook dit einddoel ... nennen wir Gott. Het voorgaande bevat het zogenaamde oorzakelijkheids- en het teleologische Godsbewijs van Thomas. Zijn syllogistische argumentatie voor deze bewijzen luidt als volgt:

A = de reeks van tijd/ruimtelijke ... Wirkursachen ... (werkoorzaken);

²⁵⁸ Thomas von Aquin - Die Gottesbeweise - Hamburg 1966 - blz. XIII en XIV; blz. 53-59 en 119.

²⁵⁹ Martin Luther - Der Bibel - Die Brief des Apostel Paulus an die Römer -Stuttgart 173 - blz 186.

²⁶⁰ www.rkddocumenten.nl - Eerste Vaticaans Concilie - (1869-1870).

²⁶¹ www.google.com - Stephen McGroggan - Aquinas' First cause Argument - March 7. 2008.

B = de éne onveroorzaakte oorzaak (God);

C = de reeks van tijd/ruimtelijke ... Zweckursachen ... (doeloorzaken).

Het syllogisme bevat A is B (major), B is C (minor) en A is C (conclusie). Zo wordt in thomistische optiek, uitgaande ... von seinen Wirkungen ... in der sichtbaren Schöpfung ... logisch consistent bewezen, dat God de éne onveroorzaakte oorzaak is, die oorzaak/gevolg-relaties veroorzaakt. Deze gedachtengang is voor kritiek vatbaar.

Thomas poogde met het syllogisme een verband te leggen tussen B (de éne onveroorzaakte oorzaak - God) enerzijds en A (werkoorzaken) en C (doeloorzaken) van de andere kant. Daarbij sprak hij over A en C ten opzichte van B als reeksen van tweede oorzaken. Aldus beschouwde Thomas A als een reeks van empirisch waarneembare werkoorzaken. Ten behoeve van het syllogisme-ontwerp omschreef hij veronderstellenderwijs met vergelijking, selectie en abstractie deze oorzaken inductief als geheel identieke aangelegenheden. Deze gedragslijn leidde impliciet tot de begripsmatige omschrijving van de éne oorzaak B als hetgeen een gevolg heeft. De omschrijving geldt onveranderlijk altijd en overal. Daarmee zou sprake zijn van B als één oorzaak, die niet veroorzaakt kan zijn.

Kan met het voorgaande logisch consistent worden gezegd, dat B de oorzaak is van A?

Hiermee is de vraag aan de orde of B als de, door Thomas God genoemde, éne onveroorzaakte oorzaak, oorzaak/gevolg-relaties veroorzaakt. Voor het antwoord hierop is andermaal een terugkeer nodig naar de begripsmatig omschreven cirkel, die als een zijnsconditie aanwezig is in de cirkelvormige objecten.²⁶² Zonder deze aanwezigheid zijn de objecten niet. Maar de cirkel is niet de oorzaak van zo'n object. Op identieke wijze is de begripsmatig onveranderlijk altijd en overal aanwezige oorzaak, omschreven als hetgeen een gevolg heeft, aanwezig in elke kip, die oorzaak is van het ei. Zó is zij present in velerlei andere aangelegenheden. Zonder deze aanwezigheid zijn de kip en die andere aangelegenheden als empirisch waarneembare oorzaken niet. Aldus is de begripsmatig omschreven oorzaak een conditie voor het zijn van de kip, enz. Maar zij is niet de oorzaak van die empirisch waarneembare oorzaken.

Een onveroorzaakte oorzaak, die begripsmatig is omschreven als hetgeen een gevolg heeft, kan logisch consistent geen oorzaak zijn. Anders dan Thomas meende, leidt dit tot de conclusie, dat syllogistisch deductief begripsmatig logisch consistente aanduiding van oorzaak/gevolg-relaties tussen B (de éne onveroorzaakte oorzaak - God) enerzijds en A

²⁶² Zie de paragrafen I.1 en IV.3 - einde.

(werkoorzaken) anderzijds, is uitgesloten. Zo'n aanduiding is slechts logisch inconsistent mogelijk. Hierdoor is het antwoord op vraag I:

Christelijke religieus is God als de Deus revelatus logisch inconsistent de éne onveroorzaakte oorzaak. Zó is Hij de almachtige schepper van hemel en aarde. Het is daarbij mogelijk dat Hij als de Deus absconditus logisch consistent en niet almachtig is.

Het antwoord op vraag I is negatief. Dit leidt tot:

II - Is God volgens de christelijke religie als de schepper van de tijd (TA) almachtig en logisch consistent in staat een einde der tijden en een dag des oordeels te realiseren?

Ongeacht het voorgaande wordt in de thomistische optiek met het syllogisme vastgesteld, dat de éne onveroorzaakte oorzaak (God) als de eerste werkoorzaak, een kip schiep. Vanwege haar capaciteit een ei te leggen wordt deze kip daarbij aangemerkt als een tweede werkoorzaak, die begripsmatig wordt omschreven als hetgeen een gevolg (een ei) heeft. Vervolgens wordt dit ei tevens aangemerkt als de werkoorzaak van een volgende kip, enz. . Zo is door God volgens de christelijke religie, met de schepping als het begin, een reeks werkoorzaak/gevolg-relaties gecreëerd. De empirisch voorzienbare lengte van deze reeks is beperkt. Dat is voor het teleologische Godsbewijs volgens Thomas niet verontrustend, want zodra concrete tijd/ruimtelijke verwachting ophoudt, kan de werkoorzaak/gevolg-beschrijving rationeel progressief worden voortgezet. Zo schijnt het mogelijk te zijn een reeks oorzaak/gevolg- relaties te beschrijven, die niet kan eindigen. Maar schijn bedriegt. In werkelijkheid is volgens Thomas ook de progressie eindig. Hij onderkende ... daß die zweiten Ursachen nicht unendlich viele sein können, weil sonst die erste aufgehoben wird. De betekenis hiervan blijkt met een terugkeer naar de christelijke overwegingen betreffende het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal.²⁶³ Het verhaal heeft tot strekking dat de tijd kan worden voorgesteld met een, vanaf de schepping, eindeloze rechte lijn. Dan is vanaf dit begin de lijn tijdloos. Daarmee is sprake van God als de schepper van de tijd, terwijl van tijd geen sprake is. Dit is een logische inconsistentie, die de auteur(s) van de Pentateuch als een kwestie voor God beschouwden.

Met de gestaltegeving van Zijn almacht schiep God de tijd. Bijgevolg moest Hij de logische inconsistentie, die daarbij ontstond, oplossen. Maar God liet verstek gaan. Daarmee bevonden de auteur(s) van Genesis zich in een impasse. Het was voor hen verontrustend, dat God

²⁶³ Zie de paragrafen II.1 - begin - en III.3 - begin.

blijkbaar niet in staat was de inconsistentie op te lossen, want daarmee bleek dat Hij niet almachtig is. Maar dat mochten de auteur(s) vanwege de christelijke absoluutheidsaanspraak niet noteren. Vanaf dit moment was de opvatting betreffende de éne christelijke God als de almachtige logisch inconsistente Deus revelatus en als de, mogelijk niet almachtige logisch consistente, Deus absconditus tegenstrijdig. Terwille van de absoluutheidsaanspraak moesten de auteur(s) de dogmatische opvatting betreffende God als de Deus revelatus intact laten en ging het er om of en hoe dit voor hen mogelijk was. Worstelend met dit thema ontstond de Pentateuch als één van de oudste ... Rätsel der Welt

Het goddelijke voorschrift niet te eten van... de boom der kennis van goed en kwaad ... ,²⁶⁴ had tot doel een eventuele contradictie tussen God als de Deus revelatus en als de Deus absconditus te vermijden. Hierbij was dit voorschrift voor de auteur(s) een delicate aangelegenheid. Geconfronteerd met de vraag hoe zij zich behoedzaam over het thema in kwestie konden uitspreken, beleefden zij de situatie als een noodtoestand. Nood maakt vindingrijk. Inventief maakten de auteur(s) van de nood een deugd met de toevlucht tot een misleidende sprookjesachtige fabel. Zij schreven dat een slang Adam en Eva en daarmee de mensheid over de verhouding tussen de Deus revelatus en de Deus absconditus informeerde. Die gedragslijn leidde tot unieke pagina's in het boek der boeken.

De werkwijze van de Pentateuch-auteur(s) is opmerkelijk, want in de bijbel is ... kaum irgendwo ein Märchen erzählt. Der hohe und strenge Geist der biblischen Religion hat das Märchen als solches fast an keinem Punkte ertragen.²⁶⁵ Dit maakt begrijpelijk dat in de gegeven situatie misleidend geformuleerde overwegingen kenmerkend zijn voor het verhaal, waarmee de slang werd ingeschakeld: ... the serpent was more subtle than any of the beasts of the earth which the Lord God had made. Volgens de slang had het verbod voor Adam en Eva tot strekking, dat bij een overtreding ... gij gelijk aan God zult worden.²⁶⁶ Euforisch zou dit voor hen en al hun nakomelingen betekenen dat zij, zoals God, almachtig zouden zijn. Met het gebod ... niet te eten ... werd de mensen als waar megedeeld, dat God als de almachtige Deus revelatus onafhankelijk van logische consistentie, de schepper is van de tijd. Deze mededeling was echter niet waar omdat ermee werd ontkend dat God, als de mogelijk niet almachtige logisch consistente Deus absconditus, niet tot deze schepping in staat is. Deze misleidende omschrijving van onwaarheid om waarheid te verbergen is verklaarbaar. Met waarheidsgetrouwe informatie zou zijn erkend dat, ofschoon de christelijke religie ten

²⁶⁴ Genesis 2, 17 - blz. 19.

²⁶⁵ H. Gunkel - Das Märchen im Alten Testament - Frankfurt a. M. 1967 - blz. 23 en 171. ²⁶⁶ Het Oude Testament - Petrus Canisiusuitgave - Genesis 3,5 - blz.35.

behoefte van haar absoluutheidsaanspraak dogmatisch verkondigt, dat haar God almachtig is, Hij dat mogelijk toch niet is. Zo'n informatie moest achterwege blijven, want als dat zou geschieden zou de goddelijke almacht worden betwijfeld. Daarmee zou, onaanvaardbaar voor het christendom, de absoluutheidsaanspraak op losse schroeven staan.

Ter handhaving van haar standpunt betreffende één almachtige God en daarmee van haar absoluutheidsaanspraak, vertolkt de christelijke religie vanaf haar begin onwaarheid (dogmatisch zeker is God almachtig) als waar, met terzijde stellen van waarheid (mogelijk is God niet almachtig). Dat geschiedde met het verbod voor Adam en Eva te eten van een appel (jullie zullen niet weten dat mogelijk God niet almachtig is) door tot de aanvaarding van de onwaarheid te verplichten (jullie zullen als dogmatisch zeker logisch inconsistent aanvaarden dat God almachtig is). Het gebod ... niet te eten ... moest worden nageleefd. Adam en Eva en met hen de mensheid moesten ervan overtuigd blijven, dat dogmatisch zeker de logisch inconsistente christelijke God als de Deus revelatus almachtig is. Er werd gedreigd met sancties als het gebod niet zou worden nageleefd.

Echter, de tactiek faalde; het gebod werd overtreden. Dat was voor de christelijke God onaanvaardbaar. Met onverbiddelijk vertoon van religieuze almacht verdreef Hij Adam en Eva uit de hof van Eden als Zijn domein. Dat was echter niet meer dan een kurieren am Symptom. De vertolking van onwaarheid met terzijde stellen van waarheid bleef intact en het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal werd niet opgelost. Daarna heeft het christendom gepoogd het probleem definitief op te lossen. De poging werd ingeleid met een verklaring, volgens welke de gehele mensheid met de zonde, die in de hof van Eden zou zijn begaan, is belast. Vervolgens werd gezegd, dat de God/mens Jezus Christus zich als de verlosser offerde voor de mensheid, ter vergeving van die erfzonde als genoegdoening voor Zijn Vader. Ter afsluiting van de regeling is in het Nieuwe Testament een einde der tijden als een dag des oordeels aangekondigd, waarop alle mensen voor de rechterstoel van Jezus Christus zullen verschijnen. De aandacht gaat nu uit naar de strekking van deze aankondiging. Volgens het christendom schiep God de tijd. Zij zou kunnen worden voorgesteld met een, vanaf de schepping, eeuwige rechte lijn. De mensen zijn niet in staat zo'n lijn te trekken. Zij bevindt zich buiten het tijdelijke. Bijgevolg is een begin van de lijn niet aanwijsbaar. Daarom is de mededeling, volgens welke God de tijd heeft geschapen, onwaar. Vergelijkbaar met de positie van de Pentateuch-auteur(s) bracht dit inzicht de schrijvers van het Nieuwe Testament in een delicate situatie. Zij moesten de christelijke opvatting, volgens welke God logisch inconsistent vanwege Zijn almacht tot schepping van de tijd in staat is, intact laten. Zij deden dat met deze opvatting onder te brengen bij de éne God als de Deus revelatus. Daarbij

mochten zij echter niet ontkennen, dat mogelijk God logisch consistent met beperkte macht en aldus in waarheid niet in staat is de tijd te scheppen. Zij deden dat met het onderbrengen van deze opvatting bij de éne God als de Deus absconditus. Deze gedragslijn, als de omschrijving van onwaarheid met terzijde stellen van waarheid, is intussen ruim tweeduizend jaar kenmerkend voor de christelijke religie. Bij nadere beschouwing blijkt dat het bij deze gedragslijn gaat om het in de vergetelheid brengen als bewust tijdelijk verdringen van het geheugen. Van deze vergetelheid is niet slechts sprake voor het ontgaan van schuld aan en verantwoordelijkheid voor de Inquisitie.²⁶⁷ Zij heeft voor het christendom een ruimere betekenis. Zolang de christelijke leiders, doorgaans ondersteund door de wereldlijke overheid, een machtspositie hadden en de gelovigen met een beperkt kritisch vermogen hun herder als schapen volgden, kon dit systeem functioneren vanwege een bepaalde verhouding tussen vergetelheid en vertrouwen. Een hoge graad van het analfabetisme en een beperkt kritisch vermogen fungeerden als het daartoe noodzakelijke anesthesische middel. Zo werd de verkondiging van onwaarheid geregeld door het in vergetelheid brengen van waarheid. Deze aangelegenheid wordt nader besproken in bijlage I. De christelijke gedragslijn moest als gestaltegeving van de absoluutheidsaanspraak door de mensen worden geaccepteerd. Voor hen, die dit niet deden, dreigden sancties. Dit was een herhaling van het appél, dat de Pentateuch-auteurs tot Adam en Eva richtten om de onwaarheid betreffende de dogmatisch omschreven almachtige logisch inconsistente christelijke God als waar te blijven aanvaarden. Ter oplossing van het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal werd door het christendom vooral in het Nieuwe Testament de door God geschapen tijd (TA) niet langer voorgesteld met een eeuwige, maar met een oneindige, rechte lijn vanaf de schepping als het begin- en het einde der tijden als het eindpunt. Deze punten zijn door God bepaalde tijdsbegrenzende gebeurtenissen, die de mens niet kent.²⁶⁸ Met deze vervanging van de lijn werd het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal verbijzonderd. Tot dan toe bleef de omschrijving beperkt tot de constatering dat God als de schepper van de tijd wordt aangemerkt, terwijl daarbij van tijd geen sprake is. Met de vervanging bleef het christendom verkondigen dat God de tijd (TA) heeft geschapen. Daarmee bleef het probleem, volgens hetwelk hierbij van tijd geen sprake is, intact. TA kent geen tijdmeting en -rekening²⁶⁹ en biedt bijgevolg geen mogelijkheden voor de datering van de gebeurtenissen. Aldus is het voor TA uitgesloten dat een mens op een bepaalde datum is geboren. Uiteraard is dit een wereldvreemd logisch

²⁶⁷ Zie paragraaf IV.1.

²⁶⁸ Zie paragraaf II.1.

²⁶⁹ Zie paragraaf IV.1 - einde.

inconsistent standpunt en dat is momenteel het nog steeds onopgeloste tijdsprobleem van het scheppingverhaal.

Het voorgaande laat onverlet, dat de christelijk dogmatische instructie betreffende de aanvaarding van de logisch inconsistente God, die de tijd (TA) heeft geschapen, nog steeds bestaat. De aankondiging van een dag des oordeels, volgens welke eenieder moet verschijnen voor de rechterstoel van Jezus Christus om te worden ingedeeld bij de rechtvaardigen (gezegenden van mijn Vader) of bij de vervloekten,²⁷⁰ is tot dusver onaangetast. Nu past een herinnering aan het weegschaalvoorbeeld, waarmee dit essay werd geopend. Met het voorbeeld wordt aangegeven, dat wegen een scheiding en een verbinding impliceert van de weegschaal en hetgeen gewogen wordt. Aldus vereist de religieuze beoordeling, die met het einde der tijden in het vooruitzicht is gesteld, een rationeel gevarieerde relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke. Die relatie is slechts mogelijk als de religieus relevant geachte tijd hiervoor geschikt is. Voor de christelijke religie gaat het hierbij om TA die, zoals gezegd, wordt voorgesteld met een oneindige rechte lijn. Deze lijn bevindt zich buiten het tijdelijke. Daarom zijn voor het christendom 1) en 2) uitsluitend gescheiden; van een verbinding is geen sprake. Bijgevolg is de verkondiging van een einde der tijden als een dag des oordeels logisch inconsistent. Hierdoor is het antwoord op vraag II:

Christelijke religieus is God als de Deus revelatus logisch inconsistent de schepper van de tijd (TA). Daarbij is het mogelijk dat Hij als de Deus absconditus logisch consistent en niet almachtig is.

Het antwoord op vraag II is negatief. Dit leidt tot:

III - Kan, gelet op de beantwoording van de vragen I en II, theologisch worden geconcludeerd dat God logisch inconsistent en almachtig, dan wel logisch consistent en niet almachtig is ?

In verband met de theologische verwaarlozing van de logische consistentie gaat de christelijke religie tot dusver aan deze vraag voorbij met het rationalistisch bijbelse argument dat God almachtig is. Omdat voor Hem bijgevolg alles mogelijk lijkt komt de logische consistentie, waarmee Zijn macht zou worden beperkt, niet aan de orde. Daarom was Hij in de christelijke optiek in staat bij de Sinai het vijfde gebod, inclusief de uitzondering voor Hem, met religieus machtsvertoon en daarmee zonder de mogelijkheid voor logische bezwaren, te verkondigen. Echter, deze opvatting laat onverlet dat, als niet te ontwijken vereiste van de logica, de verkondiging kan worden getoetst aan het beginsel van tegenspraak. Volgens dit beginsel is

²⁷⁰ Matteüs 25, 36 en 45 - blz. 1265.

het, zoals geformuleerd door Aristoteles, uitgesloten ... etwas in Wahrheit zugleich zu bejahen und zu verneinen.²⁷¹ Kan de God, die het verbod verkondigde, een uitzondering voor zichzelf maken en aldus logisch inconsistent optreden? Kan Hij zich zó in strijd met het tegenspraakbeginsel gedragen?

In feite bevatte de Sinaiverkondiging niets nieuws. Zij was slechts een vertolking van hetgeen met betrekking tot het vijfde gebod reeds bekend was. Dat was het geval omdat, direct na het vermoorden van zijn broer Abel, Kaïn tegenover God bekende: ... te groot is mijn misdaad om te dragen: zie, gij hebt mij verjaagd²⁷² Hiermee komt tot uitdrukking, dat het gebod reeds bestond vóór Kaïn Abel vermoordde. Bijgevolg zijn de mensen niet op de hoogte door een verkondiging op een bepaald tijdstip. Daarmee zijn voor hen God en het gebod van elkaar afhankelijke aangelegenheden. Dat is verklaarbaar met de herinnering, dat de mensen het goddelijke uitsluitend kennen met de eigenschapsaanduiding van absoluut zijn. Bijgevolg is het gebod in kwestie voor hen een eigenschap van God. Het gebod behoort tot het goddelijke zijn, hetgeen betekent, dat het onveranderlijk altijd en overal geldt. Dit inzicht noopt tot kritiek op de traditionele interpretatie van de Sinaiverschijning.

In de christelijke optiek is God met de aanduiding van Hem als onveranderlijk, altijd en overal aanwezig volmaakt, alwetend, almachtig, algoed en naijverig wezen conform de vijf dogma's volledig omschreven. Daarbij wordt het vijfde gebod niet als een eigenschap van Hem aangemerkt. Het wordt beschouwd als een zelfstandige goddelijke wilsuiting, die door de mensen met logische consistentie als criterium, mag noch kan worden getoetst. Zó eiste God van Abraham dat hij, als diens geloof in Hem tekort zou schieten, zijn zoon Izaäk zou offeren. Abraham was bereid deze eis te aanvaarden; deemoedig accepteerde hij de opdracht met onderworpenheid aan het logisch inconsistente religieuze machtsvertoon.²⁷³ Zo moeten de mensen volgens het christendom gehoorzaam aanvaarden, dat bij God alles mogelijk is. Hiermee accepteert de christelijke religie dat haar eerste en tweede logische inconsistentie²⁷⁴ onoplosbaar zijn. Echter, het (a) vijfde gebod is een eigenschap van God. Aldus is Hij onveranderlijk altijd en overal ... gij zult niet doden²⁷⁵ Hierdoor kan vanwege de absolute gelding van het tegenspraakbeginsel,²⁷⁶ nooit en nergens een gebod (b) ... in deze situatie

²⁷¹ Aristoteles - Philosophische Schriften - 5 - Metaphysik - Hamburg 1995 - blz. 85. ²⁷² Genesis 4, 13:14 - blz.21

²⁷³ Zie paragraaf III.1.

²⁷⁴ Zie paragraaf IV.2.

²⁷⁵ Zie paragraaf V.2.

²⁷⁶ Het beginsel van tegenspraak geldt absoluut als zijn ten opzichte van niet zijn onveranderlijk, oftewel tijd- en ruimteloos geldig, wordt begrensd.

moet gij doden ten behoeve van mij ... als een eigenschap van Hem zijn. Bijgevolg kan God zo'n gebod niet geven. Hierdoor is het antwoord op vraag III:

Theologisch moet, tot nu toe inleidend, worden geconcludeerd, dat God niet almachtig en logisch consistent is.

Deze conclusie komt nu theologisch nader aan de orde.

V.2- God

Eeuwenlang was volgens het christendom in onderscheiden variaties de vraag "Waartoe zijn wij op aarde?" het begin van de religie. Deze vraag impliceert het voorafgaande weten van de mensen, dat zij op aarde zijn. Het christendom ging hieraan voorbij. Het gaat hierbij niet om een onschuldig theologisch verzuim. Het weten van de mensen, dat zij op aarde zijn, legt gewicht in de schaal voor de strekking van ... waartoe? Daarom begint het ontwerp van een postchristelijke religie met het elimineren van deze christelijke omissie. Dat geschiedt met het inachtnemen van het weten van de mensen, dat zij op aarde in vrijheid, met vermogens, conform de regels van de logica en tijdelijk zijn.

* * * * *

Het weten van de mensen dat zij vrij op aarde zijn is niet van hen afkomstig. Aldus is sprake van een weten zonder motivering, verklaring en toelichting. Het desbetreffende weten is onmiddellijk. Bijgevolg past een onderscheid tussen a) het onmiddellijke en b) het middellijke weten betreffende de vrijheid. Daarbij heeft a) betrekking op de mogelijkheid om te kiezen en b) op een concrete keuze; a) is een conditie voor b). Echter a) is niet de oorzaak van b). Hierdoor worden de mensen geconfronteerd met de vraag naar de oorsprong van het onmiddellijke weten betreffende hun vrijheid als een conditie voor hun concrete keuzen, terwijl zij - althans volgens de beschouwing tot nu toe - niet tot beantwoording ervan in staat zijn.

Het voorgaande betekent niet dat de mensen met betrekking tot de oorsprong van hun onmiddellijke weten betreffende de vrijheid in het duister tasten. Dat blijkt bij een nadere bespreking van absoluut zijn. Dit werd inleidend gespecificeerd door ervan te zeggen, dat het onveranderlijk altijd en overal aanwezig is. Hieraan kan nu worden toegevoegd, dat het de oorsprong is van het onmiddellijke weten van de mensen, volgens hetwelk zij vrij zijn. Repeterend aangeduid staat hiermee (a) God is almachtig en de mensen zijn niet vrij tegenover (b) de mensen zijn vrij en God is niet almachtig. Bij haar poging om de vraag naar het onmiddellijke weten betreffende de menselijke vrijheid te beantwoorden verkeert de christelijke religie hiermee in moeilijkheden, omdat zij het alternatieve van (a) en (b) niet

onderkent. Volgens haar is ad (a) God almachtig en zijn ad (b) de mensen vrij. Dat bracht Johannes Calvijn ertoe te spreken over zijn predestinatieleer als ... a necessary corollary of God's power.²⁷⁷ Echter, een almachtige God en de menselijke vrijheid zijn onverenigbaar. Bijgevolg is de christelijke opvatting, waarbij deze onverenigbaarheid niet wordt erkend, logisch inconsistent.

De inconsistentie is voorbij als met de aanvaarding van alternatief (b) wordt ontdekt dat de vrijheid van de mensen niet is omdat zij kunnen kiezen. Omgekeerd: de mensen weten dat zij vrij zijn en daarom zijn zij tot het kiezen in staat. Deze ontdekking komt tot stand met specificatie van absoluut zijn. Zo wordt vastgesteld, dat de oorsprong van het onmiddellijke weten van de mensen betreffende hun vrijheid een goddelijke eigenschap is. Hiermee wordt bevestigd dat de specificatie een, tot dusver van christelijke zijde onopgemerkte, capaciteit van de mensen is ter ontdekking van goddelijke eigenschappen. De specificatie is een capaciteit, waarover de mensen met een gelijke vanzelfsprekendheid en noodzaak beschikken als over hun handen, hun hersenen, enz.. Daarmee blijkt dat de mensen van nature religieus zijn.

* * * * *

De mensen weten dat zij met hun vermogens op aarde zijn. Zoals gegeven is dat zij kunnen kiezen, zijn zij in staat tot de aanwending van de zinnen, de wilskracht, de rede, de herinnering en de verwachting. De beschouwing hiervan loopt parallel met die van de vrijheid. Daarom kan de aandacht worden beperkt tot het oog. Een verklaring van het weten van de mensen, dat zij kunnen zien, is met het gebruik van het oog niet mogelijk. Bij een pogen in die richting fungeert het te vormen weten als uitgangspunt en wordt daarmee dan als reeds bekend vóórondersteld. Dat geldt voor elk vermogen. Hiermee is andermaal sprake van weten zonder motivering, verklaring en toelichting. Onontkoombaar gaat het hierbij om het weten van de mensen betreffende hun vermogens, dat niet van hen afkomstig en aldus onmiddellijk is. Dit leidt tot een onderscheid tussen a) het onmiddellijke en b) het middellijke weten van de mensen betreffende hun vermogens. Hierbij worden zij geconfronteerd met de vraag naar de oorsprong van dit onmiddellijke weten als een conditie voor de aanwending van hun vermogens. De beantwoording van de vraag loopt parallel met het voorgaande. Het is niet zó, dat de mensen kunnen zien omdat zij ogen hebben. Omgekeerd: De mensen weten dat zij kunnen zien en daarom hebben zij ogen. Dat geldt op aangepaste wijze voor elk menselijk vermogen. Aldus wordt met de specificatie van absoluut zijn als specifieke menselijke

²⁷⁷ W.J.Bouwsma - John Calvin - A Sixteenth Century Portrait - New York/Oxford 1988 - blz. 173.

capaciteit ontdekt, dat de oorsprong van het onmiddellijke weten van de mensen betreffende hun vermogens een goddelijke eigenschap is.

* * * * *

In de Menondialoog van Plato (\pm 428-347 v. Chr.) vraagt Socrates (\pm 469-399 v. Chr.) aan een jonge ongeletterde slaaf: Wieviel nun zweimal zwei Fuß sind, das rechne aus. De knaap antwoordde: Vier, o Socrates,²⁷⁸ Ter nadere beschouwing van deze aangelegenheid kunnen de vraag en het antwoord worden vereenvoudigd en uitgebreid met de formulering van $1 + 1 = 2 \neq 3$. Deze formulering bevat impliciet drie regels voor de logica. Expliciet aangeduid gaat het hierbij om:

- i) is, zoals $1 + 1 = 2$ (antecedent) impliceert eenzijdig conditioneel is niet, zoals $1 + 1 \neq n$ (consequentie; n is een natuurlijk getal anders dan 2). Hiermee komt tot uitdrukking dat het niet zondermeer mogelijk is te zeggen dat iets niet is. Pas na de vaststelling dat iets (zoals 2) is, kan worden vastgesteld dat een hiermee niet overeenstemmend iets (zoals n) niet is;
- ii) conform het tegenspraakbeginsel zijn is en is niet gescheiden. Hierdoor is het niet mogelijk bij de toetsing aan één criterium van iets te zeggen dat het gelijktijdig is en niet is;
- iii) behoudens absolute gelding van het tegenspraakbeginsel impliceert is niet ($2 \neq n$) als niet voldoen aan een bepaald criterium ($1 + 1$), voldoen aan een ander criterium (zoals $1 + 1 + 1$; $n = 3$). In deze situatie geldt het tegenspraakbeginsel relatief. Volgens deze regel fungeert een criterium adequaat als het dienst doet ter aanduiding dat iets is en eenzijdig conditioneel een ander iets niet is.

De drie regels leiden tot de vraag naar de oorsprong van het weten betreffende $1 + 1 = 2 \neq 3$. Volgens Plato is $2 + 2 = 4$ als het antwoord van de slaaf een actualisering van een sluimerende herinnering door het beantwoorden van een juist gestelde vraag, waarbij hij vaststelt: In dem Nichtwissenden (de jonge ongeletterde slaaf) also sind von dem, was er nicht weiß, dennoch richtige Vorstellungen. Het gaat hierbij echter niet om voorstellingen in een sluimerende herinnering die, op de door Plato beschreven wijze, worden geactualiseerd. Het antwoord $2 + 2 = 4$ in de Menondialoog is gebaseerd op het weten betreffende één als getalseenheid en als natuurlijk getal (ganze Zahl).²⁷⁹ Het is voor de mensen een gegeven dat dit getal onveranderlijk altijd en overal als niet deel-, maar wel telbaar, aanwezig is. Bijgevolg komt dit weten tot stand zonder te kiezen of te redeneren, alsmede zonder herinnering. Zonder

²⁷⁸ Platon - Sämtliche Werke - 2 - Menon - blz. 23-27.

²⁷⁹ Het natuurlijke getal (ganze Zahl) heeft als kenmerk dat deling ontbreekt.

motivering, verklaring en toelichting weten de mensen dat één, zoals omschreven, onmiddellijk is. Het weten in kwestie komt tot stand als met de specificatie van absoluut zijn wordt vastgesteld dat $1 + 1 = 2 \neq 3$ een goddelijke eigenschap is.²⁸⁰ Zo wordt als een eigenschap van God ontdekt, dat Hij de oorsprong is van het onmiddellijke weten betreffende de regels voor de logica.

Het is nu mogelijk na te gaan of met het tot dusver inleidende ontwerp van de humane religie de christelijk logische inconsistentie, volgens welke God almachtig is en de mensen vrij zijn, is opgelost. De humaan religieuze God heeft als eigenschap, dat Hij als de oorsprong van het weten van de mensen betreffende hun vrijheid, hun vermogens en de drie logicaregels, onveranderlijk altijd en overal aanwezig is. Op identieke wijze is Hij het vijfde gebod. Deze eigenschappen impliceren dat de mensen onafhankelijk van Zijn wil kunnen handelen. Daarom kan met respect voor de vrijheid van de mensen nooit en nergens worden gezegd, dat de humaan religieuze God almachtig is. Zo biedt de humane religie een oplossing voor de christelijk logische inconsistentie, volgens welke God almachtig is en de mensen vrij zijn. Hiermee geldt niet slechts voor God dat $1 + 1 = 3$ niet is. Zijn logische consistentie legt ook ethisch gewicht in de schaal. Omdat onveranderlijk altijd en overal het vijfde gebod ... gij zult niet doden ... is, kan Hij conform absolute gelding van het tegenspraakbeginsel als Zijn eigenschap nooit en nergens ... in deze situatie moet gij ten behoeve van mij mensen om het leven brengen ... zijn. Een God, die verbiedt te doden, maar wel de opdracht geeft om hen, die Hem onwelgevallig zijn, om het leven te brengen, is door Zijn logische inconsistentie ethisch inferieur. Hij is niet de God van de humane religie. Hiermee tekenen zich de contouren van de ethiek af als de finishing touch van de logica.

* * * * *

De mensen weten dat zij nú op aarde zijn. Dit komt in Genesis tot uitdrukking met de opvatting volgens welke de zon draait om de aarde, die zich daarbij onbeweeglijk centraal in het heelal bevindt.²⁸¹ De aanvaarding van het geocentrische stelsel werd, gecombineerd met de verkondiging van TA, een christelijk dogmatische aangelegenheid. Tijdens de scholastiek, ... *theology had become an important bulwark for the ancient concept of a central stationary earth.* Later bestond een ... *willingness of both Protestant and Catholic leaders to make anti-Copernicanism an official Church doctrine ...*²⁸² De combinatie van God als de schepper van het geocentrische stelsel en van TA als de religieus relevante tijd werd door het

²⁸⁰ Aldus verklaarde Leopold Kronecker tijdens de Berliner Naturforscher-Versammlung 1886: Die ganze Zahlen hat der liebe Gott gemacht; alles andere ist Menschenwerk.

²⁸¹ Zie paragraaf II.1.

²⁸² Th. S. Kuhn - The Copernican Revolution - London 1985 - blz. 109 en 195.

christendom verdedigd met de Inquisitie. Publicaties, waarin het heliocentrische stelsel als juist werd beschreven, werden op 5 mei 1616 met een decreet van de Congregatio Romanae et universalis Inquisitionis verboden.²⁸³ Echter, deze gedragslijn werd in toenemende mate wereldvreemd. Paus Benedictus XIV, die streefde naar de liberalisering van de Index, verzocht de Congregatio in 1741 de genoemde publicaties niet langer te verbieden. Hieraan werd voor het eerst voldaan in 1822. Hierdoor bestaat over de aard van de circulaire relatie tussen de zon en de aarde niet langer verschil van mening. Daarbij bleef echter wel de christelijke opvatting betreffende TA als de door God geschapen en aldus religieus relevant geachte tijd, zoals beschreven in de vorige paragraaf, intact.

De mensen weten dat zij nú op aarde zijn. Dit weten is tweërlei. Het gaat ten eerste om, met nu¹ aan te duiden, nú als een altijd en overal aanwezig onveranderlijk actueel moment. Dit weten kan nooit en nergens worden ontkend; het is alom. Zo weten de mensen zonder te kiezen en/of te redeneren en bijgevolg zonder motivering, verklaring en toelichting oftewel onmiddellijk, dat zij nú zijn. Dit weten stelt, zoals reeds gezegd,²⁸⁴ de mensen in staat om met de aanwending van hun vermogens de chronologische tijd te creëren. Kenmerkend voor deze aanwending is dat zij niet gisteren of morgen horen, zien, zich herinneren en verwachten, maar nú. Dit is volgens de tweede betekenis, nú² te noemen, een aldoor opschuivend actueel moment.

Er schijnt met nú² een scherpe grens te zijn tussen het verleden en de toekomst. Dit is het geval omdat nú², dat is, niet behoort tot het voorbije als nú², hetgeen niet meer is, noch tot het komende als nú², dat nog niet is. Niettemin is de grens relatief, want met herinnering is nu² (vandaag) morgen van gisteren en met verwachting gisteren van morgen. Dat is mogelijk voorzover de mensen de gebeurtenissen waarnemen, zich herinneren en verwachten. Deze gebeurtenissen kunnen zij chronologisch registreren. Daartoe omschrijven zij de tijd als een volgorde van bewegingen van de aarde om de zon en drukken die uit in een eenheid ter datering van gebeurtenissen. Omdat deze tijd wordt gevormd met de aanwending van de vermogens is zij middellijk. Voor dit weten betreffende de tijd als nú² is het onmiddellijke weten betreffende nu¹ een te vervullen voorwaarde.

Het is niet zó, dat de mensen tijdelijk zijn, omdat zij op hun horloge en een kalender kijken om te weten hoe laat en welke datum het is. Omgekeerd: De mensen zijn tijdelijk omdat zij weten dat nu¹ onmiddellijk is. Aldus ontdekken zij met de specificatie van absoluut zijn de oorsprong van hun onmiddellijke weten betreffende nu¹ en daarmee van hun tijdelijkheid als

²⁸³ Dit verbod trof in het bijzonder Galileo Galilei (1564-1642).

²⁸⁴ Zie paragraaf II.2.

een goddelijke eigenschap. Dit is de humaan religieuze opvatting betreffende de tijd die, in vergelijking met de christelijke gedachtengang, nader aan de orde komt in de appendix Tijd en gebeurtenis.

* * * * *

Het (a) onmiddellijke weten van de mensen, dat zij op aarde zijn in vrijheid, met vermogens, conform de drie regels voor de logica en tijdelijk, is voor hen geheel zeker. Dat geldt ook voor, als (b) aan te duiden, onveranderlijke aanwezigheid altijd en overall als een, met specificatie van absoluut zijn vastgestelde, goddelijke eigenschap. Hierbij rijst de vraag naar de oorsprong van (a). Waar is de bron van het vierledige weten zonder een motivering, een verklaring en een toelichting? Deze vraag zal met de verdere specificatie van absoluut zijn worden beantwoord. Die gedragslijn impliceert een verbinding van (a) en (b) als nadere aanduiding van de goddelijke eigenschappen. Zonder te kiezen en/of te redeneren, maar met de specificatie van absoluut zijn, ontdekken de mensen dan God als de oorsprong van hun onmiddellijke vierledige weten. Bij het ontwerp van de christelijke religie is deze weg niet gevolgd.²⁸⁵ Dat was gedurende eeuwen zonder theologische bezwaren mogelijk, maar nu niet meer. Hierdoor is er momenteel een behoefte aan een theologische paradigmawisseling. Het paradigma heeft betrekking op ... universally recognised achievements that for a time provide model problems and solutions to a community of practitioners.²⁸⁶ Het is een set van gegevens voor de beoefening van een bepaalde wetenschap. Het kan nodig zijn hierin verandering aan te brengen. Daarbij is een besluit tot opheffing van een paradigma ... always simultaneously the decision to accept another.

De huidige behoefte aan een theologische paradigmawisseling is verder concreet aangegeven in bijlage I. De hoge graad van het analfabetisme en het beperkte kritische vermogen van velen behoren als anesthetisch middel voor het in vergetelheid brengen van waarheid door het verkondigen van onwaarheid tot het verleden. Dat blijkt recentelijk in het bijzonder uit de wijze waarop het christendom is betrokken bij seksuele en andere onregelmatigheden. Omdat door de berichtgeving in de media deze betrokkenheid wereldwijd bekend is, kan de vergetelheid niet worden gehandhaafd. Hierdoor is de christelijke religie niet langer in staat haar claim, volgens welke zij de vraag waartoe de mensen zijn op de best mogelijke wijze met religieus machtsvertoon definitief beantwoordt, te handhaven. Daarom is het binnen de huidige religieus-maatschappelijke verhoudingen nodig de tegenstrijdigheid tussen de éne dogmatisch omschreven God als de almachtige logisch inconsistente Deus revelatus en als de

²⁸⁵ Zie paragraaf V.1 - begin.

²⁸⁶ Thomas S. Kuhn - The Structure of Scientific Revolutions - Chicago/London 1970 - blz. viii en blz. 77

niet almachtige logisch consistente Deus absconditus op te heffen. Dat is mogelijk door het theologische paradigma als de getalsmatige aanduiding van het goddelijke in te vullen met: Niet één dogmatisch omschreven God als een volmaakt, alwetend, almachtig, algoed en najverig logisch inconsistent wezen is als de Deus revelatus. God is als de Deus revelatus de oorsprong van het onmiddellijke weten van de mensen betreffende hun vrijheid, vermogens, logicaregels en tijdelijkheid. Met deze introductie van de humane religie als een post-christelijke aangelegenheid wordt de tegenstrijdigheid, die kenmerkend is voor de éne God van het christendom als de Deus revelatus versus Hem als de Deus absconditus beëindigd. Zo introduceert de theologie met een paradigmawisseling op een religieus constructieve wijze de post-christelijke humane religie.

V.3 - *Es ist genug*

Religie is het pogen de vraag waartoe de mensen zijn definitief te beantwoorden. Daarbij heeft de theologie als de wetenschap van het goddelijke tot taak de inhoud van het antwoord te formuleren. Zij zal dat doen met inachtneming van vier randvoorwaarden. Deze zijn reeds genoemd in paragraaf I.1. Zij kunnen nu inhoudelijk worden ingevuld met de overweging dat de mensen religieus zijn, omdat zij eigenschapsaanduidend goddelijk te noemen absoluut zijn beseffen als onveranderlijke aanwezigheid altijd en overal. Daarom is voor de theologie de eerste randvoorwaarde dat

ad 1^e - het ontwerp van religie zal geschieden met de specificatie van absoluut zijn

Deze specificatie is een unieke capaciteit van de mensen, waarmee zij in staat zijn de goddelijke eigenschappen te ontdekken. Zo wordt bij het ontwerp van de christelijke en de humane religie ontdekt, dat onveranderlijk altijd en overal aanwezig zijn, een goddelijke eigenschap is. Dit is een juist maar ontoereikend begin van een religieontwerp, met name omdat de beschrijving van de menselijke levensbestemming nog ontbreekt. Daarom is verdergaande ontdekking van de goddelijke eigenschappen nodig. Bij het ontwerp van de christelijke religie geschiedde dat met de begripsmatige omschrijving van één als tel- noch deelbaar getal, hetgeen de mogelijkheid bood monotheïstisch te zeggen, dat één God is. Daarmee werd Hij, zoals één, als volmaakt, alwetend en almachtig aanvaard. Geheel anders komt het ontwerp van de humane religie wel tot stand met de verdere specificatie van absoluut zijn. Met die gedragslijn worden de goddelijke eigenschappen niet afgeleid van één. Zij worden niet begripsmatig vastgesteld met gebruik van de vrijheid en de aanwending van de rede, maar met de specificatie ontdekt. Aldus wordt zonder getalsaanduiding vastgesteld, dat God de oorsprong is van het geschetste vierledige onmiddellijke weten betreffende

vrijheid, vermogens, logicaregels en tijdelijkheid. Hiermee vervalt het verleidelijk ideale van één.

Als ontmythologisering van de monotheïstische bijbelteksten bracht Rudolf Bultmann (1884-1976) naar voren: Kein erwachsener Mensch stellt sich Gott als ein oben im Himmel vorhandenes Wesen vor ...²⁸⁷ Deze woorden hebben tot strekking, dat de uitspraak in de Pentateuch ... ik, de Ene, God-over-jou ... , als een uiting van het dogmatisch monotheïsme moet worden aangemerkt. Zo kreeg de begripsmatige beschrijving van het niet telbaar éne als goddelijk gestalte. Eén werd gekleed in een goddelijk gewaad ter aanduiding dat, kenmerkend voor het monotheïsme, niet telbaar ... één God is Gelet op de kennis van goed en kwaad, die aanwezig was in een boom in de hof van Eden, was dit goed. Echter, dat is niet het gehele verhaal. Het ontwerp van de christelijke religie was de introductie van God met voor de mensen impliciet de verleiding om, zoals Hij, één en aldus volmaakt te zijn. Aldus zou één toch in meervoud kunnen zijn. Deze gedragslijn is opmerkelijk. Terwijl de christelijke religie de mensen verbiedt aan God gelijk te willen zijn, verleidt zij hen tot een pogen in die richting. Daarmee verleidt de God van het christendom de mensen tot het doen van hetgeen Hij hen verbiedt. Daarbij wordt het bezwijken voor de verleiding als kwaad aangemerkt. Adam, Eva en al hun nakomelingen werden er voor gestraft.

Als de oorsprong van het vierledige onmiddellijke weten kan de humaan religieuze God de mensen niet op de gedachte brengen, dat zij gelijk aan Hem kunnen zijn. Door Zijn getalloosheid zijn deze God en de mensen zó van elkaar gescheiden, dat elke mogelijkheid voor de aangeduide verleiding is uitgesloten. Typerend voor de humane religie als een post-christelijke aangelegenheid is dit een verbetering van het definitieve antwoord op de vraag waartoe de mens is. Een religie, als een pogen definitief aan te duiden waartoe de mensen zijn, zal hen niet verleiden tot het verlaten van de weg, die zij daarbij als de juiste aanwijst. Voorts vervalt de religieuze absoluutheidsaanspraak. In het Oude en in het Nieuwe Testament is een complementair respect voor God en voor de medemensen verplicht gesteld. Het nakomen van deze geboden is een, als een gouden regel geldende, instructie bij het ontwerp en de gestaltegeving van een religie. Deze instructie is expliciet door het christendom en de humane religie aanvaard. Echter, de betekenis ervan voor de verhouding van het christendom tot de andere religies is beperkt. Met haar absoluutheidsaanspraak pretendeert de christelijke religie exclusief over alle wijsheid te beschikken met betrekking tot de religieuze aanduiding van waartoe de mens is. Met de schending van de instructie leidde die gedragslijn tot de

²⁸⁷ R Bultmann - Die Entmythologisierung der neutestamentlichen Verkündigung als Aufgabe - in - Kerygma und Mythos - Ein theologisches Gespräch - Hamburg-Volksdorf 1954 - blz. 15-48.

diskwalificatie van vooral de joden en hun religie, alsmede tot de vervolging van en de medewerking aan de berechting van de ketteren. Voorts is als consequentie van de aanspraak in de huidige samenleving de wijze waarop het christendom zich tegenover de buitenkerkelijken gedraagt bedenkelijk.

ad 2^e - een rationeel gevarieerde relatie zal bestaan tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke. De religieuze betekenis van de verdere specificatie kan aan de orde komen met een terugkeer naar de inleiding van dit essay. Aldaar werd vastgesteld dat ter definitieve beantwoording van de vraag waartoe de mens is een, met scheiding en verbinding rationeel gevarieerd te noemen, relatie tussen 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke vereist is. Met een herinnering aan de lijn en aan de cirkel is aantoonbaar, dat die relatie tot stand kan komen met verdere specificatie van absoluut zijn.

Er is een onderscheid tussen een rechte lijn¹, die een begin-, noch een eindpunt kan hebben en een rechte lijn², die beide punten wel heeft. De mensen zijn niet in staat lijn¹ te trekken. Tevens is het uitgesloten, dat deze lijn aanwezig is in een tijdelijk object. Daarmee kan worden vastgesteld dat lijn¹ eeuwig is. Dit is niet een kwestie van kiezen en/of van redeneren. Het is slechts mogelijk met de specificatie van absoluut zijn te ontdekken dat de rechte lijn, die een begin-, noch een eindpunt kan hebben, eeuwig is. Dat is de ontdekking van het eeuwige als 1) het goddelijk tijdloze. Zij is slechts mogelijk met de specificatie van absoluut zijn. Lijn² is omschreven als de kortste afstand tussen een begin- en een eindpunt. Deze lijn kunnen de mensen wel trekken. Zij is veelvuldig aanwezig in de tijdelijke objecten. De beschrijving van lijn² geschiedt deductief begripsmatig met de aanwending van de rede. Aldus is deze lijn de aanduiding van 2) het menselijk tijdelijke. Het voorgaande heeft tot strekking, dat lijn¹ als tijdloos en lijn² als tijdelijk verschillend zijn. Aldus duiden zij (I) op een scheiding zonder enige verbinding van 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke.

De cirkel is een lijn op een steeds gelijke afstand van een middelpunt, die wordt voltooid door oplossing van haar einde in haar begin. Er is een onderscheid tussen de cirkel¹, die wel en cirkel², die niet in tijdelijke objecten kan zijn. Als zijnsconditie is cirkel¹ aanwezig in cirkelvormige objecten. Zonder die aanwezigheid zijn deze objecten niet. Aldus is, door de gescheiden aanwezigheid in de objecten, cirkel¹ in meervoud. Zo is met betrekking tot cirkel¹ sprake van veel. De aanwezigheid wordt met de aanwending van de rede inductief begripsmatig vastgesteld. Vervolgens is met de abstractie van die aanwezigheid sprake van cirkel² als een lijn op een steeds gelijke afstand van een middelpunt, die wordt voltooid door

de oplossing van haar einde in haar begin als een herbegin. Hierdoor gaat het per saldo over één zich eeuwig herhalende cirkel. Cirkel² bestaat niet in meervoud. De mensen zijn niet in staat deze cirkel te trekken. Tevens is het uitgesloten dat cirkel² aanwezig is in een tijdelijk object. Aldus kan worden vastgesteld dat deze cirkel eeuwig is. Dit is niet een kwestie van kiezen en/of van redeneren. Het is slechts mogelijk met de specificatie van absoluut zijn te ontdekken dat tijdloos en aldus eeuwig één cirkel² is. Het voorgaande heeft tot strekking dat cirkel¹ als tijdelijk en cirkel² als tijdloos verbonden zijn. Aldus duiden zij (II) op een verbinding van 1) het goddelijk tijdloze en 2) het menselijk tijdelijke..

Met (I) en (II) duiden de lijn en de cirkel op een religieus vereiste rationeel gevarieerde relatie tussen 1) en 2). Hiermee is als... (s)okratische Ansetzung ... sprake van ... *was Eins ist, das selbst sei Vieles, und wiederum, das Viele selbst sei Eins ...* .²⁸⁸ Dit is een complex thema volgens Alfred North Whitehead (1861-1947), want ... *the central problem in modern philosophy is how to relate the one and the many ...* .²⁸⁹ Dat is ook vanuit theologisch gezichtspunt het geval. Het 2) menselijk tijdelijke, waarover het gaat bij de geschetste rationeel gevarieerde relatie met één en veel, heeft betrekking op de tijd waarin de mensen leven. Onontkoombaar heeft daarbij eenieder een geboortedatum. Aldus gaat het om de chronologische tijd hetgeen impliceert, dat met de overgang van de christelijke naar de postchristelijke humane religie, de rol van TA wordt overgenomen door TE. Daarmee valt TA buiten het gezichtsveld, zodat God niet langer wordt beschouwd als de schepper van de tijd. De overname van de rol van TA door TE betekent dat de goddelijke eigenschappen (christelijk: volmaakt, alwetend, almachtig en algoed; humaan religieus: oorsprong van het vierledige onmiddellijke weten) niet dogmatisch (tijdloos waar), maar axiomatisch (weerlegbaar waar) zijn.

Creatie van de tijd is een taak voor de mensen. Hiermee is de derde logische inconsistentie van het christendom, volgens welke Jezus Christus ter wereld kwam in TA en bijgevolg verstoken is van een geboortedatum, geëlimineerd. Tevens is het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal, zoals dit door het christendom met God als de schepper van de tijd inhoud is gegeven, opgelost.²⁹⁰ Daarmee vervalt de christelijk dogmatisch geformuleerde verwachting van een einde der tijden en een dag des oordeels. Deze verwachting is vanaf nu a-logisch en a-historisch, waarmee wordt bevestigd dat, ondanks zijn dogmatische omschrijving van God, het christendom een mythische religie is. Eenieder kan het christelijke

²⁸⁸ Platon - Sämtliche Werke - 4 - Parmenides - Hamburg 1991 - blz. 66.

²⁸⁹ L. Price - Dialogues of Alfred North Whitehead - New York 1956 - blz. 112. ²⁹⁰ Zie de paragrafen IV.1 - einde - en V.1 - einde.

hemel/hel-alternatief aanvaarden als de menselijke levensbestemming. Op gelijkwaardige wijze staat het eenieder vrij dat niet te doen.

ad 3^e - de heilsvraag zal inhoudelijk duidelijk worden beantwoord

Respect van de mensen voor God en voor elkaar is een als een gouden regel geldende instructie bij het ontwerp van religie. Daarom waardeert de humane religie de christelijke aanvaarding van de geboden betreffende het respect van de mensen voor God en voor elkaar in het Oude en in het Nieuwe Testament positief. Echter, de omschrijving van God door de humane religie impliceert, dat de bijbelse overwegingen hierbij secundair zijn, want haar inzicht betreffende het tweevoudige respect komt tot stand met de specificatie van absoluut zijn. Hierdoor is het respect voor God gebaseerd op de ontdekking van Hem als de oorsprong van het viervoudige onmiddellijke weten. Zó is God er voor eenieder op identieke wijze en daarop is het respect van de mensen voor elkaar gebaseerd.

De inhoudelijke beantwoording van de heilsvraag start met het signaleren van de consequenties, die blijken uit de ontdekking van God als de oorsprong van het onmiddellijke weten betreffende de vrijheid. Deze ontdekking impliceert niet slechts het weten van de mensen dat zij vrij zijn zodat zij kunnen kiezen; zij heeft tevens tot strekking dat zál worden gekozen. Hiermee wordt het falsificatiebeginsel bij de beoefening van de wetenschap aanvaard. In bijlage III wordt uiteengezet dat voor het christendom en daarbij in het bijzonder voor het katholicisme aanvaarding van falsificatiebeginsel bij wetenschapsbeoefening niet in aanmerking komt. De humane religie kan deze mening niet delen. Volgens haar is deze aanvaarding bij de beoefening van wetenschap een religieus vereiste. Het menselijke doen en laten is niet goddelijk gedetermineerd. Bijgevolg is God niet almachtig. Met de ontdekking van God als de oorsprong van het onmiddellijke weten betreffende de vrijheid behoort de christelijke onverenigbaarheid van de goddelijke almacht en de menselijke vrijheid tot het verleden. De mensen zijn met het voorgaande vertrouwd, want onontkoombaar nemen zij dagelijks velerlei beslissingen. Daarbij zijn zij zich bewust dat de goddelijke eigenschappen verbonden zijn. Dat blijkt uit een relatie tussen God als de oorsprong van het onmiddellijke weten betreffende de vrijheid en de regels voor de logica. Daarmee krijgt de paradigmawisseling concreet gestalte. God als de Deus revelatus is vanaf nu niet almachtig en logisch inconsistent, omdat Hij deze eigenschappen niet langer als Deus absconditus verbergt.

Het voorgaande heeft tot strekking dat ten behoeve van het respect voor God bij het gebruik van de vrijheid, de mensen onder elkaar de regels van de logica in acht nemen. Zij ontdekken deze verbondenheid bij de specificatie van absoluut zijn als religieontwerp. Zo wordt met de

specificatie nuchter, bijna zakelijk, ontdekt dat God zal worden gerespecteerd met het in acht nemen van de drie regels voor de logica, want als dat niet geschiedt wordt Hij miskend. Het gaat hierbij niet alleen om het respect voor God. Complementair behoort ook het samenleven van de mensen met respect voor elkaar logisch consistent te zijn. Er is een fundamentele behoefte van de mensen aan een logisch consistente persoonlijke en sociale zekerheid, die tot stand komt door ... *konstante Relationen festzustellen und daran Handlungsfolgen zu knüpfen.*²⁹¹ Aldus gaat het volgens de humane religie bij de ethiek om regels, die de mensen met het gebruik van hun vrijheid en bij de aanwending van hun vermogens onder elkaar, voor hun gedrag logisch consistent gewetensvol formuleren en in acht nemen. Ethiek is de finishing touch van de logica als dochter van Philosophia. Aldus is de logica de ... Voedster aller Deugden.²⁹²

Humane religie heeft tot strekking, dat de ethiek met een verantwoordelijkheid tegenover God, zichzelf en de naasten, door de mensen zelf wordt ontworpen. Daarmee verschilt zij van het christendom. De humane religie kent geen autoriteit, die dogmatisch sprekend en schrijvend de mensen als wetgever geboden ter naleving voorschrijft. De God, die op deze wijze de voorschriften verkondigt, is buiten haar gezichtsveld. De humaan religieuze God spreekt noch schrijft. Hij vertrouwt het aan de mensen zelf toe te regelen hoe zij zich ethisch zullen gedragen. Dit vertrouwen heeft vandaag voor velen een bijzondere betekenis. In de vigerende samenleving passen de regels, die de mensen gewetensvol met hun eigen woord en geschrift in dialoog ontwerpen en aanvaarden.

Het humaan religieuze antwoord op de heilsvraag is dat de mensen met respect voor God en voor elkaar in vrijheid, logisch consistent en ethisch verantwoord zullen samenleven. ad 4^e - ... vox populi, vox Dei ... - de stem van het volk is de stem van God - zal worden aanvaard Deze randvoorwaarde biedt de mogelijkheid dit essay af te sluiten met een humaan religieus manifest, dat als bijlage is opgenomen Het volledige vijfde couplet van de Bachcantate Es ist genug!²⁹³ is een dogmatische en aldus tijdloos definitief geldende formulering van de menselijke levensbestemming. De herinnering aan dit couplet blijft beperkt tot een axiomatische en aldus tijdelijke, oftewel beperkt²⁹¹

G. Dux - Die Logik der Weltbilder - Frankfurt a. M. 1982 - blz.115.

²⁹² Boëthius - De Vertrouwing der Wijsbegeerte - Amsterdam 1924 - blz. 30.

²⁹³ Het gehele couplet luidt: Es ist genug, Herr, wenn es dir gefällt, so spanne mich doch aus. Mein Jesus kommt! Nun gute Nacht, o Welt! Ich fahr ins Himmelshaus, ich fahre sicher hin mit Frieden; Mein feuchter Jammer bleibt darnieden. Es ist genug!

definitief geldende, formulering van de volgende strofen: Es ist genug ... Ich fahr ins Himmelshaus, ich fahre sicher hin mit Frieden ... Es ist genug! Deze beperking heeft tot strekking dat genug wel tevredenstellend, zelfs vemoedigend, maar niet definitief is. Daarmee komt tot uitdrukking dat volgens de humane religie, de mensen de specificatie van absoluut zijn ter ontdekking van de goddelijke eigenschappen ter definitieve beantwoording van de vraag waartoe zij zijn, nimmer kunnen voltooien.

BIJLAGE I - MACHT, VERGETELHEID EN VERTROUWEN

Met een absoluutheidsaanspraak claimt de christelijke religie dat zij de vraag waartoe de mensen zijn op basis van haar dogmatische opvatting betreffende één God, die onafhankelijk van logische consistentie en almachtig is, op de best mogelijke wijze definitief beantwoordt. Daarmee wordt gepoogd de mensen, voor hen onontkoombaar, te verplichten tot de aanvaarding dat zó de éne God is. Aldus impliceert het dogmatische van de claim dat de christelijke religie gestalte zal krijgen met de uitoefening van religieuze macht. Hiermee creëert zij een tegenstelling tussen de éne God als enerzijds Deus revelatus en anderzijds als Deus absconditus. De Deus revelatus is de almachtige geopenbaarde God. Hij is dat onafhankelijk van logische consistentie. Zo wordt Hij echter onjuist beschreven, want als Deus absconditus is Hij in werkelijkheid de logisch consistente niet almachtige verborgen God. Op deze wijze oefent het christendom religieuze macht uit door de verkondiging van onwaarheid (onafhankelijk van logische consistentie is God almachtig) met terzijde stellen van waarheid (God is logisch consistent en niet almachtig). Zo wordt met de verkondiging van onwaarheid de waarheid in de vergetelheid gebracht. Deze vergetelheid is het bewust verdringen van het geheugen betreffende de waarheid bij de omschrijving van God. Er is nu een behoefte aan een verdere bezinning op de strekking van de religie. Zij is het pogen om de vraag waartoe de mensen zijn definitief te beantwoorden. Daartoe liet het christendom met het bovenomschreven dogmatische machtsvertoon ter realisering van zijn absoluutheidsaanspraak God als Deus revelatus tot ieder mens zeggen: Ik ben de Ene, God-over-jou ...²⁹⁴ Voeg niet toe aan het woord dat ik u ga gebieden en schraap er niets van af.²⁹⁵ De vraag waartoe de mensen zijn werd aldus, dat was althans de intentie, religieus autonoom definitief beantwoord. Daarmee werd dit antwoord beschouwd als de verwerkelijking van zó'n groots doel, dat de aan te wenden middelen ermee werden geheiligd. Zo werd gezegd dat de mensen er zijn voor de christelijke religie. Nooit en nergens mag worden getwijfeld aan de juistheid van haar definitieve antwoord op de vraag waartoe de mensen zijn. Gedurende ruim twee millennia poogde het christendom de absoluutheidsaanspraak op de bovenomschreven wijze te realiseren. Dat geschiedde onder andere met de gestaltegeving van de Inquisitie en de diskwalificatie van het jodendom. De Inquisitie was de strafrechtelijke vervolging door de kerkelijke en de wereldlijke macht van door het christendom beschreven en gesignaleerde ketterij. Aldus diende zij eeuwenlang

²⁹⁴ Exodus - 20, 2:3 - blz. 111.

²⁹⁵ Deuteronomium - 4,2 - blz.254

in de optiek van de christelijke religie ter realisering van haar absoluutheidsaanspraak. Zo zou met de aanspraak als doel de Inquisitie als een machtsmiddel worden geheiligd. Daarbij zou tevens met de Inquisitie de heiliging plaatsvinden van de aanspraak als doel. Deze opvatting betreffende de wederzijdse heiliging van het doel en het middel is, vanwege haar dogmatische claim volgens welke zij gestalte zal krijgen met de uitoefening van de religieuze macht, kenmerkend voor de christelijke religie. Dit kan worden geformuleerd met $t(m^1 + m^2 + m^3 + m^4 + m^5) = a$.²⁹⁶ Gedurende eeuwen werd de christelijke glorie aangegeven met het positieve van t . Daarbij heiligde het doel a onder andere m^3 als middel. Dat was niet het enige. Omgekeerd werd tevens a als groots doel door m^3 als uniek middel geheiligd. Met het einde van de Inquisitie is het een feitelijk gegeven, dat de heiliging van m^3 door a en omgekeerd voorbij is. Onontkoombaar moet het christendom erkennen dat, met de Inquisitie als machtsmiddel, de absoluutheidsaanspraak bij het antwoord op de vraag waartoe de mensen zijn niet geheiligd kan worden. Omgekeerd: met de Inquisitie als machtsmiddel wordt het christelijke antwoord op de vraag ontheiligd. Op grond van dit inzicht had de christelijke religie vanwege haar historische betrokkenheid bij de Inquisitie moeten erkennen, dat zij eeuwenlang de vraag waartoe de mensen zijn onjuist heeft beantwoord. Zo'n erkenning was te veel gevraagd. Ter vermijding ervan bracht de christelijke religie m^3 in de vergetelheid als het bewust tijdelijk verdringen van het geheugen voor het ontgaan van de schuld aan en de verantwoordelijkheid voor het initiatief tot en de uitvoering van de Inquisitie. Daarmee kwamen deze schuld en verantwoordelijkheid voor persoonlijke rekening en verantwoording van hen, die het initiatief ertoe namen en tot de uitvoering ervan besloten. Met betrekking tot de Inquisitie wast het christendom de handen in onschuld. De toerekening van de schuld en de verantwoordelijkheid, die hiermee plaatsvindt, is onjuist. Hoe bedenkelijk in hedendaagse optiek de Inquisitie ook is; het is ontoelaatbaar te betwijfelen, dat de christelijke leiders destijds met hun besluiten tot de introductie en de uitvoering meenden daarmee geloofsgetrouw conform de wil van God te handelen. Hiermee rijst de vraag hoe lang het christendom zijn geheugen betreffende het ontbreken van schuld aan en van verantwoordelijkheid voor het initiatief tot en de uitvoering van de Inquisitie nog kan verdringen. Overigens werd met de geschetste gedraglijn m^3 uit de formule verwijderd. Zó verkondigt de christelijke religie dat zij een machtsmiddel ter realisering van de absoluutheidsaanspraak heeft verloren.

²⁹⁶ Hierbij is t een tijdsaanduiding, m een symbool van religieuze macht en a een uitdrukking van de christelijke absoluutheidsaanspraak. Als specificatie van m duidt m^1 op de diskwalificatie van de joodse religie, m^2 op de kruistochten, m^3 op de Inquisitie, m^4 op de Index en m^5 als het ontkennen van de christelijke betrokkenheid bij seksuele en andere onregelmatigheden door deze in de doofpot te stoppen.

Intussen zijn ook m^1 , m^2 en m^4 gewogen en te licht bevonden. Grosso modo volgde het christendom daarbij steeds dezelfde gedragslijn. Het middel in kwestie werd binnen de vigerende samenleving in toenemende mate onaanvaardbaar. Het christendom reageerde hierop door het in de vergetelheid te brengen. Deze vergetelheid was bewust tijdelijk verdringen van het geheugen teneinde de schuld aan en de verantwoordelijkheid voor de toepassing van het middel te ontgaan. De diskwalificatie van het jodendom kreeg vooral gestalte met de vervangingsleer en de Judenmission als de componenten van m^1 . Volgens eigen zeggen verving het christendom de joodse religie op een superieure wijze. Daarmee werd ontkend dat het judaïsme een religie is. Zo werden de joden ertoe verplicht de christelijke religie te aanvaarden. Het superieure heeft in het bijzonder betrekking op de christelijke aanvaarding en de joodse afwijzing, dat hun éne God uit drie personen bestaat met Jezus Christus als de Messias. In de optiek van de christelijke religie wordt haar absoluutheidsaanspraak als doel geheiligd door de vervangingsleer en de Judenmission. Dat zou ook omgekeerd het geval zijn. Aldus zou met de vervangingsleer en de Judenmission als middelen de heiliging van de absoluutheidsaanspraak als doel gestalte krijgen. Met deze opvatting betreffende de wederzijdse heiliging werd van christelijke zijde de God van het judaïsme in de vergetelheid gebracht. Hierbij is sprake van vergetelheid als het bewust tijdelijk verdringen van het christelijke geheugen betreffende deze God. Dit is bedenkelijk, want op die wijze zijn een duidelijke ontkenning van de nazi-dienstbaarheid en de aanvaarding van een eigentijdse meervoudig monotheïstische relatie met het jodendom voor de christelijke religie onbereikbaar. Hiermee rijst de vraag hoe lang het christendom zijn geheugen betreffende de God van het judaïsme nog kan verdringen. Vergelijkbaar met het voorgaande wijzigde paus Paulus VI de naam Sacra Congregatio Sancti Officii in Congregatio pro doctrina fidei. Hij deed dat met het Motu proprio Integrae servandae van 7 december 1965 en zag daarbij de mogelijkheid om subtiel ook de taakomschrijving van deze Congregatie te veranderen. Aldus geschiedde. Bij het beoordelen van de boeken zou het niet meer gaan om gesanctioneerd verbieden, maar nog slechts om straffeloos mißbilligen en daarin lag das Ende der kirchlichen Bücherverbote versteckt.²⁹⁷ De gedragslijn met betrekking tot m^1 en m^2 is hiermee vergelijkbaar. Aldus verloor de christelijke religie ook deze middelen zo geruisloos mogelijk.

In verband met de absoluutheidsaanspraak is nog een ander middel aangewend. Veelvuldig spreekt het christendom over zijn gelovigen als een kudde schapen. Het is niet verwonderlijk,

²⁹⁷ Hubert Wolf - Index. Der Vatikan und die verbotenen Bücher - München 2006 - blz. 244.

dat in die kudde zo nu en dan een zwart schaap zat. Echter, op generlei wijze mocht volgens het christendom blijken, dat het soms zelf deze schaapskleur (mede)veroorzaakt had. Zo'n schaap moest voor honderd procent onchristelijk zijn. Daartoe werd als middel door de christelijke religie onwaarheid (geen betrokkenheid bij de interne sexuele en andere onregelmatigheden) vertolkt met het ontkennen van de waarheid (de onregelmatigheden en daarmee haar betrokkenheid bracht zij in de vergetelheid door deze in de doofpot te stoppen). Zo werd met de aanspraak als doel deze vergetelheid als machtsmiddel geheiligd. Omgekeerd werd met de vergetelheid tevens de aanspraak geheiligd. Aldus hield het christendom de veroorzaker van de onregelmatigheden als een zwart schaap van de kudde de hand boven het hoofd; the church as an institution acted to cover up criminal behavior by misleading, lying and withholding facts.²⁹⁸ Aldus is deze vergetelheid het bewust tijdelijk verdringen van het geheugen teneinde (mede)schuld aan en -verantwoordelijkheid voor de onregelmatigheden te ontgaan. Hiermee werd het tot het stand komen van de onregelmatigheden bevorderd. Intussen zijn de onregelmatigheden vooral door de media als vox populi wereldwijd bekend. Dit is een tijdsschok voor het christendom waardoor de vergetelheid als anesthetisch middel ter verdoving van het geheugen niet langer werkzaam is. Hierdoor keert, ontgoochelend voor de gelovigen (is dat de heilige katholieke kerk?), de gestaltegeving van de macht door het christendom op een negatieve wijze terug binnen de haakjes. Dit wordt in de formule vermeld met vervanging van t door -t, hetgeen leidt tot -a. Hiermee wordt aangegeven dat onontkoombaar de christelijke religie moet erkennen dat, met de absoluutheidsaanspraak als doel, de vergetelheid als middel niet geheiligd kan worden. Voorts is met de vergetelheid als machtsmiddel de heiliging van de absoluutheidsaanspraak uitgesloten. Omgekeerd: met de vergetelheid wordt de aanspraak ontheiligd. Hierdoor bevindt het christendom zich, met name het katholicisme, in een kritieke situatie. Het beschikt niet meer over de machtsmiddelen ter verwerkelijking van zijn dogmatische claim, maar is afhankelijk van het vertrouwen, dat het zijn taak zo goed mogelijk in het belang van de mensen en in hun optiek, zal uitvoeren. De contouren van toekomstige tijdsschokeffecten tekenen zich af. De aanwending van de machtsmiddelen leidde blijkens -a tot een onheilige absoluutheidsaanspraak. Hierdoor is het christendom een tragische religie. Tragiëk begint met een, op een bepaald tijdstip, best geachte keuze. Zo kwam destijds de christelijke religie tot stand. Zij zou met een absoluutheidsaanspraak het enig goede antwoord geven op de vraag waartoe de mensen zijn. Nadien werden, onvoorzien, maar niet geheel schuldloos en zonder weg terug, de

²⁹⁸ www.newadvent.com - Peggy Noonan - How to save the Catholic Church? April 17, 2010.

verwachtingen niet vervuld. Dat is momenteel voor de christelijke religie vanwege de aanwending van de machtsmiddelen het geval. Tot zover is haar tragedie lijden aan de eigen geschiedenis. Zodra dit duidelijk wordt, hetgeen voor het christendom momenteel het geval is, moet orde op zaken worden gesteld. Aldus dient vanaf nu de aanwending van de machtsmiddelen expliciet te worden uitgesloten. Daarmee is het toekomstige christendom volledig afhankelijk van het vertrouwen van de mensen, volgens hetwelk het zijn hoofdtaak in hun belang en conform hun opvatting zal uitvoeren. Het gaat reeds in deze richting. Er is een fundamental call from the public and media: Accountability.²⁹⁹ Deze roep heeft tot strekking dat de mensen er niet zijn voor de christelijke religie. Omgekeerd: de christelijke religie is er voor de mensen. Daarbij heeft hun vertrouwen als eigenschap dat het de context is van wantrouwen; het is een mogelijkheid voor twijfel. Hiermee is een religieuze absoluutheidsaanspraak uitgesloten. In deze situatie moge de christelijke religie ootmoedig

- haar medeschuld aan en -verantwoordelijkheid voor de recent aan het licht gekomen seksuele en andere onregelmatigheden erkennen en de slachtoffers daarvoor op gepaste wijze aanbieden;
- haar medeschuld aan en -verantwoordelijkheid voor het initiatief tot en de uitvoering van de Inquisitie erkennen en daarvoor ten minste Jan Hus, Michel Servet en Giordano Bruno op gepaste wijze een postuum excuus aanbieden;
- de vervangingsleer en de Judenmission officieel intrekken met gelijktijdige expliciete aanvaarding van het jodendom als een volwaardige religie;
- zich ontvankelijk tonen voor een post-christelijke religie, met name ten behoeve van de buitenkerkelijken.

²⁹⁹ Peter Muhly - Faith & Reason - A conversation about religion, spirituality & ethics - Is Catholic Church crisis about sex abuse -- or leadership? - Apr 05, 2010.

BIJLAGE II - TIJD EN GEBEURTENIS

Een circulaire relatie tussen de zon en de aarde biedt de mensen de mogelijkheid met de aanwending van hun vermogens te zeggen hoe laat het is. Deze aanwending vindt $\acute{\nu}^2$ plaats als aldoor opschuivend actueel moment. Daarmee is sprake van $\acute{\nu}^2$, dat niet behoort tot het verleden en ook niet tot de toekomst. Aristoteles heeft $\acute{\nu}^2$ aangeduid als een ... unteilbare Punkt ... en die kan, zegt hij ... nicht in zwei geteilt werden.³⁰⁰ Hij wilde hiermee zeggen dat $\acute{\nu}^2$ zelfstandig grensbepalend is. Omdat $\acute{\nu}^2$ is, behoort het niet tot het verleden als $\acute{\nu}^2$ dat niet meer is en ook niet tot de toekomst als $\acute{\nu}^2$, dat nog niet is. Daarmee rijst de vraag hoe $\acute{\nu}^2$ deze grensbepalende rol speelt. Bij de bespreking van dit thema kan nog iets verder dan voorgaand worden ingegaan op de oorsprong van het onmiddellijke weten betreffende de tijd. Aristoteles introduceerde de tik van een klok als een hoorbare punt, hetgeen het weten van de mensen impliceert, dat zij $\acute{\nu}^2$ en aldus zijnde in de tijd, kunnen luisteren. Echter, zij zijn niet in staat de hierbij bestaande relatie tussen het luisteren en de tijd met de aanwending van hun oren te verklaren. Daarmee is sprake van een onmiddellijk weten betreffende de tijd. Hierbij komt de oorsprong van dit weten niet aan de orde. Dat hoeft niet zo te blijven. Een onderzoek naar de oorsprong van het weten van de mensen, volgens hetwelk zij kunnen luisteren, kan gestalte krijgen met verder te letten op het horen van het tikken van een klok. Een luisteraar weet dat een klok tikt, omdat het horen ervan voor hem een gebeurtenis is, waarmee $\acute{\nu}^2$ tot stand komt. Zoals reeds gezegd wenden de mensen hun vermogens aan in de tegenwoordige tijd. Aldus luisteren zij niet gisteren of morgen, maar vandaag. Daarbij is het niet zó, dat de tijd is en, onafhankelijk van haar, als de tik van een klok wordt beluisterd een gebeurtenis tot stand komt. De tijd en de gebeurtenis staan niet los van elkaar. Als de tik wordt beluisterd is dat een gebeurtenis waarmee $\acute{\nu}^2$, als de tegenwoordige tijd waarin dit geschiedt, gestalte krijgt. Zo komen de gebeurtenissen tot stand en daarom is de tijd. Het verdere opsporen van de oorsprong van het onmiddellijke weten betreffende de tijd kan worden ingeleid met een richtinggevend onderscheid. Het gaat hierbij om het middellijke en het onmiddellijke weten betreffende de tijd. Het middellijke weten heeft betrekking op $\acute{\nu}^2$ hetgeen, zoals gezegd, tot stand komt met vermogensaanwending. Het onmiddellijke weten betreft $\acute{\nu}^1$ als een onveranderlijk altijd en overal aanwezig actueel moment. Bij hetgeen nu volgt blijft een tik van een klok, die wordt beluisterd, als voorbeeld intact. De tikken zijn identiek. Elke tik is precies gelijk aan de tikken, die eraan vooraf gingen. Alle tikken, die er op volgen, zullen eveneens gelijk zijn. Aldus gaat het over vele tikken, die bij

³⁰⁰ Aristoteles - Philosophische Schriften - 5 - blz. 59.

beluistering als de gebeurtenissen etwas zijn van het bewustzijn.³⁰¹ Daarmee is sprake van een bewustzijn betreffende nu^2 in het verleden, hetgeen niet meer is, van nu^2 van vandaag, dat is en van nu^2 in de toekomst, dat nog moet komen. Deze nu^2 -volgorde schuift steeds op. Kan, dat is de vraag, met het inachtnemen van het aangeduide bewustzijn, en aldus via het middellijke weten, de oorsprong van het onmiddellijke weten van de mensen betreffende de tijd worden verklaard?

Bovenstaande elementaire introductie van de vermogensaanwending geldt niet slechts voor hen, die luisteren naar het tikken van een klok. Zij past voor de gehele mensheid, want voor deze is nu^2 van vandaag met herinnering tevens nu^2 van gisteren en met verwachting nu^2 van morgen. Dat is voor de mensheid mogelijk, voorzover zij nu^2 van vandaag gebeurtenissen waarneemt, zich herinnert en verwacht. Zij is daarbij in staat de gebeurtenissen chronologisch te registreren. Met haar aanvaarding van het heliocentrische stelsel, kan zij hierbij de tijd omschrijven als een volgorde van bewegingen van de aarde om de zon en die uitdrukken in een eenheid ter datering van de gebeurtenissen. Echter, dat kan slechts beperkt geschieden. Zodra de herinnering ophoudt wordt het begin, en waar de verwachting niet verder mogelijk is, het einde van de chronologische tijd bereikt.

Het christendom accepteert intussen het heliocentrische stelsel. Echter, daarbij geeft het TA als gebeurtenisindifferente tijd, die met een rechte lijn vanaf de vierde scheppingsdag tot het einde der tijden kan worden voorgesteld, niet prijs ten gunste van TE als de chronologische tijd, die in de gebeurtenis gestalte krijgt. De strekking van deze gedragslijn komt nu aan de orde met een nadere beschrijving van de wijze waarop de chronologische tijd tot stand komt. Dit voornemen noopt tot een terugkeer naar de omschrijving van Bewußtsein von etwas. De omschrijving komt tot stand met de geïntegreerde aanwending van de vermogens. Het gaat daarbij in het bijzonder om zinnelijke waarneming, herinnering en verwachting. De aandacht wordt hierbij beperkt tot het luisteren. De mensen kunnen hun weten, volgens hetwelk zij kunnen luisteren, niet met de aanwending van hun oren verklaren. Het is niet zo dat zij kunnen luisteren omdat zij over hun oren beschikken. Omgekeerd: De mensen weten dat zij kunnen luisteren en daarom beschikken zij over hun oren. Bijgevolg is het weten volgens hetwelk zij kunnen luisteren niet van hen afkomstig.

Het voorgaande duidt met de nu^2 -volgorde op door de mensen met de aanwending van hun vermogens gecreëerde tijd. Inzoverre is sprake van a) het middellijke weten betreffende de tijd als Bewußtsein von etwas. Tevens wordt met nu^1 als een onveranderlijk altijd en overal

³⁰¹ Zie paragraaf I.1.

aanwezig actueel moment verwezen naar b) als het onmiddellijke weten betreffende absoluut zijn.³⁰² Tot dusver zijn a) en b) voorgesteld als gescheiden aangelegenheden. Dat was onvolledig, want met de voortgaande specificatie van absoluut zijn kwam een verbinding van a) en b) tot stand. Dat was het geval omdat met de voortgang werd ontdekt dat als verbinding nu^1 is in nu^2 van het verleden, in nu^2 van vandaag en in nu^2 van de toekomst. Daarmee werd vastgesteld, dat de oorsprong van het onmiddellijke weten van de mensen betreffende de tijd, een eigenschap van absoluut zijn en aldus goddelijk is. Zo ontdekken de mensen met specificatie van absoluut zijn de oorsprong van hun onmiddellijke weten betreffende nu^1 en daarmee van hun tijdelijkheid als een goddelijke eigenschap. Daarmee wordt de schepping van nu^2 als de religieus relevante chronologische tijd aan hen toevertrouwd.

³⁰² Zie paragraaf I.1. Het absolute zijn heeft de goddelijk genoemde eigenschap dat het onveranderlijk altijd en overal aanwezig is.

BIJLAGE III - GOD, RELIGIE EN WETENSCHAP

Religie is het pogen de vraag waartoe de mensen zijn definitief te beantwoorden. Hierbij fungeert zij voor de gespecialiseerde wetenschappen ter beoordeling van de wijze hoe deze aan die beantwoording bijdragen. Daarmee voldoet de religie aan een behoefte. Beoefenaren van de wetenschappen stellen het op prijs te weten of zij hun werk in het belang van de mensheid al dan niet goed doen. Voor de wijze waarop de beoordeling tot stand komt is het van belang of de religie en de wetenschappen al dan niet commensurabel zijn. Hierbij wordt commensurabiliteit aangemerkt als logische consistentie van beide. Bij het ontbreken ervan is de beoordeling een kwestie van religieus machtsvertoon. Bij commensurabiliteit is zij een logisch consistente aangelegenheid. Hiermee rijst de vraag of de christelijke religie en de wetenschapsbeoefening al dan niet commensurabel zijn.

Modernisme

Het christendom aanvaardt dat het gebeuren in het heelal is geordend door van God afkomstige onveranderlijk eeuwige en bijgevolg tijd- en ruimteloos geldende wetmatigheden. Daarmee wordt gezegd dat het desbetreffende gebeuren is gedetermineerd. Deze opvatting impliceert dat de wetenschap terwille van commensurabiliteit moet worden gericht op de ontdekking van deze wetmatigheden als dogmatisch gegeven aangelegenheden. De juistheid van dit vereiste werd aan het einde van de negentiende eeuw binnen het christendom op grote schaal betwijfeld. Dat geschiedde met het modernisme als het streven naar wetenschap zonder strakke binding aan dogma's. Daarmee zou de relatie tussen de christelijke religie en de wetenschap commensurabel kunnen overeenstemmen met de wijze waarop deze in werkelijkheid wordt beoefend.

De katholieke kerk verzette zich tegen het modernistische streven. Omdat, zo verklaarde zij, volgens de modernisten dogmatische formules vanwege een noodzakelijke plaats- en tijdgebonden interpretatie onstandvastig zijn, is het niet verwonderlijk dat zij voor ... hen ... een voorwerp vormen van spot en minachting.³⁰³ Zo werd met handhaving van de opvatting, volgens welke de wetenschap moet worden gericht op de ontdekking van wetmatigheden als dogmatisch gegeven aangelegenheden, gezegd dat de christelijke religie en het modernisme niet kunnen samengaan. Met een dogmatisch machtsvertoon trad de katholieke kerk streng op tegenover haar geestelijken, die het modernisme positief waardeerden. Als voorbeeld werd de priester-theoloog Alfred Loisy (1857-1940) geëxcommuniceerd en werden zijn werken op de

³⁰³ Paus Pius X - Encycliek *Pascendi Domini Gregis* -Vaticaan 8 september 1908.

index geplaatst. Voorts werd in 1910 een anti-modernistened afgekondigd, die door elk lid van de katholieke clerus moest worden afgelegd.³⁰⁴

Contradictie

In het spanningsveld tussen de bijbels dogmatische instructie voor de wetenschapsbeoefening en het modernisme moest dit laatste het onderspit delven. Echter, dat was voor de katholieke kerk niet meer dan een met machtsvertoon bereikte Pyrrusoverwinning. Gaandeweg werd haar opvatting betreffende de beoefening van de wetenschap wereldvreemd. Onvermijdelijk streeft de wetenschap niet naar dogmatisch, maar naar axiomatisch inzicht. Dat aanvaardde de katholieke kerk slechts schoorvoetend. Zonder werkelijke verandering van haar standpunt heeft zij haar mening tegenover de mensen van het intellect en de wetenschap slechts enigszins milder, maar niet overtuigend als juist, geformuleerd: Uw weg is de onze ... wij zijn de vrienden van Uw roeping.³⁰⁵ Daarbij bleef echter de bijbels dogmatische instructie intact. De instructie heeft tot strekking dat de beoefenaar van de wetenschap elke vrijheid bij het verrichten van zijn werk mist. Echter, in het dagelijkse wetenschappelijke bedrijf kan niet aan deze eis worden voldaan.

Afwijkend van de christelijke opvattingen streeft de beoefenaar van een wetenschap naar inzichten met de keuze van hypothesen. Zijn werk is de gestaltegeving van vrijheid. Zo tracht hij te komen tot axiomatische conclusies. Het gaat hierbij om gevolgtrekkingen, die gelden zolang zij niet weerlegd. Deze wijze van werken is closely connected with expectation ; bijgevolg is nothing like absolute certainty in the whole field of our knowledge.³⁰⁶ Hierdoor geldt de conclusie van een bepaalde wetenschap slechts zolang zij niet is weerlegd. In deze optiek kan de vorming van een wetenschappelijk inzicht niet voor eventuele weerlegging worden afgesloten; the criterion of the scientific status of a theory is its falsifiability . Wetenschap is zelfs niet tot een afsluiting in staat. Aanvaarding van het falsificatiebeginsel is voor haar onontkoombaar. In beginsel kan het antwoord met vooruitgang bij de beoefening van wetenschap steeds worden verbeterd: there can be no statements in science which cannot be tested.

Er is een commensurabiliteit uitsluitende contradictie tussen de christelijke opvatting volgens welke de wetenschap moet leiden tot dogmatisch geformuleerde conclusies en de wijze

³⁰⁴ www.newadvent.com - Candidates for higher orders, newly appointed confessors, preachers, parish priests, canons, the beneficed clergy, the bishop's staff, Lenten preachers, the officials of the Roman congregations, or tribunals, superiors and professors in religious congregations, all are obliged to swear according to a formula which reprobates the principal modernist tenets.

³⁰⁵ www.rkdocumenten.nl - Tweede Vaticaans Concilie - Vaticaan 7 december 1965.

³⁰⁶ K.R.Popper - Objective knowledge - Oxford 1973 - blz 69-77.

waarop zij in werkelijkheid wordt beoefend, want die is gericht op de vorming van axiomatische inzichten. Deze contradictie impliceert, dat het christendom ongeschikt is voor het commensurabel bevestigen dat de gespecialiseerde wetenschappen constructief bijdragen aan de definitieve beantwoording van de vraag waartoe de mensen zijn.

Sint-Antoniusvuur

Een eeuwenlang met tussenpauzen in Europa en in Noord-Amerika vooral tussen de negende en negentiende eeuw zich voordoende vreselijke ziekte heeft een grote betekenis voor het verdere onderkennen van de relatie tussen de religie en de wetenschap. De ziekte kwam voor als convulsive and gangrenous.³⁰⁷ De eerste vorm had voornamelijk betrekking op psychische storingen. Zij was onder andere gekenmerkt door neurological disturbances en epileptic fits. Met haar tweede vorm werden de mensen geteisterd door het rotten van hun vlees en het verlies van hun ledematen, such as toes, fingers, ear lobes or in more serious cases, arms and legs . (C)onstricting the blood vessels leidde de kwaal tot the decrease in blood flow en tot infections ... accompanied by burning pain. Hiermee was de ziekte de oorzaak van opgezwollen blaren³⁰⁸ en afzichtelijke brandaandoeningen van de huid. Daarom werd deze vorm vuurziekte (ignis sacer, ergotisme, Brandseuche, mal des ardents) genoemd³⁰⁹ met Antonius van Egypte (±251-356) als beschermheilige. In de dertiende eeuw en daarna werd de verpleging van de zieken als de uitvoering van een christelijke opdracht voorbeeldig in acht genomen: (U)n noble dauphinois, Gaston de Valloire, ... décida de vouer ses biens et sa vie à saint Antoine. Il se forma bientôt une importante congrégation et un hôpital fut bâti.³¹⁰ Daarmee werd voorzien in een dringende behoefte: Eventually over 370 hospitals would be built in memory of St. Anthony to care for the victims of Holy Fire.

Echter, vooralsnog bleef de oorzaak van de ziekte onbekend. Begrijpelijkerwijs was het christendom niet in staat de oorsprong ervan op te sporen. Die taak moest worden uitgevoerd door de wetenschap, maar ook zij was nog niet zover. De wetenschappelijke kennis van de vuurziekte stond nog zó in de kinderschoenen, dat de mogelijkheid ontbrak om de oorzaak ervan inhoudelijk logisch consistent te beschrijven. Dat was niet het enige. Ook de religie schoot tekort door de afwezigheid van commensurabiliteit tegenover de wetenschap. In deze situatie werden conform de christelijke opvatting betreffende de ordening van het heelal door van God afkomstige dogmatisch geldende wetmatigheden de gruwelijke verschijnselen van de

³⁰⁷ Torbjørn Alm - The witch trials of finmark, Northern Norway, during the 17th century: Evidence for ergotism as a contributing factor - New York 2002 - blz. 403.

³⁰⁸ www.adolphuss.nl/xus/antonivuur.html.

³⁰⁹ www.google.com - Ergot of Rye.

³¹⁰ www.google.fr- Le Feu Saint-Antoine.

vuurziekte beschouwd als een goddelijke straf; ... on pensait les victimes possédées par le démon. Die opvatting leidde onder andere tot de beruchte vervolging van vuurziektepatiënten als heksen.

Het christendom had de dogmatische pretentie het menselijke doen en laten te beheersen vanuit een simultaan macro(vogel)- en micro(kikvors)perspectief. De katholieke kerk trachtte deze pretentie te realiseren met een wereldwijd geldend gebod van de jaarlijkse biecht voor (i)edere gelovige van beide geslachten, waartoe het Vierde Concilie van Lateranen (1215) besloot. Zo meende deze kerk deskundig in staat te zijn het menselijke doen en laten ethisch volledig te begrijpen. Dit was logisch inconsistent religieus machtsvertoon. Intussen is het wetenschappelijke inzicht met betrekking tot de vuurziekte belangrijk vergroot en de positie van het christendom als religie voor het al of niet bevestigen, of met de beoefening van een bepaalde wetenschap positief wordt bijgedragen aan de definitieve beantwoording van de vraag waartoe de mensen zijn, sterk gewijzigd.

Ontdekking

In de loop van de tijd is vastgesteld, dat de vuurziekte wordt veroorzaakt door een schimmel, die ergot wordt genoemd en als zwam een variant is van de *claviceps purpurea*. In 1582 begon deze ontdekking met een beschrijving van de schimmel als parasiet op roggearen door de botanist Adam Lonitzer in zijn *Kräuterbuch*. Gaandeweg bleek dat de parasiet een ernstige, de mensen bedreigende, roggevergiftiging kan veroorzaken. Dat was in de zestiende eeuw nog niet duidelijk. Lonitzer beschreef die *Anwendung des Pilzes durch Hebammen* voor beperking van *Wehenschmerzen und zur Beschleunigung der Geburt*. In overeenstemming met dit gebruik voor in feite vergiftigde rogge werd deze *Mutterkorn* genoemd. Aldus was de beschrijving van Lonitzer inleidend van aard. Een relatie tussen de besmette rogge en de vuurziekte kon hij nog niet aan de orde stellen. Vooral nog werd het vergiftigingsgevaar van de schimmel ontoereikend begrepen.

Enkele decennia later nam de wetenschappelijke belangstelling voor het ergotisme toe. In het begin van de zeventiende eeuw ontdekten franse plattelandsartsen, speciaal in de Sologne en de Dauphiné, een verband tussen de ziekte en het door de schimmel aangetaste roggemeel. De arts Thuiller, werkzaam in de Sologne, stelde omstreeks 1630 vast dat de vuurziekte niet besmettelijk is. Voorts constateerde hij dat de ziekte zich relatief veelvuldig voordeed bij de plattelandsbevolking, die afhankelijk was van roggebrood. Dit wekte in hem het vermoeden dat besmette rogge de oorzaak van de vuurziekte zou kunnen zijn en hij nam de proef op de som met *nourrit des volailles avec de l'ergot*. De kippen stierven weldra. Zo beschreef

Thuiller inleidend en nog geenszins overtuigend een verband tussen met ergot besmet voedsel en de vuurziekte.

Sinds jaar en dag zijn de mensen aangewezen op voedingsmiddelen waarin rogge is verwerkt, zonder de vuurziekte als gevolg. Bijgevolg moest bij het Mutterkorn, dat was de teneur van Thuiller's onderzoek, sprake zijn van een externe besmettingsoorzaak. Dat was juist, maar de vraag naar wat deze oorzaak dan concreet was, bleef vooralsnog onbeantwoord. In samenhang hiermee kregen de proeven van Thuiller aanvankelijk weinig aandacht. De belangstelling nam enigszins toe met het werk van Denis Dodart waarin, met een herinnering aan Thuillier, een relatie werd gesignaleerd entre l'ergot de seigle et l'empoisonnement du pain. Dodart beschreef dit verband dans une lettre adressée à l'Académie royale des Sciences en 1676. Echter, andermaal bleef de oorzaak van de vuurziekte ontoereikend verklaard: La nature de l'ergot était alors mal comprise; on le considérait comme une malformation du seigle.³¹¹ De levenscyclus van de *claviceps purpurea* is gecompliceerd. Een volledige omschrijving van deze cyclus was nodig om de oorzaak van de vuurziekte te kunnen vinden. Deze taak werd uitgevoerd door de franse botanist Louis René Tulsane (1815-1885). Tulsane toonde aan dat de vuurziekte wordt veroorzaakt met het overbrengen van zeer giftige, effectief werkende stoffen (zoals ergotamine, ergotoxine en ergometrine) door de *claviceps purpurea* naar de rogge, die vervolgens onheilspellend in voedingsmiddelen worden opgenomen. Na deze ontdekking van de vuurziekteoorzaak lag de weg open voor een effectieve bestrijding ervan door *claviceps purpurea*-besmetting van de rogge zo goed mogelijk uit te sluiten. Daarmee zijn goede resultaten bereikt. Momenteel behoort de ziekte goeddeels tot het verleden.

Overgang

Volgens het christendom is het heelal wereldwijd tot in de kleinste bijzonderheden - zoals gezegd met een simultaan macro(vogel)- en een micro(kikvors)perspectief - dogmatisch geordend. Die ordening wordt beschouwd als het werk van de éne God voor wie, vanwege Zijn almacht, logisch inconsistent alles mogelijk is. Deze gedachtengang sluit aan op de reeds omschreven commensurabiliteit uitsluitende contradictie tussen de christelijke opvatting volgens welke de wetenschap moet leiden tot dogmatisch geformuleerde conclusies en de wijze waarop zij in werkelijkheid wordt beoefend. De christelijke gedachte heeft tot strekking dat de wetenschap zal zorgen voor de explicatie van de dogmatische wetmatigheden. Zo moet zij voldoen aan het Ethos der Wissenschaftlichkeit als de Ausdruck einer Grundhaltung, die

³¹¹ www.google.fr - *L'ergot dépasse le seigle cet ancien compagnon de l'homme ressort ...*

zu den wesentlichen Entscheiden des Christlichen gehört.³¹² Met een logisch inconsistent machtsvertoon wordt aldus het falsificatiebeginsel afgewezen. Een positieve waardering van het christendom voor de wetenschap, die met de aanvaarding van het falsificatiebeginsel de vuurziekte uitroeide, blijft achterwege. De oorzaak hiervan is dat vanwege haar logische inconsistentie de christelijke religie en de wetenschap niet commensurabel zijn. Dat heeft consequenties.

Weliswaar behoren de smarten van de vuurziekteslachtoffers tot het verleden omdat de verschrikkelijke plaag is uitgeroeid. Maar de opvatting, volgens welke dit gruwelijke lijden een straf is van God bestaat nog steeds. De christelijke, vooral de katholieke, dogmatische pretentie het menselijke doen en laten te beheersen vanuit een simultaan macro(vogel)- en micro(kikvors)perspectief met een wereldwijd geldend gebod van de jaarlijkse biecht blijft onaangetast. Het christendom als een dogmatische religie is nu eenmaal gekenmerkt door een onvermogen om dat te veranderen. Dit is het geval zolang deze religie en de wetenschap niet commensurabel zijn. Maar dat kan zo niet blijven. De ervaringen met de vuurziekte duiden op de noodzaak tot een overgang en bevatten een aanwijzing van de wijze waarop deze zal worden gerealiseerd.

Het ging bij Lonitzer, Thuiller, Dodart en Tulsane niet om de explicatie van dogmatische wetmatigheden. Met de aanvaarding van het falsificatiebeginsel spoorden zij de oorzaak van de vuurziekte op en formuleerden het resultaat van hun werk logisch consistent axiomatisch. Het onvermogen van het christendom om te bevestigen dat met deze werkzaamheden positief wordt bijgedragen aan het definitieve antwoord op de vraag waartoe de mensen zijn duidt op een hedendaags tekortkomen van deze religie. In de vigerende samenleving is een behoefte aan een post-christelijke humane religie. Aansluitend en tegelijk afwijkend van de christelijke opvattingen is voor deze religie, met respect voor de wetenschappelijke vrijheid, God onder andere de oorsprong van de fundamentele regels voor de logica. Zij impliceert commensurabiliteit van religie en wetenschap. Hiermee wordt het einde van de vuurziekte religieus positief gewaardeerd en de opvatting van het lijden aan deze kwaal als een straf van God geëlimineerd. Met deze overgang wordt erkend, dat het christendom niet in staat is het heelal, inclusief ethische beoordeling van het menselijke doen en laten, simultaan vanuit het macro(vogel)- en het micro(kikvors)perspectief te begrijpen en te beoordelen. Deze aangelegenheid heeft een opmerkelijke betekenis voor de, in het bijzonder medische, ethiek. Zij is niet langer een explicatie van dogma's, maar de finishing touch van logica. Deze

³¹² Benedikt XVI , Glaube, Vernunft und Universität, Erinnerungen und Reflexionen - Regensburg 12. September 2006.

verandering betekent dat de katholieke kerk reeds heden positief kan bijdragen aan de ommekeer met de afschaffing van de biecht.

EEN HUMAAN RELIGIEUS MANIFEST

HET POSTCHRISTELIJKE HUMAAN RELIGIEUZE DEFINITIEVE ANTWOORD OP DE VRAAG WAARTOE DE MENS IS

I - NIET ÉÉN GOD, MAAR GOD IS

Als een positief kritische reactie op het polytheïsme verkondigt het christendom dogmatisch met het verbruik van de vrijheid en uitsluitend de aanwending van de rede dat één volmaakte, alwetende, almachtige en algoede God is. Gedurende eeuwen gaf deze religie het antwoord op de vraag waartoe wij, mensen, zijn met: Gij komt in de hemel of in de hel. Dit antwoord is waar, noch onwaar en aldus mythisch. In toenemende mate begrijpen velen dat intuïtief. Daarom is de recente neiging bij menigeen om zich van het christendom te distantiëren begrijpelijk en veelzeggend. De ontoereikendheid van het christelijke antwoord op de vraag waartoe wij mensen zijn is de uitdrukking van een behoefte aan een beter perspectief. Het religieuze bloed kruipt waar het niet gaan kan. Teneinde aan deze behoefte te voldoen omschrijft de humane religie met de specificatie van absoluut zijn eigenschapsaanduidend getalloos God als de oorsprong van het onmiddellijke weten van de mensen betreffende hun vrijheid, vermogens, logicaregels en tijdelijkheid. Hieruit volgt dat zij met het respect voor hun God en voor elkaar als realisering van hun levensdoel in vrijheid, logisch consistent en ethisch verantwoord zullen leven.

II - DE HUMAAN RELIGIEUZE GOD IS LOGISCH CONSISTENT EN NIET ALMACHTIG

Terwille van haar absoluutheidsaanspraak is God volgens de christelijke religie almachtig. Hiermee wordt gezegd dat Hij onafhankelijk is van logische consistentie: Bij God is alles mogelijk. Bijgevolg kan Hij in de christelijke optiek het gebod Gij zult niet doden, ter naleving door de mensen verkondigen, met een uitzondering ten behoeve van zichzelf. Dat werd geruime tijd als juist beschouwd. Zo werd aanvaard, dat de God van het christendom de opdracht gaf om met de gestaltegeving van de Inquisitie, mee te werken aan om het leven brengen van de kettters. Aldus geschiedde. Volgens de humane religie kan God het gebod in kwestie niet geven. Hij is daartoe niet bij machte, want Hij is het gebod Gij zult niet doden. Aldus is als een goddelijke eigenschap het gebod onveranderlijk altijd en overal aanwezig. Het is uitgesloten dat God hierbij een uitzondering ten behoeve van zichzelf kan maken. Hij kan logisch niet in strijd met zichzelf zijn. Aldus is de humaan religieuze God logisch consistent en niet almachtig. Dit strookt met het levensdoel van de mensen, volgens hetwelk

zij met respect voor God en voor elkaar, in vrijheid, logisch consistent en ethisch verantwoord zullen leven.

III - HUMAAN RELIGIEUZE OPLOSSING VAN HET CHRISTELIJKE TIJDSPROBLEEM

Volgens de christelijke religie is haar God eeuwig en almachtig. Daarmee wordt Hij als de schepper van de tijd aangemerkt. Dat is onjuist. Alternatief geldt: Eeuwigheid is tijdloos en het tijdelijke is niet eeuwig. Bijgevolg sluit het eeuwige van God uit dat Hij de tijd schiep. Terwijl Hij door het christendom de schepper van de tijd wordt genoemd is contradictioneel van tijd geen sprake. Dit is het tijdsprobleem van het scheppingsverhaal. De auteur(s) van Genesis zagen hiervoor geen oplossing. Met de aankondiging van een einde der tijden heeft het christendom het probleem inhoudelijk herschreven, maar andermaal niet opgelost.

Hierdoor zijn het al dan niet aanvaarden van een einde der tijden religieus gelijkwaardig.

Daarmee wordt bevestigd dat het christendom een a-historische en een a-logische en aldus een mythische religie is. De humane religie toont logisch consistent aan dat niet God, maar de mensen de tijd creëren. Zo draagt deze religie met de bevestiging dat God, zoals zij Hem omschrijft, niet almachtig, maar wel logisch consistent is. Daarmee draagt de humane religie zorg voor de noodzakelijke oplossing van het door het christendom veroorzaakte tijdsprobleem van het scheppingsverhaal.

IV - VERANDERING VAN DE VOX POPULI ALS VOX DEI

Gedurende eeuwen was de vox populi vooral de stem van de gelovigen, die met een hoge graad van het analfabetisme en een beperkt kritisch vermogen, als schapen hun herders volgden. Daarbij hielden deze herders als kerkelijke leiders zich, vanuit een dogmatisch beschermde positie, met vrijwel alle in and outs van het persoonlijke en het sociale leven van de gelovigen als hun schapen beslissend bezig. Hun bevoegdheid daartoe stond niet ter discussie. Zo beantwoordden de leiders minutieus, twijfelloos juist en zonder mogelijkheid voor kritiek, alle ethische vragen. Met deze vertolking van de vox Dei beoordeelde het kerkelijke gezag de levenswandel van de gelovigen als al dan niet religieus deugdelijk. Dat paste eeuwenlang in de politieke situatie. Vanaf Constantijn de Grote (275-337) tot de val van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie (1918) ondersteunden het christendom en het politieke systeem in het Avondland elkaar. Zo bestond als een verbinding van het altaar en de troon een christelijk autoritair politiek stelsel. Het christendom is hiervoor bij uitstek geschikt. Het geschetste systeem behoort tot het verleden. In enkele decennia is de vox populi ingrijpend gewijzigd. Eenieder heeft lezen en schrijven geleerd en velen hebben een kritisch

vermogen ontwikkeld. De samenleving is op velerlei, voor de christelijke religie veelal vrijwel onbekende, terreinen complexer dan voorheen. Zij heeft zich bevrijd van de christelijke dominantie. Zo hebben zich bij wijze van voorbeeld de medische wetenschap en de gezondheidszorg ontwikkeld. Voorts is de huidige samenleving politiek democratisch. Hierdoor heeft zij een onontkoombare behoefte aan besluitvorming met compromissen, waarvoor de humane religie betere mogelijkheden dan het christendom biedt. Tevens evolueren de persoonlijke en sociale opvattingen in de richting van de humane religie. Allengs wordt het christendom door haar vervangen. Hierdoor is het uitgesloten, dat de kerkelijke leiders zich nog met alle in and outs van het persoonlijke en sociale leven beslissend bezig houden. Deze leiders zijn niet langer in staat en ook onbevoegd antwoord te geven op de ethische vragen. Mondige mensen geven in de vigerende samenleving humaan religieus het antwoord zelf. De humane religie past in het huidige democratische politieke systeem. Daarom is zij vrijwel onopgemerkt in belangrijke mate reeds realiteit. Zij heeft geen behoefte aan, zonder over hen iets negatiefs te zeggen, profeten, apostelen en evangelisten. De humane religie heeft vooral behoefte aan erudiete theologen, die haar overwegingen inhoudelijk zorgvuldig en onafhankelijk beschrijven, alsmede aan een, vooral door de media te verzorgen, objectieve publieke informatie.

V- TOLERANTIE ALS BEGINSEL

De humane religie komt zonder gebruik van vrijheid tot stand. Daarom is het voor haar niet mogelijk een religie als een keuze aan te merken. Als niet wordt gekozen kan geen sprake zijn van een bepaalde voorkeur. Bijgevolg kan humaan religieus niet worden gezegd dat, bijvoorbeeld met het prefereren van het christendom, onjuist wordt gekozen, want dan zou zij toch overgaan tot het gebruik van de vrijheid. Omdat de humane religie tot stand komt zonder de aanwending van de rede is het niet mogelijk haar als het resultaat van het denken aan te merken. Een aangelegenheid, die niet wordt beredeneerd, kan niet als een onjuiste gedachtengang worden beschouwd. Daarom kan humaan religieus niet worden aangetoond dat een religie onjuist is beredeneerd, want daarmee zou beoordelend toch worden overgegaan tot de aanwending van de rede. Humane religie krijgt uitsluitend gestalte met de specificatie van absoluut zijn als de ontdekking van goddelijke eigenschappen. Bijgevolg is zij geen resultaat van het kiezen en van het redeneren. Daarom kan zij niet, zichzelf verdedigend, met de beoordeling van andere opvattingen in discussie treden over het antwoord op de vraag welke religie de juiste is. Aldus is de humane religie weerloos. Met niet één God, maar God is, behoren voor haar de godsdiensttwisten tot het verleden. Met een niet verdedigbare

onschuld staat de humane religie buiten de religieuze meningsverschillen. Zij is principieel respectvol.

* * *

Dankwoord.

Es ist genug. Dit essay is voltooid. Maar dat is nog niet het einde. Er is nog behoefte aan een finishing touch. Als dankwoord in dit verband memoreerde ik reeds dat vier priesters als erudiet en goede vrienden mij in mijn loopbaan terzijde stonden. Helaas zijn zij nu alle vier overleden. Tevens gaat mijn dank uit naar twee universitaire instellingen. Dat is de destijds de zogenoemde katholieke Hogeschool in Tilburg, zij lijkt mij geëvalueerd te zijn naar de universiteit van Tilburg. Zij heeft dan een wijziging meegemaakt van katholiek naar humaan-religieus. Ten tweede, breng ik graag mijn dank naar de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Zij heeft mij de mogelijkheid geboden om van eenvoudige komaf naar een functie tot Rector Magnificus op te klimmen. De publicatie van twee geschriften – Het verleden, het heden en de toekomst van het Katholicisme. Als mede voor het religieus perspectief maakte zij dit via Repub mogelijk. Daarvoor betuig ik mijn oprechte dank.

Kees Rijnvos

e-mail: kees@rijnvos.nu

* * *

BESLUIT

Op 20 februari 1931 ben ik geboren in Standdaarbuiten (West-Brabant) en was achtereenvolgens landarbeider, vakbondsbestuurder, personeelschef, bankemployé en hoogleraar (rector-magnificus) aan de Erasmus-Universiteit te Rotterdam. Ik promoveerde in de economie en in de wijsbegeerte. Voorts ontving ik eredoctoraten van de economische universiteiten van Bratislava en Boekarest en ben onder andere Officier in de Orde van Oranje Nassau en drager van het Große Verdienstkreuz van de Duitse Bondsrepubliek.

Poëtische overwegingen kunnen ^{* * *} inspirerend zijn voor theologische gedachten in het begin van de één en twintigste eeuw:

* * *

... mit Versen ist es so wenig getan, wenn man sie früh schreibt ... (m)ann sollte warten damit und Sinn und Süßigkeit sammeln ein ganzes Leben lang es genügt noch nicht daß man Erinnerungen hat ... 313

* * *

Als herinnering aan mijn katholieke jeugd vanaf even vóór de Tweede Wereldoorlog tot het begin van de jaren zestig noteerde ik in 1978 dat in mijn Brabantse leefomgeving ... in elke kamer wel een heiligenbeeld, religieus schilderijtje of wijwaterbakje was te vinden. Velen droegen een medaille of scapulier, gezegend door de pastoor. En de tafelgebeden werden nauwkeurig in acht genomen.³¹⁴ Dit zijn enkele onsamenhangende notities als illustratie van, maar zonder kritische betrokkenheid bij, een religieus verleden. Dat is begrijpelijk want in feite was voor het gelovige volk in die dagen de christelijke leer een dogmatisch afgesloten geheel. Je moest er kennis van nemen, maar daar diende het bij te blijven. Devoot gaven wij hieraan gevolg, Meer nog: Wij namen deel aan godsdienstige retraites en declameerden enthousiast de Ballade van de katholiek van Anton van Duinkerken.

Ik kan mij een inhoudelijke kritiek destijds op onze religie niet herinneren, want die was er niet. Wij leerden op school de vragen en de antwoorden van de catechismus blijmoedig en plichtsgetrouw van buiten om deze te kunnen opzeggen. Daar bleef het bij. Verder kwam onze

³¹³ R.M.Rilke - Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge - Frankfurt a.M. 1970 - blz.21-22,

³¹⁴ C.J.Rijnvos - Maatschappijkritische heroriëntatie - in - Ontwikkelingen in het sociale denken - Baarn 1978 - blz. 35 en 61.

religie niet aan de orde. Jezus Christus was de goede herder voor ons en wij waren voor Hem een gelovige kudde schapen.³¹⁵ Op vergelijkbare wijze werden door de theologie dogma's aanvaard. Dat is voor de hand liggend. Het dogma kan dan wel een poging zijn het geloofsgoed beter en duidelijker uiteen te zetten; in feite is het een denkverbod. Opgewekt en vol ontzag voor de kerkelijke autoriteiten leefden de theologen en wij daarmee. Met deze achtergrond is het begrijpelijk, dat de herinnering beperkt bleef tot de actualisering van de symboliek. Vanzelfsprekend was die in ruime mate voorhanden. Ik voelde mij in de gegeven situatie alleszins comfortabel en stond daarbij niet alleen. Was de uitbundige neiging tot symboliek binnen het Rijke Roomse leven niet voor velen een uiting van tevredenheid?³¹⁶ Dat was voor mij zeker het geval. Onder andere bewaar ik met mijn eenvoudige komaf dierbare herinneringen aan en grote dankbaarheid voor ten minste vijf erudiete priesters (helaas zijn zij intussen overleden) voor hun positieve en vooral vriendschappelijke bijdragen aan mijn levensloop.

Echter, de herinnering met deze strekking hield geen stand. Gaandeweg ontstond een behoefte aan een kritische beoordeling van onze religie, waarbij uiteraard voorzichtigheid geboden was. Vooralsnog zou het blijven bij enige distantie van de symboliek. In de zestiger jaren maakte ... met een goedaardige beeldenstorm ... Sint Josef plaats voor een aardig landschapsschilderij.²⁹⁹ Bij zo'n gang van zaken moet je herinneringen:

* * *

... vergessen können, wenn es viele sind, und man muß die große Geduld haben, zu warten, das sie wiederkommen, denn die Erinnerungen selbst sind es nocht nicht ...

* * *

Gaandeweg werden de herinneringen herontdekkend gewikt en gewogen. Zij werden getransformeerd tot ervaringen. Zo realiseerde ik mij duidelijker dan voorheen dat, weliswaar met goede bedoelingen, maar toch wel heel vérgaand, mijn privéleven door de kerk als instituut werd gecontroleerd en geregeld. Mijn ouders ontvingen bij hun huwelijk op 2 juni 1924 niet een trouwboekje van het gemeentelijke bestuur, maar van de pastoor met onder andere door de bisschop van Imprimatur voorziene raadgevingen voor De Voeding der Zuigelingen. Allengs werd dit optreden als bezwaarlijk ervaren. Man en vrouw accepteerden, zonder boos op hen te zijn, niet langer dat de pastoor en de kapelaan zich wel heel intensief

³¹⁵ Johannes 10, 16.

³¹⁶ Dat is ook de strekking van - Memoriale - Een eeuw katholiek leven in Nederland - Samengesteld door Herman Pijfers & Jan Roes - Zwolle z.j. - Wij Rooms en - blz 13-164.

richting- en daarmee ergernisgevend bemoeiden met hun gezinsleven. Dat werd niet langer als vanzelfsprekend aanvaard. Binnen opmerkelijk korte tijd veranderde de situatie. De, zeker goed bedoelde, maar wel heel indringende, bemoeienis verdween geruisloos als sneeuw voor de zon. Ervaring was voorzichtige ontwikkeling van een persoonlijk en een goeddeels anoniem gemeenschappelijk beleefd vrijheidsgevoel. Velen ervoeren de traditionele slogan ... de christelijke geest doordrenke het gehele leven ... in toenemende mate als knellend. Zij bevrijdden zich ervan en groupe zonder afspraak. Dat lokte dan ook geen protesten uit. Zo voltrok zich een opmerkelijk stille revolutie. Typerend hiervoor is het bijschrijven in het christelijke vergeetboek van de biecht. Tot aan het einde van de jaren vijftig hielden wij ons nog redelijk aan de instructie van het vierde Concilie van Lateranen: Iedere gelovige van beide geslachten ... moet tenminste één maal per jaar zijn³¹⁷ zonden biechten ... en ... de hem³⁰² opgelegde boete naar vermogen vervullen³¹⁸ Binnen een opmerkelijk korte tijd behoorde, vrijwel zonder officiële besluiten of lawaaierige publiciteit, deze instructie tot het verleden. De biechtstoel werd niet meer bezocht met de onuitgesproken opvatting, dat mijnheer pastoor met persoonlijke aangelegenheden niets heeft te maken. Dit was zelfs de mening van vele traditioneel ingestelde vrome moeders, die zij doorgaven aan hun kinderen. Met een zwak verweer werd dit niet altijd op prijs gesteld: Dat de samenleving zich massaal heeft afgekeerd van de leer van de Kerk blijkt uit alles om ons heen. Zo vanzelfsprekend als kinderen vroeger werden opgevoed om de zonde te vermijden, zo worden ze nu opgevoed om te leren er plezier aan te beleven.³¹⁹ Weldra verstomde ook dit zwakke protest. Eén van mijn broers, die in de bouwvakken werkzaam was en zeker niet als een religieuze revolutionair te boek stond, ging er na jaren nog prat op dat hij in een parochiekerk de biechtstoel, die toch maar diende als plaats voor de stofzuiger, had afgebroken. Het was duidelijk dat de vox populi als vox Dei veranderde. De mensen accepteren niet meer dat de kerk zich met alle in and outs van hun persoonlijke leven opdringerig bemoeit. De ervaringen waren een uiting van een behoefte aan persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid, die concreet bleek uit de groeiende ontkerkelijking. Maar de herinneringen en de ervaringen waren, zoals voor de dichter, nog niet genoeg:

. * * *

(e)rst wenn sie Blut werden in uns ... kann es geschehen, daß ... das erste Wort eines Verses aufsteht in ihrer Mitte

³¹⁷ De invoeging (haar) is vergeten.

³¹⁸ www. Vierde Concilie van Lateranen - Besluit van 11 november 1215 - Over de kettters.

³¹⁹ www.katholiek.nl/ Sacramenten.

* * *

In het laatste kwartaal van de twintigste eeuw nam de ontkerkelijking in Nederland snel en sterk toe. In die situatie groeide in mij de behoefte aan een bezinning op dit verschijnsel. Met hun afscheid van de traditionele kerk gaven velen te kennen, dat het christendom voor hen niet langer een bevredigend antwoord geeft op de vraag waartoe wij zijn. Het viel op dat deze opvatting doorgaans inhoudelijk religieus slechts summier of in het geheel niet expliciet werd gemotiveerd. Vrijwel steeds werd volstaan met de enigszins hulpeloze opmerking: Het zegt mij niets meer. Daarbij was geen sprake van een onwil, maar wel van een onvermogen, om het religieuze ongenoegen weloverwogen en goed geargumenteed onder woorden te brengen. Goede vrienden worstelden met dit probleem. Dat ging mij aan het hart; ik deelde en deel hun zorgen. Het kostte en kost veel inspanning, bloed en tranen, om de oorza(a)k(en) van de passieve kritiek te begrijpen. Wikkend en wegend meende ik gaandeweg te kunnen ontdekken, dat de zelfverzekerdheid van de christelijke religie, die blijkt uit haar dogmatisch opgelegde absoluutheidsaanspraak, de belangrijkste bron is van de situatie, waarin de doorsnee-kerkverlater verkeert. Deze ontdekking opende de weg voor een verdere analyse. De herinneringen en de ervaringen werden bloed in mij door een gaandeweg intensief kritische betrokkenheid bij de christelijke religie. Tot dan toe was deze betrokkenheid mij geheel vreemd.

Daarbij stelde ik vast dat, vergelijkbaar met het verblijf destijds achter stadswallen, de christelijke religie in de loop der eeuwen zich poogde te verschansen in een dogmatische, niet inneembare vesting. Deze verdediging is, zoals de stadwal na de uitvinding van het buskruit en de constructie van het kanon, recentelijk verouderd en verzwakt door het christelijke verval en de daarmee samenhangende behoefte aan een nieuw religieus perspectief. De ontkerkelijking biedt tot dusver geen bemoedigend nieuw vooruitzicht, omdat haar kritiek op het christendom tekort schiet. Zij kwam met name nog niet tot een logische ontleding van de relevante christelijke dogma's. Bij de bezinning werd echter steeds duidelijker, dat juist die ontleding inspireren kan. In dit essay leidde zij tot een inleidend ontwerp van een nieuw eigentijds religieus perspectief. Binnen de samenleving van destijds was de christelijke gedragslijn, zonder de ogen te sluiten voor de bedenkelijke aangelegenheden, religieus constructief. Voor velen is die tijd voorbij. Zij hebben behoefte aan een postchristelijke, human te noemen, religie. Speciaal voor hen is dit essay geschreven met hopelijk enkele regels als, in religieuze zin ... das erste Wort eines Verses.